De gedichten

Maria Tesselschade Roemers Visscher

editie A. Agnes Sneller en Olga van Marion (met medewerking van Netty van Megen)

bron
A. Agnes Sneller en Olga van Marion (ed.), *De gedichten van Tesselschade Roemers*. Verloren, Hilversum 1994

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/viss002gedi01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Voorwoord

Een reeks van mensen heeft met ons meegelezen en materiaal voor de uitgave geleverd. Wij danken hiervoor drs. Ingrid Biesheuvel, Esther van Bijsterveld, dr. Ton Harmsen, Puck Hundepool, Babs Martens, Karin Pierens, Boukje Thijs, drs. Hans Verstraate, drs. Ingrid Weekhout en dr. Ton van der Wouden. Het werk van drs. Elizabeth Bouman, renaissancist, drs. Johan Koppenol, universitair docent oudere letterkunde RUG, drs. Dick van der Mark, renaissancist, en dr. Marijke Mooijaart, redacteur WNT, kon gebruikt worden om een definitieve vorm voor de bundel vast te stellen. Drs. Erna van Koeven stelde haar afstudeerscriptie beschikbaar. Dr. Wim Hüsken wees op het onuitgegeven handschrift van dr. P. Leendertz Jr. Dr. Louis Grijp leverde een bijdrage over de muzikale activiteiten van de dichter.

de redactie
herfst 1994

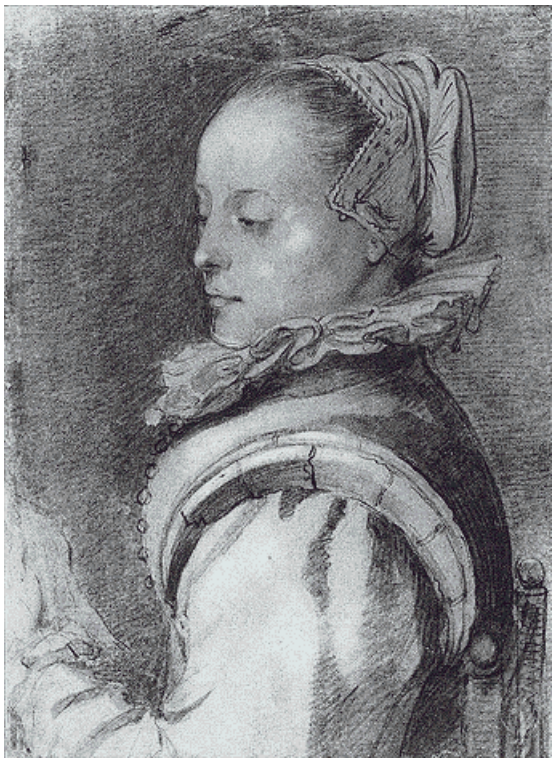

Tekening van H. Goltzius. Portret van een jonge vrouw (ca. 1605). Amsterdams Historisch Museum.

Inleiding

In de literatuurwetenschap bestaat het besef dat er geen oorzakelijke samenhang behoeft te zijn tussen het niveau van een auteur en de reputatie die deze geniet. Er zijn voortreffelijke eenlingen geweest onder de schrijvers die in bijna volstrekte vergetelheid zijn geraakt en anderzijds houdt de reputatie van sommigen niet noodzakelijk in dat hun verzen of verhalen van uitzonderlijke kwaliteit zijn (Sötemann 1994: 146). Bij Maria Tesselschade Roemers Visscher (1594-1649) ligt de situatie nog ingewikkelder. Zij is waarschijnlijk de meest bekende vrouw uit de zeventiende eeuw. Alom wordt zij geprezen als de wijze en charmante vriendin van een aantal grote mannen uit de republiek der letteren. Haar werk is redelijk toegankelijk. Toch heeft zij als dichter nauwelijks aandacht gekregen.

De literatuurgeschiedenis van G. Knuvelder (1977: 198) noemt haar samen met haar zuster Anna Roemers de beroemde dochters van de dichter Roemer Visscher (1547-1620); verderop ‘een bevallige dichteres’ wier naam echter vooral voortleeft ‘als vrouw, als “onwaerdeerlycke Vrouw”’ (1977: 276), een typering van de dichter Constantijn Huygens (1596-1687). In *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* (Schenkeveld 1993) wordt zij weliswaar een aantal malen genoemd, maar voornamelijk als lid van de literaire elite van haar tijd.

Sinds 1918 beschikken we over vrijwel haar gehele oeuvre: *Een onwaerdeerlycke Vrouw. Brieven en verzen van en aan Maria Tesselschade* (Worp 1918; facsimile 1976). Desondanks is het onderzoek naar haar werk nauwelijks op gang gekomen. De opzet van het boek van Worp kan daar aanleiding toe hebben gegeven: hij maakte een levensbeeld in documenten door middel van gedichten en brieven van en aan de dichter, en getuigenissen van tijdgenoten over haar persoon en werk, alles zoveel mogelijk chronologisch geordend. Waar een datering onmogelijk was, heeft hij de teksten op grond van de levensgeschiedenis een plaats toebedeeld die hem het meest plausibel voorkwam. De uitgave is verbeterd en aangevuld door P. Leendertz Jr. (onuitgegeven handschrift, 1929).

In 1987 bewerkstelligde L. Strengholt met de literair-stilistische analyse van het gedicht *Die Rejsen wil op aerdt* (gedicht 21) een ommekeer. Hij stelde vast dat zich in de interpretatie van de gedichten van Tesselschade Roemers, voor zover die bestaat, bepaalde denkbeelden hebben genesteld die meer berusten op de (veronderstelde) samenhang met haar levensgeschiedenis dan op een grondige studie van de teksten als zodanig. Toch vraagt iedere overgeleverde tekst in de allereerste plaats om een onderzoek naar wat er eigenlijk staat (1987: 114). Daarbij wijst Strengholt

op de noodzaak om, waar mogelijk, terug te keren naar het handschrift als de enige bron om vast te stellen wat de dichter geschreven heeft (1987: 119).

Ook vanuit een ander perspectief is een nieuwe publikatie waardevol. Na de uitgave van Worp zijn er nog gedichten gevonden van Tesselschade Roemers' hand. Zo wist Worp van het bestaan van het gedicht *Dat Bareleus pen, soo met mij om wou springen* (gedicht 6), maar hij heeft het niet kunnen vinden. Van een tweede onbekende tekst werd pas in 1952 voor het eerst melding gemaakt door P. Maximilianus o.f.m. Deze had in de pastorie van Zierikzee een exemplaar van Huygens' *Korenbloemen* (1672) aangetroffen, waarin zich een los blaadje bevond aan weerszijden beschreven met een gedicht van Tesselschade Roemers. Het betreft een variant van de tekst *Claes seijde tegens Trijn* (gedicht 16) en een tot dan toe onbekend gedicht *Ons beijder Vader seijdt* (gedicht 20). Onze speurtocht naar dit nadien onvindbare handschrift heeft resultaat gehad. Op aanwijzing van dr. C.S.M. Rademakerss.cc. te Zierikzee hebben we het teruggevonden in het Provincialaat van de Minderbroeders Kapucijnen te 's-Hertogenbosch. [zie ill. p. 89 en p. 104]

Naast Strengholt heeft ook E. van Koeven (1989b) onderzoek gedaan naar een aantal gedichten, waarbij zij de handschriften opnieuw heeft bekeken. Dit heeft geleid tot het aantonen van enkele onjuiste lezingen. Hoezeer het onderzoek van de handschriften steeds weer mogelijkheden biedt oudere lezingen te corrigeren, blijkt bij voorbeeld uit de bestudering van een afschrift van Constantijn Huygens van de zogenaamde *schoncken*-sonnetten, een reeks sonnetten van P.C. Hooft (1581-1647), Constantijn Huygens, Anna Roemers Visscher (1583-1654), Tesselschade Roemers en anderen, alle geschreven op dezelfde rijmwoorden. In het sonnet van Tesselschade Roemers (gedicht 1) heeft Huygens onder andere het begin van vers 12 doorgestreept en vervangen door *Moetblasers*. Men heeft dit door de eeuwen heen steeds beschouwd als een verbetering van *Mijn vaders*, dat op taalkundige of culturele grond onjuist zou zijn. Opnieuw lezen van de doorgehaalde passage brengt echter aan het licht dat er oorspronkelijk *Minvaders* moet hebben gestaan, een nieuwvorming naar analogie van *min(ne)moeder*, en een doorvoering van de beeldspraak van zuigeling en zogen in het sonnet. Dit laatste wordt door Huygens' wijziging ongedaan gemaakt.

Het dichterschap van Tesselschade Roemers

Voor het lezen en waarderen van poëzie uit een oudere fase van onze geschiedenis is een zekere bekendheid met de poëticale eisen en de schoonheidsidealen van de tijd van ontstaan noodzakelijk. Tesselschade Roemers dichtte in een traditie die wij nu typeren als maniëristisch. Veelal wordt deze wijze van kunstbeoefening gezien als een uiting van de barok. Grote namen hierbij zijn de Italiaanse dichter Giambattista Marino (1569-1625) en de Engelse John Donne (1572-1631). In de Republiek is deze stijl vooral bestudeerd bij P.C. Hooft en Constantijn Huygens. Naar

Marino wordt ook wel de term marinisme gebruikt; een andere veel gebruikte typering is concetto, een figuur die met behulp van gedachtenrijke en scherpzinnige bedenksels ver uit elkaar liggende of elkaar uitsluitende beelden of begrippen tot verrassende, vaak geestrijke vergelijkingen en correspondenties verbindt (Porteman 1977: 45). Er bestaat een voorkeur voor een gekunstelde woordenschat, zoals *Hoop Heemelhertie* (gedicht 2 v. 3) voor 'een hartje dat hoopvol uitkijkt naar de hemel', en voor de antithese, de paradox en het oxymoron, de innerlijk tegenstrijdige woordgroep, zoals *grijze jeucht* (gedicht 7 v. 1). Het klankspel is belangrijk. Annominatio, een combinatie van woorden opgebouwd uit dezelfde of bijna dezelfde klanken, maar met een geheel andere betekenis, kan eveneens als concetto beschouwd worden, omdat vorm en betekenis van de woorden de tegenstrijdigheid manifesteren: *Licht of ick mee wat Lichts* (gedicht 12 v. 6). Syntactisch stellen de dichters zich hoge eisen. Het brevitas-ideaal daagt hen als het ware uit met een minimum aan woorden een maximale zeggingskracht te bewerkstelligen. In de vele elliptische zinnen en de (overspannen) samentrekkingen wordt dit streven manifest.

Gedichten uit deze sfeer laten zich niet gemakkelijk lezen. Pas als de lezer/es zich geduldig verdiept in de vele mogelijkheden die de tekst biedt, kan een zinvolle interpretatie ontstaan. Dan pas blijkt de zeggingskracht en het taalkunstig vermogen.

Over de naam Tesselschade Roemers

In maart 1594 werd in het gezin van Roemer Pietersz. Visscher en Aefgen Jansdr. Onderwater een dochter geboren die Maria, Marritgen, zou worden genoemd. Het feit dat een groot gedeelte van de vloot waar haar vader als assuradeur en graanhandelaar bij betrokken was, enkele maanden daarvoor bij het eiland 'Tessel' was vergaan, vormde de inspiratie tot een tweede naam: Tesselschade. Onder deze naam zou de dochter de geschiedenis ingaan. De voornaam was zo bijzonder dat het in de geschiedschrijving niet nodig bleek haar achternaam te vermelden. Er werd en wordt over haar geschreven als Tesselschade, en zelfs alfabetische persoonsindexen voeren haar regelmatig op onder deze voornaam.

Van deze voornaam werd ook de koosnaam gevormd waarmee haar (oudere) vriend P.C. Hooft haar enige malen in zijn brieven aanspreekt: Tesseltje. Andere vrienden en tijdgenoten gebruiken deze naam in brieven heel soms als ze over haar berichten. Het is merkwaardig dat deze koosnaam regelmatig in de literatuurgeschiedenis wordt gebruikt, alsof zij altijd een jong meisje is gebleven.

De achternaam van Maria Tesselschade kan op verschillende wijzen worden gevormd. Als dochter van Roemer Visscher kon zij aangeduid worden als Roemers of als Roemers Visscher. Na haar huwelijk zou het ook nog mogelijk geweest zijn haar de naam van haar echtgenoot, Crombalgh, te geven. Dit laatste was in de zeventiende eeuw echter geen algemeen gebruik.

Voor de naamgeving moeten we uitgaan van de wijze waarop zij zichzelf voorstelde.

Bij de gedichten volgde zij de gewoonte van haar tijd door haar zinspreuk ‘Elck zyn waerom’ te gebruiken, die ze ontleende aan een embleem van haar vader uit de *Sinnepoppen* (1614) [zie ill. p 18]. Even zo vele malen dragen haar verzen als ondertekening ‘Tesselscha(de)’, en een enkele keer ‘Tesselschade Roemers (Visscher)’. Haar brieven geven soms ‘Sachte Sede Les’, een anagram van haar naam door P.C. Hooft, en ‘M(aria) Tesselschade’, vaker ‘Tesselschade’, maar overwegend ‘Tesselscha(de) Roemers’. Met deze laatste, meest voorkomende ondertekening van haar brieven heeft zij zich waarschijnlijk maatschappelijk gepresenteerd. We sluiten ons daarbij aan met de keuze voor de naam ‘Tesselschade Roemers’.

De inrichting van de bundel

In een bundel verzameld werk is de plaatsing van de teksten immer een probleem. Overwegingen van verschillende aard hebben de volgorde van de gedichten in deze uitgave bepaald. Een chronologische opbouw bleek voor het oeuvre van Tesselschade Roemers niet mogelijk, aangezien niet alle gedichten te dateren zijn. Dit heeft bij de editie Worp geleid tot fouten, omdat op grond van vermeende biografische gegevens een bepaalde plaats aan een gedicht werd toegekend. Daarnaast dreigt het gevaar dat de teksten te snel vanuit biografische bijzonderheden worden geïnterpreteerd. Nu is een belangrijke vernieuwing in de renaissance de ordening van gedichten in een bundel volgens genres. Het sonnet wordt dan beschouwd als de meest prestigieuze korte dichtvorm, zodat sonnetten een centrale plaats krijgen (Waterschoot 1993: 153). Vanuit aandacht voor de vorm opent de bundel daarom met de sonnetten, door de gevarieerdheid van de vorm en de inhoud een goede kennismaking met het rijke dichterlijke talent.

Daarop volgen de gedichten met grote verscheidenheid in opbouw: liedteksten, een vertaling, een lof- en een grafdicht, reacties op aanvallen ten aanzien van het geloof, gedichten over de liefde, over Maria Magdalena of over een of andere afbeelding.

De derde afdeling bevat de zeer korte epigrammatische teksten. Deze komen het beste tot hun recht binnen het kader van de brieven waarin zij geschreven zijn, vandaar dat de briefcontext in de meeste gevallen is opgenomen. Hoezeer de Italiaanse gedichten ook het talent van de dichter manifesteren, voor de meeste lezers zal er een taalbarrière zijn. Het leek ons daarom juist de bundel ermee af te sluiten.

Binnen de verschillende afdelingen is de chronologie gehandhaafd met dien verstande dat waar mogelijk uitgegaan is van de datering van het handschrift. In andere gevallen konden gedichten gedateerd worden op grond van historische gebeurtenissen. Waar deze gegevens ontbraken, is uitgegaan van de eerste druk, zo deze tijdens het leven van de dichter geschiedde. De niet op deze wijze te dateren gedichten zijn steeds aan het einde van de afdeling geplaatst.

De lezer/es

De bundel is samengesteld met het oog op de geoefende lezer/es van poëzie, en zeker niet alleen de letterkundige, maar ook de historicus en de beoefenaar van vrouwenstudies kan vreugde beleven aan deze veelkleurige verzameling teksten. Voor de weergave van de gedichten zelf geldt dat er is gestreefd naar een niet al te 'technisch', maar mooi, eenvormig beeld zoals een poëziebundel betaamt, ongeacht of de verzen nu uit een kladhandschrift of uit een verzorgde uitgave afkomstig zijn. Daarom zijn de inspringingen veelal ongedaan gemaakt en beginnen alle versregels met hoofdletters. De hoofdletters in de teksten zijn gehandhaafd. Ze bemoeilijken het lezen nauwelijks. Wie niet is geïnteresseerd in de verantwoording van de tekstweergave, kan gerust het eerste gedeelte van het commentaar bij de gedichten overslaan. De enkele inleidende opmerkingen boven de teksten kunnen de niet-specialist van dienst zijn. Ze zijn van zeer verschillende aard, afhankelijk van de vorm en de inhoud van de tekst.

De soorten commentaar

De toelichtingen bij de gedichten volgen een vast patroon. Op de aangrenzende pagina staan de taalkundige en lexicale annotaties als directe ondersteuning bij het interpreteren. Hiervoor is intensief gebruik gemaakt van het *Woordenboek van de Nederlandsche taal*; de verwijzingen naar deel en kolom zijn steeds tussen ronde haken aangegeven. Voor verdere informatie dienen de toegevoegde bladzijden.

De bronvermelding opent de rij. Hier treft men de vindplaats aan van het handschrift of van de uitgave waarin het desbetreffende gedicht voor het eerst is verschenen. Hierop volgt de *verantwoording* van de tekstweergave. Elk verschil met het handschrift of de druk is vermeld, vaak aangevuld met varianten uit eigentijdse uitgaven of uit Worp (1918).

De rijke informatie die de handschriften bevatten, blijkt uit de *diplomatische transcriptie*. Hier zien wij de dichter schrappen en verbeteren, en aarzelen tussen woorden. Ook zien we bevriende dichters ingrijpen in de tekst. Anders dan in Worp (1918) zijn deze zogenaamde verbeteringen, 'betuttelingen', slechts vermeld, maar nooit overgenomen.

Als *notities* komen stilistische zaken aan de orde, problematische duidingen, mythologische verwijzingen en dergelijke. Daarna volgt de *korte inhoud*. In de paragraaf *achtergrond* zijn teksten opgenomen waarop de dichter reageert, zoals bij het *Antwoort* (gedicht 11) of in het geval van de *schoncken*-sonnetten (gedicht 1). Soms ook betreft het hier vergelijkingsmateriaal, zoals bij het grafschrift van Pieter van Veen (gedicht 10), zodat het gedicht gelezen kan worden in het licht van de literaire conventies. Voorts bevat de paragraaf persoonsgegevens, historische gebeurtenissen en andere buitentekstuele bijzonderheden voor zover die inzicht verschaffen in de

situatie waarin het gedicht ontstond. De *datering* en de motivering daarvan sluit de rij. Op geen van de bovengenoemde punten is gestreefd naar volledigheid. Eerder kan het commentaar gezien worden als een stimulans voor verder onderzoek.

Over de omvang van het oeuvre

Er is van Tesselschade Roemers maar een beperkt aantal gedichten overgeleverd. Keer op keer is er in correspondentie sprake van verzen waarvan we geen enkel spoor hebben. Pas in 1952 werd *Ons beijder Vader seijdt* (gedicht 20) bekend, een reactie op een smaadgedicht van Constantijn Huygens. Reconstructie levert het volgende op: Roemers zond in één brief aan P.C. Hooft het beledigende gedicht van Huygens (mogelijk mede ondertekend door Caspar van Baerle/Barlaeus 1584-1648), een verloren gegaan gedicht van C. Barlaeus, haar reactie aan die twee (gedicht 20), en ten slotte een sonnet voor (de zieke) Hooft (gedicht 6). Er moeten hele pakketten verzonden zijn, waar we nu alleen nog maar de resten van hebben.

Hetzelfde geldt voor de vertaling van het epos *Gerusalemme liberata* (1575) van de zeer bewonderde Italiaanse dichter Torquato Tasso (1544-1595). Gedurende vele jaren wordt er in brieven over geschreven. Johan de Brune de Jonge (1616-1647) maakt er melding van in zijn boek de *Wetsteen der Vernuften* (1644): ‘Ioffrou Maria Tesselscha Roemers, die met de vertaling van 't verloste Ierusalem bezigh is’ (1994: 315). Toch is het enige wat over is de vertaling van één stanza (gedicht 19).

Dit maakt het hachelijk het overgebleven materiaal biografisch te duiden. Zo weten we dat Roemers de geestelijke en musicus Johan Albert Ban (1597/8-1644) kende. Toch mag het feit dat hij in meerdere gedichten het onderwerp vormt (gedicht 5 en 24) niet zomaar leiden tot de conclusie dat hij een grote plaats in haar leven innam. Evenzeer geldt dat als er uit een bepaalde periode geen gedichten zijn overgeleverd, dit niet hoeft te betekenen dat de dichter ‘zweeg’.

Enige jaartallen

1594	Geboorte van Maria Tesselschade Roemers Visscher te Amsterdam. Dochter van de koopman en dichter Roemer Pietersz. Visscher (1547-1620) en Aefgen Jansdr. Onderwater (overleden 1619). Zuster van Anna (1583-1651), Pieter (onbekend) en Geertruy (1588-1658/9) Roemers Visscher.
1621	Vroegst bekende gedicht, het sonnet *Hoewel ick noijt en sooch* (gedicht 1); voor het eerst gepubliceerd in Huygens' *Otia* (1625).

tot 1647	Bezoeken aan de vriendenkring op het Muiderslot, aldaar te gast bij P.C. Hooft en Christina van Erp (1592-1624) en vanaf 1627 Heleonora Hellemans (1595-1661).

±1623-1647	Werkt aan een vertaling van Torquato Tasso's epos *Gerusalemme liberata* (gedicht 19).
1623	Huwelijk met Allert Jansz. Crombalgh (overleden 1634). Verhuizing naar Alkmaar. Kinderen uit dit huwelijk: Taddea (1625-1634) en Maria Tesselschade (1629-1647).
na 1623	Werkt aan een vertaling van Giambattista Marino's *Adone*.
1626	Publikatie in *Minne-plicht ende Kuysheyts-kamp*.
1630	Deelname aan de polemiek van J. van den Vondel (1587-1679) tegen de contraremonstranten met het *Antwoort* (gedicht 11).
1634	Plotselinge dood van dochter Teettge en van echtgenoot.
1638	Publikatie van ‘In honore della Christianissima Regina Maria de Medici’ (gedicht 34).
1641/2	Commotie onder vrienden over de overgang van de dichter naar het rooms-katholicisme.
1642	Publikatie in Johan Albert Bans *Zangh-bloemzel*; het linkeroog van de dichter wordt beschadigd in een smidse.
1644	Publikatie in *Minnedichten* van Jacob Westerbaan (1599-1670); lof voor de dichter in Jan de Brune de Jonge's *Wetsteen der Vernuften*.
1647	Dochter Maria Tesselschade overleden.
1649	Overleden op 20 juni; begraven in de Oude Kerk te Amsterdam.

Levensbeschrijvingen zijn te vinden in Worp (1918: XI-XLIX) en in Mieke B. Smits-Veldt: *Maria Tesselschade. Leven met talent en vriendschap*. Zutphen, 1994.

De muzikale activiteiten van Tesselschade Roemers (Louis Peter Grijp)

Een van de meest geprezen talenten van Tesselschade Roemers was haar zangkunst. Verscheidene malen gebruikte P.C. Hooft deze als attractie om vrienden naar het Muiderslot te lokken. ‘Ach hoe binden die keelbanden’, verzuchtte hij (Hooft *De briefwisseling*, brief 587). Tesselschade nam uit Alkmaar vaak haar vriendin Francisca Duarte mee, met wie zij duetten zong. ‘Op dit paer keelen, heb ik zes paer' ooren ten middaghmael genoodight’, schreef Hooft in 1638 aan zijn zwager Joost Baeck, in een poging ook hem naar het slot te lokken (Hooft *De briefwisseling*, brief 924). Hooft noemde Duarte de ‘Franse nachtegaal’, maar stelde de zangkunst van Roemers expliciet boven de hare. Bij een zomerpartij in 1633 zijn beiden te gast op het Muiderslot. Hooft was van zins ook de muziekliefhebbers David Mostaert, Jacob van der Burgh en Johan Brosterhuisen uit te nodigen, ‘om (...) de zangmaete te helpen vol maecken’ (Hooft *De briefwisseling*, brief 580). Blijkbaar hoopte de drost een vocaal kwintet bijeen te kunnen brengen. Brosterhuisen neemt de uitnodiging aan. Aan Constantijn Huygens schrijft hij naar Muiden te zullen vertrekken, ‘alwaer de heer Drossaert [= Hooft] de Cunst ghedaghvaert

heeft om de Duijvel een been af te singhen en te rijmen, vrees ick; de Juffrouwen Tesselschae en Francisca sitten der al en quinckeleren aen gheen groen' heijde' (Hooft *De briefwisseling*, brief 585).

'Aen gheen groen' heijde' lijkt een van de zeldzame referenties aan het repertoire dat tijdens de zomerpartijen werd gezongen. Het betreft een oud volksliedje en dat is eigenlijk het laatste dat we in deze kring verwachten. Misschien maakte Brosterhuisen een grapje. Waarschijnlijker lijkt het dat Roemers vooral eigentijds internationaal repertoire zong, met name Franse en Italiaanse liederen. Verscheidene keren citeert Hooft (brieven 580 en 628) aan haar een Italiaanse versregel: 'Torni, ritorni alle dolcezze prime' uit het lied *Phillide mia belta* van de beroemde componist Caccini. Ook *Myn Lief ik min uw* (gedicht 22) kan door haar zelf gezongen zijn. Het gedicht is een navolging van *T'amo mia vita*van de Italiaanse dichter Guarini, een madrigaal dat door verscheidene componisten op muziek is gezet: Don Carlo Gesualdo, Giovanni Giacomo Gastoldi en Ruggiero Giovanelli. Laatstgenoemde componeerde op Guarini's tekst een vijfstemmig madrigaal, dat werd uitgegeven door de Antwerpse uitgever Phalèse (1606). Het madrigaalboek in kwestie is opgedragen aan Gasparo Duarte, de muzikaal begaafde vader van Francisca.

In 1632 stuurde P.C. Hooft (brief 551) het begin van een lied in wording aan Tesselschade Roemers, de *Klagt van Koning Henrik de Groote*. Een half jaar later was het af en stuurde hij de rest op, in de hoop dat haar de zanglust nog niet vergaan zou zijn (Hooft *De briefwisseling*, brief 566). Roemers reageerde enthousiast met een uiterst bondig epigram (gedicht 28). Hooft verwachtte blijkbaar dat zij zijn lied zou zingen, en wel op de melodie van het Franse lied *Ou luis tu soleil de mon ame*. Het is een van de weinige liederen waarvan we zeker weten dat het in de Muiderkring is gezongen, zij het door een minder frequente gast, Anna Treslong, tijdens een partij waarbij zowel Roemers als Huygens aanwezig waren. Er is nog een aanwijzing dat Tesselschade Roemers Hoofts eigen liederen kende. In de bekende brief (811) uit 1636 waarin de pruimen om 'Tesseltjes mondtje' roepen, citeert Hooft een lied dat hij vijftien jaar tevoren voor Christina van Erp had geschreven: *Rozemondt, hoor je speelen nocht zingen?* Kennelijk kende Roemers het vervolg, al houdt dit niet per se in dat ze het lied ook werkelijk gezongen heeft.

In dezelfde brief roepen '(e)tlijke deuntjes van Belusar' (dat is een letteromzetting van Barlaeus) dat ze door 'Tesseltjes keeltje' gezongen willen worden. Dit is iets bijzonders: zover bekend schreef Caspar Barlaeus geen liederen op bestaande melodieën, zoals Hooft. Op welke muziek zouden die verzen dan gezongen zijn? Hetzelfde probleem doet zich voor bij twee gedichten die Roemers in 1633 meestuurde met een brief aan Hooft (Hooft*De briefwisseling*, brief 582). Het betreft een drinkliedje van Brosterhuisen en een verloren gegaan gedichtje van haar zelf. Het was de bedoeling dat deze 'op noeten gestelt' werden: er moest dus muziek bij gecomponeerd worden. Maar door wie? Mostaert en wellicht ook Verburgh en Brosterhuisen zouden het hebben gekund, maar er is geen enkele concrete aanwijzing dat ze het inderdaad deden. Hooft sluit ik uit. Hij beschouwde zich weliswaar als

een ‘vurige beminner’ van de muziek maar niet als kenner. Ook het toedichten van compositorische gaven aan Roemers zou pure speculatie zijn.

Wel is het opvallend dat de muzikale Tesselschade Roemers - behalve dat ze zong, bespeelde ze ook enkele instrumenten, vermoedelijk de viola da gamba en het clavecimbel (Rasch 1992: 153) - zelf voor zover bekend slechts één lied dichtte, dat wil zeggen één tekst op een bestaande melodie: *Hoe Crachtich ick verpyn* (gedicht 9) op de melodie van het Franse lied *l'Orangée*. Wellicht mogen we hierin een parallel zien met Constantijn Huygens. Ook hij dichtte, in vergelijking met andere dichters, opvallend weinig liederen op bestaande melodieën en het lijkt me niet gewaagd de grond daarvan juist te zien in zijn muzikaliteit. Het eenvoudige liedgenre was immers voor iedereen weggelegd, ook voor muzikaal ongeschoolden: een slag mensen waarvan Constantijn Huygens zich maar al te graag onderscheidde.

Van één van Roemers' gedichten is het zeker dat dit op muziek gezet is. In zijn *Zangh-bloemzel* (1642) nam de Haarlemse amateur-componist Johan Albert Ban, naast gedichten van Hooft en Huygens *Prijst vry den Nachtegael* (gedicht 14) op. De vergelijking tussen een nachtegaal en een menselijke zangeres valt uit in het voordeel van de zangeres, niet zozeer vanwege haar virtuositeit, maar omdat zij met haar zang de tekst bezielt. Dit thema was koren op de molen van Ban. Hij had een uitvoerige studie gemaakt van wat hij noemde de ‘zielroerende kracht’ van de muziek en een methode ontworpen om de affecten van de tekst zo sterk mogelijk in de muziek tot uiting te laten komen. Monteverdi was zijn grote voorbeeld. Bans muziek zaaide verwarring. Huygens leek er aanvankelijk wel iets in te zien, maar hield zich op de vlakte toen er uit Frankrijk zware kritiek kwam van geleerden als Descartes en Mersenne. Roemers daarentegen was van Bans muziek gaan houden, na aanvankelijke aarzelingen. Juist door deze nuancering komt haar lofdicht op Ban, *Vrye Zieltje* (gedicht 24), geloofwaardig over. Als eenmaal haar twijfels overwonnen zijn, raakt ze in de ban van Ban, zoals ze het zelf uitdrukt.

De theorieën van Ban laten een wonderlijk rationele benadering zien van de kunst emoties op te roepen. Hij stelt dat bepaalde intervallen bepaalde emoties bewerkstelligen - een gedachte die ook bij Italiaanse theoretici opgeld deed - en trachtte de werking van een en ander te versterken door een bijzonder toonsysteem, waarvoor achttien tonen per octaaf vereist waren. Deze werden gerealiseerd op het ‘volmaakte klauwier’, een clavecimbel met behalve witte en zwarte, ook rode toetsen. Het meest bijzondere aan Bans traktaat is de terminologie, die streng puristisch is. Een kwint wordt door hem een *vijfling* genoemd, een octaaf een *achteling* en zo verder. Consonant wordt *meeklank*, dissonant *onklank*, interval *tussenval*, *stemtrap* of *stemsprong*, noot *zangmerk*, komma *snipzel*, monochord *eensnaar*, clavecimbel *klauwecymbel*, viola da gamba *knie-vedel* enzovoort.

Tot voor kort was het moeilijk een oordeel te vellen over Bans muzikale kunnen. Van de vier stemboekjes van het *Zangh-bloemzel* - bovenzang (sopraan), hoogstem (alt), grondstem (bas) en gemene grondstem (basso continuo) - zijn er slechts twee overgeleverd: alt en bas. De sopraanpartij ontbreekt, op een kort fragment na dat

is overgeleverd bij de correspondentie van Huygens met Ban (Jonckbloet 1882: LV). Mijn reconstructie van de bovenstem (CD van *Camerata Trajectina* Globe GLO 6026) laat evenwel horen dat Bans muziek weliswaar eigenzinnig van structuur is, maar wel degelijk 'zielroerende' kwaliteiten bezit. Deze worden bereikt door opmerkelijke harmonische opvolgingen en talrijke woordschilderingen, waartoe de beeldende taal van Tesselschade Roemers alle aanleiding geeft. In *Prijst vry den Nachtegael* (gedicht 14) worden *snikjes* (v. 31) en *Zwijght* (v. 25) in de muziek weergegeven door rusten, *quinkelere* (v. 5), *tiereliertje* (v. 7) en *ydel galmen* (v. 52) door virtuoze coloraturen, passages als *met een tongh alleen* (v. 12) en *verscheide tongen* (v. 40) zijn voor solistische stemmen gezet, en de tegenstellingen als tussen *hoogh' en laeghe Zwier* (v. 13) en tussen *grof ghedreun* (v. 37) en *teer ghekreun* (v. 38) zijn voor een ieder hoorbaar.

IX

Elck zijn waerom*

DE Paep gaet ten Outaer, den Schipper t'Zee, de Bouwman* ten Acker, de Landsknecht te strijt: vraeght ghy noch waerom? niet dan om ghewin of profijt. Isser anders niet in de wereldt te doen, dan om gelt? ja: om eer, om pracht, om wraeck, om te bedrieghen, al wil het niemandt bekennen, elck ghevet* een anderen glans; Dan hoemen het bewimpelt, elck heeft zijn waerom, al is die voor alleman niet bekent. Lucanus seyt: *Trahunt quemque suae scelerata in praelia causa**. En men seyt: Om't gheniet van het Smeer, soo lickt de Kat de Kandelaer.

Elck zijn waerom.

'(...)hoemen het bewimpelt, elck heeft zijn waerom, al is die voor alleman niet bekent.' Uit Roemer Visscher, Sinnepoppen *p. 70.*

Sonnetten

1 Hoewel ick noijt en sooch pit wt der Leeuwen schoncken (1621)

Een sonnet van P.C. Hooft gericht aan Constantijn Huygens inspireerde verschillende dichters tot het schrijven van sonnetten, alle met dezelfde rijmwoorden.

Hoewel ick noijt en sooch pit wt der Leeuwen schoncken, [1]
Soo voel ick evenwel mijn geesten werden rap, [2]
Gemoedicht door u Rijm, hun krachten stellen schrap [3]
Om weer te krijgen 'tgeen in luijheijt was versoncken. [4]
U suijglinck als vermindt lagh overstallich droncken [5]
In weeldens vette schoot, En sooch het suchtich sap [6]
Wt Coppers boesem daer de quickxe vrijerschap [7]
Wt blusten met hun vier als water uwe voncken. [8]
Noch hielt ghij d'overhant, dies stel jck u gedicht [9]
Veer boven helterij Ten oorloch affgericht. [10]
Die dwingen met gewelt, ghij met beleefde seeden. [11]
Minvaders alle beij van't luckich Nederlant [12]
Al wat van voeten weet moet dansen nae u Trant, [13]
En wel getroffen galm op sleutel van de Reeden.

1 *pit*: merg (XII, 2014); vgl. het sonnet van Hooft v. 1.
wt: uit; ook in v. 7 en 8.
schoncken: beenderen (XIV, 794 sv. schonk).
2 *Soo*: toch (VI, 885).
werden: worden.
3 *Gemoedicht door v Rijm*: part. constructie: omdat zij door uw gedicht zijn aangemoedigd;
gemoedicht: aangemoedigd (IX, 944 sv. moedigen);
v: uw; ook in v. 5, 9 en 13.
stellen schrap: strijdvaardig op te stellen (XIV994 sv. schrap).
4 *versoncken*: weggezakt (XX/2, 2400 sv. verzinken).
5 *als vermindt*: omdat ze overvoerd was; het gebruik van ‘als’ voor een part. constructie onderstreept de verklarende of causale functie.
overstallich: overmatig (XI, 2050).
6 *sooch...boesem*: dwz. genoot met volle teugen van Koppermaandag.
suchtich: ongezonde (MNW VII, 2399-2400).
7 *Coppers*: van Koppermaandag, een feestdag (zie *notities*).
daer: waar.
quickxe: jolige (VIII, 806 sv. kwiksch).
vrijerschap: (mannelijke) jongelui (XXIII, 718).
8 *vier*: vuur.
9 *Noch*: nochtans (IX, 2049 sv. nog).
dies: daarom (III, 2589).
10 *Veer*: ver.
helterij...affgericht: heldendom dat op de strijd is gericht (VI, 503); verwijzing naar Achilles in het sonnet van Hooft.
helterij: heldendom.
11 *Die*: t.w. helden.
12 *Minvaders*: voeders; niet gelexicaliseerde samenstelling naar analogie van ‘min(ne)moeders’.
13 *Al wat van voeten weet*: elke mensenvoet en versvoet.
moet dansen (...) op sleutel van de Reeden: moet, zoals u, op de juiste toon van het verstand dichten.

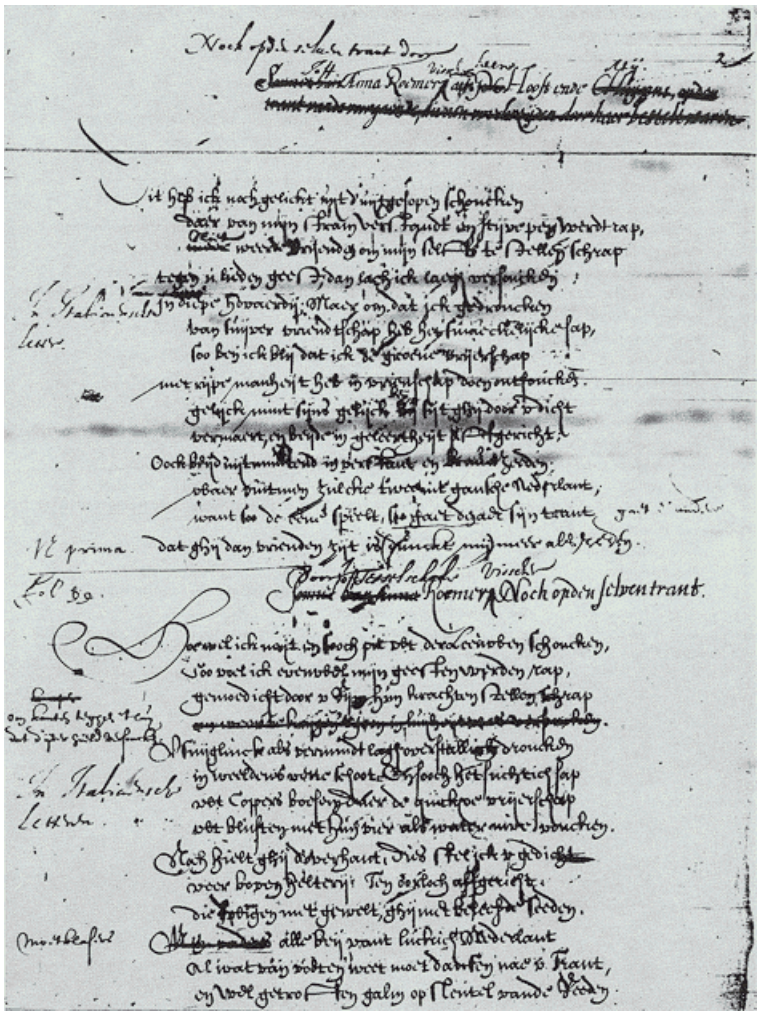

Zorgvuldige lezing van v. 12 maakt duidelijk dat hier Minvaders *moet hebben gestaan.*

Naar het handschrift, een afschrift van Constantijn Huygens van de*schoncken*-sonnetten. KB Den Haag, KBH XLa, 8 Huygens.

Verantwoording

Huygens noteerde als opschrift aanvankelijk *Sonnet van Anna Roemers Noch opden selven trant*, wat hij verbeterde met behulp van *Door Joff Tesselschade* en *Visscher* (zie *diplomatische transcriptie*). Hij heeft zich waarschijnlijk vergist omdat de tekst direct volgt op zijn afschrift van het *schoncken*-sonnet van Anna Roemers. Het opschrift noch de wijzigingen van Huygens in de verzen 4 en 12 zijn in de tekst overgenomen. Wij geven immers waar mogelijk de oorspronkelijke versie van Tesselschade Roemers.

4 *Om weer te krijgen 'tgeen in luijheijt was versoncken* is in het handschrift doorgehaald; in de marge heeft Huygens het vers genoteerd dat ook te vinden is in diens *Otia* en in Worp (1918: 17): *om kanten teghen 'tluy dat d'ijver hield versoncken*. Boven *kanten* staat *kampen*, dat is doorgeschrapt. Damsteegt (1981: 67) en Van Koeven (1989a: 49) vinden de wijziging van Huygens een verbetering, omdat er een grotere felheid uit spreekt en omdat het vers beter aansluit op v .3.

12 Tot nu toe las men het doorgeschrapte gedeelte als *Mijn vaders*. Damsteegt (1981: 67) oppert dat Huygens *Mijn vaders* wijzigde, omdat hij zich te jong voelde om door de dichter met vader te worden aangesproken. Wij lezen echter *Minvaders*, dat de rijke beeldspraak van zuigeling en zogen verder doorvoert. Huygens' verandering in *Moetblasers*, overgenomen in Worp (1918: 18), doorbreekt dit ruw en is daarmee geen verbetering.

Enkele kleine aanpassingen maken de tekst duidelijker: de /vv/ is weergegeven als /w/ in *wt* en *Leeuwen* (v. 1), *evenwel* en *werden* (v. 2), *was* (v. 4), *wt* (v. 7 en 8) en *dwingen* (v. 11); de /v/ als /u/ in *u* (v. 3, 5, 9 en 13). Spaties zijn aangebracht in *En sooch* (v. 6) en *van de* (v. 14), en een apostrof-t in *van't* (v. 12). Het handschrift geeft een /n/ als abbreviatuur in *dwingen* (v. 11). De /pp/ in *Coppers* (v. 7) is dooreen geschreven. Door vlekken zijn de /m/ van *Rijm* (v. 3) en de /d/ van *dwingen* (v. 11) niet goed te lezen.

Ten slotte is er nog een variant te vinden op *sooch* (v. 1) in Worp (1918: 17): ‘soock’. Deze lezing wordt niet door het handschrift ondersteund; de werkwoordsvorm ‘soock’ past hier bovendien niet.

Diplomatische transcriptie

[-Sonnet van Anna] +<Door Joff Tesselschade>+ Roemer[-*s*] +<Visscher>+ Noch opden selven trant.

Hoewel ick noijt en sooch pit vvt der Leeuvven schoncken,
Soo voel ick evenvvel mijn geesten vverden rap,
gemoedicht door v Rij*m*, hun krachten stellen schrap
[-om weer te krijgen 'tgeen in luijheijt vvas versoncken]. =<om kanten +<[-kampen]>+ teghen 'tluy dat d'ijver hield versoncken.>=

V suijglinck als vermindt lagh overstallich droncken
in weeldens vette schoot*,* Ensooch het suchtich sap
vvt Coppers boesem daer de quickxe vrijerschap
vvt blusten met hun vier als water uwe voncken.
Noch hielt ghij d'overhant, dies stel jck v gedicht
veer boven helterij*,* Ten oorloch affgericht.
die *d*vvi-gen met gewelt, ghij met beleefde seeden.
[-Min*-*vaders] =<Moetblasers>= alle beij vant luckich Nederlant
Al wat van voeten weet moet dansen nae v Trant,
en wel getroffen galm op sleutel vande Reeden*.*

[-]	geschrapt
+< >+	toegevoegd boven de regel
=< >=	toegevoegd in de marge
* *	onzekere lezing
-	abbreviatuur

Notities

1 *pit wt der leeuwen schoncken*: Hooft noemt in zijn sonnet merg als voedsel voor de mythologische held Achilles.
4 *weer te krijgen*: de formulering maakt duidelijk dat dit sonnet niet Roemers' eerste gedicht was.
5 De metafoor van de zuigeling uit het sonnet van Hooft (v. 1 en 5-6) past de dichter op zichzelf toe.
vermindt: het WNT geeft als enige betekenis ‘verliefd geworden’ (XX/2, 1435 sv. verminnen). Worp (1918: 17) annoteert: ‘weer tot bedaren gebracht’. Tot nu toe is steeds aangenomen dat de dichteres verliefd was. In *Gedichten* deel 2 (1827: 74) maakt Groebe enkele opmerkingen bij dit *vermindt*: ‘Roemer Visscher maakte van dit zelfde *verminnen*, op gelijke wijze, gebruik, om een kind te beschrijven dat door te veel zog wierd overstelpt. Zoogen werd in zijn tijd uitgedrukt door minnen.’ Het voorvoegsel *ver-* heeft hier blijkbaar de betekenis van ‘over’. De dichter is niet noodzakelijk verliefd; zij heeft met volle teugen, tot ze als het ware overvoerd was, genoten van het Koppermaandagfeest.
7 *Copper*: personificatie van het Koppermaandagfeest; Koppermaandag is een feestdag op de maandag na Driekoningen, onder andere gevierd door het drukkersgilde.
vrijerschap: het WNT (XXIII, 718) geeft hier de betekenis ‘de ongehuwde jonge mannen (als verzamelnaam)’ en ‘ongehuwde staat (van een man)’; waarschijnlijk had de dichter niet alleen jonge (ongehuwde) mannen op het oog, maar vermaakte zij zich in het gezelschap van jongelui, vrouwen en mannen.
8 *vier als water*: paradox.
13/14 Een stilistisch hoogstandje: *sleutel* betekent ook ‘muzieksleutel’. Deze geeft op de notenbalk de toon aan waarvan die van de noten kan worden afgeleid: het verstand als toonaangevend voor de zang-, dans- en dichtkunst.

Korte inhoud

De lyrische *ik* wordt door voorafgaande gedichten (van P.C. Hooft en C. Huygens) geïnspireerd om zelf eveneens te gaan dichten. Dit kost haar moeite, omdat ze juist Koppermaandag gevierd heeft. Dat het haar toch lukt, is te danken aan de wijze van overtuigen, die niet (als bij Achilles) met geweld gepaard gaat. De leiding van Hooft en Huygens berust op geestelijke bekwaamheden.

Achtergrond

P.C. Hooft zond zijn sonnet aan Constantijn Huygens toen deze zich in januari 1621 klaarmaakte om als secretaris van een gezantschap naar Engeland te gaan. Deze beantwoordde het gedicht met een sonnet dat dezelfde rijmwoorden heeft. Dit is het

begin van een literair spel waaraan ook Tesselschade Roemers en haar zus Anna Roemers meedoen. De reeks staat bekend als de *schoncken*-sonnetten.

Sonnet van P.C. Hooft: ‘Aen Heere Constantijn Huighens’

Men voede'Achilles op, met mergh wt leeuweschoncken
Dies siedende'oorloghsucht reed door sijn leeden rap.
Van rusten wierdt hij mat: van woelen frisch: en schrap
Stondt hij veel liever, dan hij stack in lust versoncken.
Maer Huighens inborst, die voor sógh heeft opgedroncken
Der eedle konsten, klaer en sinnesujvrend sap,
Vlamt op het eerlijck' fraey. Waer nae sijn vrijerschap
Wt allen ijver rent, geprickt van heilghe voncken.
Dies luistren nu sijn lujt, sijn stem, sijn streelend dicht,
Nae wetten van dien geest op alles afgericht.
Nae dese schickt zich't pujck zijnre'wtgeleesen zeeden.
Doch dit's maer voorspel. T'hans de welvaert van sijn landt
En vrijgevochten volck, aenstellen wil haer trant,
Op maetslagh eener siel soo vol van rijm en reden.
Jan. 1621
Omnibus Idem

Uit *Uit Hoofts lyriek*. Ed. C.A. Zaalberg. Den Haag 1981: 73.

Sonnet van Anna Roemers

Dit heb ick noch gelickt uyt d'uijtgesopen schoncken
Daer van mijn stram verstandt en stijve pen werdt rap,
Niet weerde Vrijenden om mijn selfs te stellen schrap
Tegen u lieden geest; dan lach ick laegh versoncken
Jn diepe hovaerdij; Maer om dat jck gedroncken
Van suijver vriendtschap heb het smaeckelijcke sap,
Soo ben ick blij dat ick de groene vrijerschap
Met rijpe manheijt heb in vrienschap doen ontfoncken.
Gelijck mint sijns gelijck, beij sijt ghij door u dicht
Vermaert, en beyde in geleertheijt affgericht;
Ook beijd' uijtmuntend in verstand en brave zeeden.
Waer vintmen zulcke twee int gansche Nederlant;
Want soo de eene speelt, gaet d'andere sijn trant
Dat ghij dan vrienden zijt is (dunckt mij) meer als reden.

Uit *De gedichten van Constantijn Huygens* I. Ed. J.A. Worp. Groningen 1892: 199.

datering 1621

naar de datering van het sonnet van P.C. Hooft.

2 Ghelijck als onder 't Juck van sinne slavernijen (1636)

In 1634 stierf Allert Crombalgh, de echtgenoot van de dichter. Het sonnet is twee jaar daarna naar aanleiding van Hemelvaartsdag gedicht.

Ghelijck als Onder't Juck van sinne slavernijen [1]
Doch ongheoorloft aenghenoemen Eyghen Last, [2]
Hetgheen niet wel een blij Hoop Heemelhertie past [3]
'Twelck van onhoulyck goet Qualyck is te vryen, [4]
'tIs onRecht seij de Geest gheruste vreucht te myen, [5]
Maer 't Lichaem Riep O Neen, en doopten d'Overlast [6]
Met Naem van suchte-Plicht tot het in Traenen Plast [7]
Soo Most de vlughe Geest van 't Logghe Lichaem Lijen. [8]
Vandagh een stercker Geest dat van syn Aerde Licht [9]
En overReed' het dus, en Eysten ander Plicht [10]
Alst 't vruchteloose wrangh van Alherts smack verJaeren, [11]
Dees deed' dat ick de Sucht weerstribbich van my stiet [12]

1 *Ghelijck...slavernijen*: elliptische zin; mogelijke aanvulling: Ik voelde mij *Ghelijck als*...
Ghelijck als: zoals.
sinne slavernijen: niet gelexicaliseerde samenstelling; *sinne*: lichamelijke gevoelens.

2 *Doch...Last*: elliptische zin; mogelijke aanvulling: *Doch* het was...
aenghenoemen: lees: aangenomen: op mij genomen (IX, 1825).
Eyghen: zelfgekozen (III, 3985).

3 *wel*: goed (XXV, 908).
Hoop Heemelhertie: hartje dat hoopvol uitkijkt naar de hemel.

4 *'Twelck...vryen*: (hartje) dat maar weinig behagen schept in sterfelijke zaken.
van: door.
onhoulyck: niet duurzaam (VI, 1138), dwz. sterfelijk. *Qualyck*: nauwelijks (VIII, 687 sv. kwalijk).
vryen: behagen (XXIII, 699).

5 *onRecht*: verkeerd (X, 1768).
gheruste vreucht: metonymia: vreugde van een rustige zekerheid (naarIV, 1697).
myen: mijden.

6 *doopten d'Overlast Met Naem van suchte-Plicht*: mogelijke vertaling: noemde de zware last rouwplicht.
doopten: doopte; enkelvoudige persoonsvorm.
Overlast: zware last (XI, 1821).

7 *suchte-Plicht*: niet gelexicaliseerde samenstelling.
het: t.w. *'t Lichaem* (v. 6).

8 *Soo*: op die manier.
Most: moest.
van: ten gevolge van.
Lijen: lijden.

9 *Vandagh*: vandaag.
dat: t.w. het lichaam; dubbelzinnig: ook in verband te brengen met de lichamelijke hemelvaart van Christus.
Licht: optilt (VIII, 1968); praesens historicum.

10 *overReed'*: overreedde.
dus: aldus (III, 3673).
Eysten: eiste; enkelvoudige persoonsvorm.

11 *Alst*: lees: als; dan.
wrangh van Alherts smack verJaeren: verdriet vanwege de herdenkingsdag van Allerts plotselinge dood.

12 *Dees*: t.w. *een stercker Geest* (v. 9).

Gheluckich was hy diese teenemael verliet [13]
En op soo Heijlgh'n dach mocht Salich HEEMELVAEREN [14]

Elck zyn waerom

Sucht: rouw; vgl. v. 7.

13 *diese*: die se; *se*: t.w. de *Aerde* (v. 9).
teenemael: a) op dezelfde tijd (MNW 9, 22); b) ten volle (III, 3799).

14 *Heijlgh'n dach*: (christelijke) feestdag.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Verantwoording

Het handschrift is beschadigd, met als gevolg dat vers 3 ophoudt na ‘pas’; de /t/ in *past* is door ons toegevoegd.

De volgende aanpassingen vergroten de leesbaarheid: de /u/ is weergegeven als /v/ in *slavernijen* (v. 1) en *Overlast* (v. 6). Er is een apostrof-t aangebracht bij de enkele /t/ in *'t* (v. 5, 8 en 11). De spaties zijn weggelaten bij de woorden *aenghenoemen* (v. 2), *Hetgheen* (v. 3), *Vandagh* (v. 9), *overReed'* (v. 10) en *deed'* (v. 12).

Een variant is te vinden in de uitgave van Worp (1918: 162). Hier is tussen *Qualyck* en *is te vryen* (v. 4) ‘[en]’ toegevoegd.

Diplomatische transcriptie

Ghelijck als Onder't Juck van sinne slauernijen
Doch ongheoor[-f]<l>oft aen ghenoemen Eyghen Last,
Het gheen niet wel een blij Hoop Heemelhertie pas\\
'Twelck van onhoulyck goet Qualyck is te vryen,
tis onRecht seij de Geest gheruste vreucht te myen,
Maer 't Lichaem Riep O Neen, en doopten d'Ouerlast
Met Naem van suchte-Plicht tot het in Traenen Plast
Soo Most de vlughe Geest van t Logghe Lichaem Lijen.
van dagh een stercker Geest dat van syn Aerde Licht
en over Reed ' het dus, en Eysten ander Plicht
Alst t vruchteloose wrangh van Alherts smack verJaeren,
dees deed ' dat ick de Sucht weerstribbich van my stiet
Gheluckich was hy diese teenemael verliet
En op soo He[-l]<ij>lgh'n dach mocht Salich HEEMELVAEREN

Elck zyn waerom

[-]	geschrapt en < > op de regel tussengevoegd
\\	beschadiging van het handschrift

Notities

Het streven naar bondigheid, het *brevitas*-ideaal, wordt in deze tekst onder andere manifest in de zelfgevormde samenstellingen: *hoop heemelhertie* (v. 3) en *smack verjaeren* (v. 11).

8 *van 't Logghe Lichaem Lijen*: de alliteratie versterkt de suggestie van traagheid en daarmee de tegenstelling tot *de vlughe Geest*.

teenemael kan op verschillende manieren worden opgevat. Er kan gedacht worden aan *te mael* in de betekenis ‘tegelijkertijd’ (IX, 22-3) met versterking door *een* (III, 3799). de betekenisomschrijving in hetMNW bevestigt deze mogelijkheid. Daarnaast kan *te male* evenals *te eenenmale* ‘samen’ of ‘ten volle’ betekenen (IX, 22-3). Geduid als predicatief attribuut zou dit betekenen dat *hy* (Allert) de aarde ten volle, dwz. naar lichaam en ziel beide, verliet.

Korte inhoud

De lichamelijke pijn vanwege de rouw om Allert staat haaks op de geestelijke verwachting van het hemelse leven. De wending zit in het besef dat Jezus op Hemelvaartsdag met geest èn lichaam

naar de hemel is gegaan. Dit geeft de mogelijkheid het geluk van de overledene te ervaren. Zijn sterfdag is in het licht van Hemelvaartsdag een feestdag.

Achtergrond

De Hemelvaart van Jezus wordt onder andere beschreven in Handelingen 1: 9-11. De lichamelijke opstanding van Jezus en zijn hemelvaart zijn in de christelijke traditie het fundament voor het geloof in een lichamelijke wedergeboorte. Dit wordt als artikel elf uitgedrukt in de apostolische geloofsbelijdenis: (Ik geloof in de) wederopstanding des vleses. Voor de dichter was dit een belangrijk geloofsgegeven. Vergelijk hiervoor gedicht 21 v. 5: *met syn volle lee'n herbooren om te hooren*.

datering 1636

P.C. Hooft reageert op het sonnet van de dichter op 10 mei 1636 in een brief aan haar die begint met de woorden ‘U.E.sonnet met zijn'hemelvaert overstijght de wolken’ (Hooft*De briefwisseling*, brief 778).

3 Die als een Baeck in zee van droefheidt wort gehouwen (1637)

Na het overlijden van Mevrouw van Sulecom, Susanna van Baerle (1599-1637), die gehuwd was met Constantijn Huygens, richtte de dichter dit sonnet tot P.C. Hooft met de vraag om het aan Huygens door te geven. Enkele jaren daarvoor had Tesselschade Roemers haar dochter Taddea en haar echtgenoot verloren.

Aen mijn Heer Hooft op het ooverlyden van MEVROUW VAN SULECOM.

Die als een Baeck in zee van droefheidt wort gehouwen [1]
Geknot van stam en tack, en echter leeven moet, [2]
Zeijnt uw dit swack behulp voor 't troosteloos gemoet, [3]
Gedompelt in een meer Van Baerelijcke rouwen [4].
Zeght *Vastaert* dat hij moght pampieren raet vertrouwen [5]
Zoo dinnerlycke smart zich schriftlyck uyten kon, [6]
Hij staroogh in liefs glans als Aedlaer in de Son, [7]
En stel sijn leed te boeck, zoo heeft hij 't niet t'onthouwen [8]
Pampier was 't waepentuijch waermee ick heb geweert
Te willen sterven, eer 't den Heemel had begeert, [10]
Daer ooverwon ick mee, en deed mijn Vijand wycken, [11]

1 *Die*: degene die.
Baeck: baken (II, 805); kan figuurlijk gebruikt worden voor personen die tot voorbeeld dienen; wellicht ook woordspeling met de naam Baeck (zie *Notities*).
2 *stam en tack*: metafoor voor de overleden echtgenoot en dochter.
echter: desalniettemin (III, 3768).
3 *Zeijnt*: zendt; tevens woordspeling met ‘seint’ in verband met *Baeck* (v. 1).
uw: u.
dit swack behulp: nl. dit gedicht.
4 *Baerelijcke*: onmiskenbare (II, 832 sv. baarlijk); tevens toespeling op *baar* in de betekenis ‘golf’ (II, 819); *Van Baerelijcke*: ook woordspeling met de naam van (Susanna) van Baerle.
meer: a) zee (IX, 388).
5 *Zeght*: gebiedende wijs, gericht tot P.C. Hooft.
Vastaert: Constantijn Huygens; vertaling van Constanter, de Latijnse variant van zijn voornaam.
moght pampieren raet vertrouwen: tweeduidig: a) gedachten aan papier zou kunnen toevertrouwen; in dit geval is *pampieren* meewerkend voorwerp en *raet* lijdend voorwerp in de betekenis: gedachten (XII, 8-9); b) vertrouwen zou kunnen stellen in een papieren remedie, dwz. schrijven als uitlaatklep; *raet*; in de betekenis: uitweg, remedie (XII, 12) met *pampieren* als bijv. bepaling bij *raet*.
moght: zou kunnen.
6 *Zoo*: indien.
dinnerlycke: de innerlijke.
7 *staroogh*: moet de blik gericht houden (XV, 824); aanvoegende wijs; tevens een toespeling op ‘Starre/ Sterre’, de koosnaam waarmee Huygens zijn vrouw aanduidde.
liefs glans: straling (V, 20) van de geliefde (VIII, 2058).
8 *stel*: aanvoegende wijs.
zoo: op die manier.
heeft: hoeft.
10 *den Heemel*: onderwerp.
11 *Daer...wycken*: twee nevengeschikte, samengetrokken hoofdzinnen; in de tweede hoofdzin zijn *daer mee* en het onderwerp *ick* niet herhaald.
Vijand: personificatie van het doodsverlangen (v. 10).

Zijn eijgen lesse leer hem matijghen zyn pijn [12]
Want quelling op de maat en kan soo fel niet sijn [13]
Besweer hem dat hij sing op maetsangh droevelijcken [14]

September A^{o}1637
Tesselscha Roemer Vischers.

12 *Zijn eijgen lesse*: de volgende versregel (v. 13) is een citaat uit een gedicht van Constantijn Huygens zelf (zie *achtergrond*).
leer: aanvoegende wijs.
matijghen: matigen.
13 *op de maat*: dwz. volgens het metrum, dus in de vorm van poëzie.
14 *Besweer*: gebiedende wijs, gericht tot P.C. Hooft.
sing: aanvoegende wijs.
op maetsangh: in dichtvorm (IX, 61 sv. maat).
droevelijcken: op droevige wijze (III, 3392).

Naar het handschrift, een afschrift van Jacob Baeck. UB Amsterdam, Vdl.Hs.III B 2.

Verantwoording

Het woord ‘qulling’ (v. 13) uit het handschrift is beschouwd als een verschrijving en daarom aangevuld tot *quelling*. Vergelijk ook *quelling* in de Donne-vertaling van Huygens; zie *Achtergrond*.

Vanwege de eenheid in de vormgeving van de sonnetten zijn de witregels weggelaten. Enkele spaties zijn genormaliseerd (zie *Diplomatische transcriptie*) en de apostrof-t is aangepast in *t'onthouwen* (v. 8). De /u/ is weergegeven als /v/ in *leeven* (v. 2) en *sterven* (v. 10), de /v/ als /u/ in *SULECOM* (opschrift) en als uitzondering de /VV/ als /UW/ in *MEVROUW* (opschrift).

Vastaert (v. 5) is gecalligrafeerd en daarom cursief weergegeven; in *droevelijcken* heeft het handschrift een wat grotere /l/ die wij niet als hoofdletter interpreteren.

Een foutieve lezing van *lesse* (v. 12) is ‘letter’ in de uitgave van Worp (1918: 175).

Diplomatische transcriptie

Aen mijn Heer Hooft op het ooverlyden van MEVROUVV VAN SVLECOM.

Die als een Baeck inZ/zee van droefheidt wort gehouwen
*G*eknot van stam en tack, en echter leeuen moet,
Zeijnt uw dit swack behulp voor 't troosteloos gemoet,
*G*edompelt in een meer Van Baerely/ijcke rouwen.

Zeght *Vastaert* dat hij moght pampieren raet vertrouwen
Zoo dinnerlycke smart zich schriftlijck uijten kon,
Hij staroogh in liefs glans als Aedlaer inde Son,
En stel sijn leed te boeck, zoo heeft hij't niet 't onthouwen

Pampier was 't waepentuij/ych waer mee ick heb geweert
Te willen steruen, eer 't den Heemel had begeert,
Daer ooverwon ick mee, en deed mijn Vijand wycken,

Zijn eijgen lesse leer hem matijghen Z/zyn pijn
Want qulling op de maat en kan soofel niet sijn
Besweer hem dat hij sing op maetsangh droeve[*.*+]<L/l>ijcken

September A^{o}1637
Tesselscha RoemerVischers.

* *	onzekere lezing
.	onduidelijke letter
[+]	hieroverheen is < > geschreven

a/b onzeker of a of b bedoeld is

Notities

1 *Baeck*: Jacob Baeck, de afschrijver van dit exemplaar van het gedicht heeft er zeer waarschijnlijk ook een woordspeling met zijn familienaam in gezien; dit kan de hoofdletter-B verklaren.
6 *dinnerlycke smart* wordt chiastisch tegenover *zich schriftlyck uyten* geplaatst.
7 *als Aedlaer in de Son*: P.C. Hooft gebruikt hetzelfde beeld in zijn reactie op gedicht 2: ‘Ik, nu, en heb geen Adelaers ogen, om tegen zulk een licht op, laete staan daer door heen, te kijken en zoo hooghe geheimenissen te berejken.’ (Hooft, *De briefwisseling*, brief 778). Van

de adelaar werd aangenomen dat deze in de zon kon kijken zonder verblind te worden. *Aedlaer* is tevens een woordspeling met de voornaam van Allert Crombalgh.
9 *Pampier was 't waepentuijch*: subtiele wijze van uitdrukken met een paradoxale metafoor.

Korte inhoud

De dichter, die zelf weet wat rouw betekent, geeft advies aan Constantijn Huygens hoe zijn verdriet te verwerken. Hij kan de straling van de geliefde ervaren door naar de hemel te kijken en hij kan zijn verdriet in gedichten uiten.

Achtergrond

Constantijn Huygens heeft in 1633, op verzoek van Tesselschade Roemers, een aantal gedichten vertaald van de Engelse taalvirtuoos John Donne. Een van de gedichten, *The triple foole*, bevat de regels (v. 10-16):

> Griefe brought to numbers cannot be so fierce,
> For, he tames it, that fetters it in verse.
>
> But when I have done so,
> Some man, his art and voice to show,
> Doth Set and sing my paine,
> And, by delighting many, frees again
> Griefe, which verse did restraine.

In de vertaling van Constantijn Huygens, *De Drij-dobbele geck*, luidt de passage (v. 9-14):

> Want quelling op de maet en kan soo fell niet zijn,
> En dies' in dichten boeijt betemt haer' dolle pijn.
>
> Soo doen ick, maer vergeefs: men stelt mijn leed op noten,
> Men singt en pronckter met. was't Dicht in Dicht besloten,
> Men helpt het uyt den band, men geeft het volle vlucht,
> Men vrijdt het om de konst en andren haar genucht.
>
> Uit N.F. Streekstra, *Afbeeldingsrelaties*, diss. Groningen, 1994: 362-3.

Tesselschade Roemers ziet in haar sonnet kans de meest pregnante regel van de vertaling eruit te lichten en soepel in haar eigen gedicht te integreren (v. 13). Tegelijkertijd is er een verandering van toon. Betreuren Donne (en Huygens) het feit dat anderen de klaaggedichten van een melodie voorzien en daarmee gebruiken voor hun plezier, Roemers geeft het advies dat*hij*, Huygens, zelf *op maetsangh droevelijcken* moet zingen (v. 14). Haar raadgeving sluit aan bij de opvatting over verwerken van verdriet door het te boek te stellen (Blok 1976: 143-146).

datering september 1637

naar de datering van het sonnet. Op 2 november 1637 schrijft Constantijn Huygens in een brief aan P.C. Hooft: ‘Tesselschade is noijt soo hoogh boven haer self gesteghen, als met eenen reghel, onder de gesamentlicke goede, die U.E. de moeijte genomen heeft van mij te senden: Hij stell' sijn leed te boeck, soo hoeft hij 't niet t'onthouden.’ (Hooft, *De briefwisseling*, brief 899).

4 Wat in de lotery Des luckx zyn oorspronck nam (1641)

Voor het album amicorum van haar vriendin Trajectina Johanna Ogle schreef Tesselschade Roemers het volgende sonnet. De overgeleverde versie is blijkens vers 3 nog onaf.

Aen me Juffrou Trajectina Ogle

Wat in de lotery Des luckx zyn oorspronck nam [1]
Is u lucksalicheyt Door lot te beurt gevallen [2]
Beneven 't vaeder huys omheynt met strydbre/vaste wallen [3]
Van koene daeden by een Adel sonder schram [4]
Wat van u schoonheyt is en van u deughden vlam [5]
En wysheyt op zyn tyt te boerten en te mallen [6]
En kan myn noertse tong syn onkunt niet kallen [7]
Wat vroommicheyt belanght dat is u rechte stam [8]
Hoe zeldsaem is deez deught by soo veel schildqartieren [9]
Die met een stasy ry 't rechtschapen waepen cieren [10]
Van *Niet* te roemen en dit is het eedel slot [11]
Dat den *phoet* weet met zyn veer te raecken [12]

1 *Wat...nam*: onderwerpszin; nevenschikkend verbonden met *Beneven...schram* (v. 3-4).
Des luckx: van het geluk (VIII, 3303-4, sv. luk).

2 *u lucksaligheyt*: u gelukkige; indirect object; derde persoon als aanspreekvorm: *u*: uw; vgl. ‘Uw Edelheid’.
lot: toeval (VIII, 3054).

3 *Beneven*: daarenboven (II, 1797).
vaste: stevige (XVIII, 670).

4 *Van...schram*: van-vergelijking: *koene daeden* zijn als *vaste wallen* rondom *'t vaeder huys* (v. 3).
by: door (II, 2578).

5 *Wat...mallen*: partiële samentrekking op *oorspronck* (v. 1): *Wat* de oorsprong *van u schoonheyt is en* de oorsprong *van u deughden vlam En wysheyt...mallen*.
u: uw (2x).
u deughden vlam: de vlam van uw deugden.
vlam: ook metafoor: intensiteit (XXI, 1452).

6 *te boerten en te mallen*: te schertsen; tautologie (III, 188 enIX, 153).

7 *myn noertse tong syn onkunt*: de onkunde van mijn stroeve tong.
noertse: waarschijnlijk dubbelzinnig: a) stroeve (IX, 2170 sv. norsch); b) uit het noorden komende (IX, 2132).
kallen: zeggen (VII, 1010).

8 *vroommicheyt*: dapperheid; in algemene zin: deugdzaamheid (XXIII, 911-3); (zie *Notities*).
belanght: betreft (II, 1672); lees hierachter een dubbele punt.
u rechte stam: uw werkelijke afstamming (XII, 5-7 en XV, 568).

9 *deez deught*: vooruitwijzend naar *Van Niet te roemen* (v. 11).
schildqartieren: vakken op een wapenschild (VIII, 712-3 sv. kwartier) die de adellijke afstamming voorstellen.

10 *stasy ry*: imponerende reeks (naar XV, 324 sv. staatsie, enXIII, 182).
rechtschapen: indrukwekkende (XII/3, 616 bet.c).

11 *Van Niet te roemen*: lees hierachter een punt; (deze deugd) van zich op niets te beroemen, zich nergens op te laten voorstaan (XIII, 712-3). Vgl. 2 Korinthe 12: 1.
eedel: a) adellijk; b) verheven (III, 3772 en 3775).
slot: besluit (XIV, 1903).

12 *den phoet*: de dichter; ond.

En met die zeldtsaemheyt een yder vroet sal maecken [13]
Van al deez watjes is dit *Niet* het hoghste lott. [14]

veer: schrijftuig.

13 *En...maecken*: overspannen samentrekking op *Dat*; *Dat* (v. 12) lijd. voorwerp en*[dat]* (v. 13) ond.; beide met als antecedent *het eedel slot* (v. 11).
een yder: meewerkend vw.: aan *een yder*.
vroet sal maecken: duidelijk zal maken; lees hierachter een dubbele punt.

14 *watjes*: prijzen in een loterij (XXIV, 1507).
dit Niet: t.w. *Niet te roemen* (v. 11); tevens woordspeling: een 'niet' is een lot in de loterij dat zonder prijs uitkomt (IX, 1946).

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Verantwoording

In het opschrift is ‘TRA_____’ aangevuld tot *Trajectina Ogle*. Het gebruik van de afkorting heeft ons inziens niets te betekenen; daarom hebben wij deze opgelost. Vers 3 bevat een opengehouden variant: boven *strydbre* staat in het handschrift in dezelfde hand *vaste*. Het sonnet was blijkbaar nog niet af. Deze staat hebben wij

behouden. In de uitgave van Worp (1918: 222) is gekozen voor *vaste*; hierin is tevens in vers 2 ['t] toegevoegd voor *lot* (1918: 221). Het metrum van vers 7 klopt niet. Worp (1918: 222) voegt [in] toe, wat de onwelluidende jamben ‘in sýn onkúnt niet kállen’ oplevert. Ons inziens zou het werkwoord ‘vercallen’ (XX, 94) aansluiten bij de betekenis en metrisch veel beter passen: ‘syn ónkunt níét vercállen’. Toch achten wij het niet noodzakelijk in de tekst in te grijpen. De aanpassing beperkt zich tot de aanvulling van de losse /t/ uit het handschrift tot *'t* in v. 3 en 10, en de cursivering van de woorden ‘Niet’ (v. 11 en 14) en ‘phoet’ (v. 12), die van de humanistische cursief afwijken. Waar twijfel was omtrent hoofd- of kleine letter is gekozen voor de kleine.

Diplomatische transcriptie

Aen me Juffrou TRA_____

Wat in de lotery Des luckx Z/zyn oorspronck nam
is u lucksalicheyt Door lot te beurt gevallen
beneven t vaeder H/huys omheynt met strydbre +<vaste>+ wallen
van koene daeden by een Adel sonder schram
Wat van u schoonheyt is en van u deughden vlam
en wysheyt op Z/zyn tyt te boerten en te mallen
en kan myn N/noertse tong syn onkunt niet kallen
Wat vroommicheyt belanght dat is u rechte stam
H/hoe Z/zeldsaem is deez deught by soo veel schildqartieren
D/die met een stasy ry t rechtschapen waepen cieren
van Niet te roemen [is+]<en> dit is het eedel slot
dat den p[*.*+]<h>oet weet met zyn veer te raecken
en met die zeldtsaemheyt een yder vroet sal maecken
van al deez watjes is dit Niet het hoghste lott.

a/b	onzeker of a of b bedoeld is
+< >+	toegevoegd boven de regel
[+]	hieroverheen is < > geschreven
.	onduidelijke letter

Notities

In vers 14 sluit de dichter op voorbeeldige wijze de breed uitgewerkte paradox in het woordspel van de loterijbedrijvigheid af. De ‘watjes’ in de loterij, dwz. de briefjes waarop een prijs viel, zijn verwoord in de opsomming van de eigenschappen: *Wat...* (v. 1), *Wat...* (v. 5), *Wat...* (v. 8). Deze *watjes* blijken niet het meest waardevol, maar het *Niet*.

1/2 de woorden *lotery* en *luckx* vormen een chiasme met *lucksalicheyt* en *lot*.

5/6 Leendertz Jr. (1929: 124) vertaalt ‘Wat uwe schoonheid en deugden en wijsheid betekenen.’
6 *wysheyt te boerten en te mallen* is een contradictio.
6/7 *mallen* en *kallen* komen veelal in combinatie voor (IX, 153). In de tekst wordt dit doorbroken doordat het *mallen* aan Trajectina Ogle, het *kallen*aan de *ik* wordt toegeschreven.
7 *noertse*: de combinatie *norse tong* komt vaker voor. De keuze van de dichter voor *noertse* zou een woordspeling met ‘noordse’ in de zin van Noordhollandse kunnen inhouden; ook de grotere zoetvloeiendheid van de vadertaal van Ogle, het Engels, kan hier als bescheidenheidstopos zijn ingebracht. Soms ook wordt het Nederlands als stugger dan de taal van de cultuur bij uitstek, het Italiaans, gewaardeerd.
8 *vroommicheyt*: Veenstra (1968: 31) spreekt van het ‘geheel van morele en intellectuele deugden.’
11/12 Verwijzing naar 2 Korinthe 12: 1 ‘Te roemen is mij waarlijk niet oorbaar’. De paradox van de verzen wordt duidelijk bij het lezen wat de ‘poeet’ in dit gedicht heeft gedaan: zij heeft het *Niet* weten te raken.

Korte inhoud

In het octaaf worden de verschillende kwaliteiten van de aangesprokene opgesomd. Zij heeft een goede afkomst, is mooi, deugdzaam en vrolijk, maar vooral rechtschapen. Haar grootste verdienste echter is, zo blijkt uit het sextet, haar bescheidenheid.

Achtergrond

Het gedicht is opgenomen in een brief van de dichter aan Caspar Barlaeus, die aan de achterzijde is geadresseerd: 'Aen myn heer C. bareleus met Vrind die Godt bewaert'. De aanhef van de brief luidt: 'Tesselschade aan Barlaeus'. Op het gedicht volgt:

> Mijn Heer wild dit wat betuttelen [1] en bekladden [1] en t sal daer door gesuyver werden send het my wederom van ue in 't net geschreven om wel te spelden [2] met ue oordel wat wel off qualyck is, en laet u prysen voor minder vrinden als ick [3], die verlangh van ue berispt te mogen werden, en dat sal mijn [4] doen blijven altyt ue beste vrindinne en openhertighe
> M. Tesselschade.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Trajectina Johanna Ogle (overleden 1643) is een dochter van Sir John Ogle (1568-1640) en Elizabeth de Vries (overleden 1660). Haar zus Utricia Swann-Ogle (1616-1674) was een goede vriendin van Anna Maria van Schurman (Van Beek 1992: 76 en 78). De twee dochters zijn genoemd naar de stad Utrecht, waar hun vader in 1610 korte tijd gouverneur was. De vader werd in 1603 in Engeland tot ridder geslagen. Zijn adeldom lag duidelijk niet in bezittingen en kastelen, maar in zijn dapper optreden onder andere tijdens de Slag bij Nieuwpoort (1600). Dit wordt uitgedrukt in de verzen 3 en 4 van het sonnet.

Tesselschade Roemers moet als klein meisje van dichtbij loterijen hebben meegemaakt, want in de beginjaren van de zeventiende eeuw werden er door allerlei steden loterijen georganiseerd. De collecteurs reisden het gehele land af om hun loten te verkopen. Soms werd de bevolking zelfs van de kansel opgeroepen om toch vooral loten te kopen. Dit is verklaarbaar als men bedenkt dat de winst meestal ten goede kwam aan de armen. Deze positieve houding ten aanzien van loterijen veranderde na 1619 als gevolg van het strenge klimaat dat na de Synode vanDordrecht in veel steden heerste. Al eerder hadden orthodoxe predikanten de loterijen toegevoegd aan de lijst van ongepaste vermaken zoals dansen, drinken, kermispret en toneel. Ruim twintig jaar zullen Holland en Zeeland verstoken blijven van grote publieksloterijen, al zal er zeker een aantal illegale loterijen (rijfelarijen) georganiseerd zijn. Pas na 1640 werden er opnieuw publieke loterijen uitgeschreven (Huisman/Koppenol 1991).

1 *betuttelen*: verbeteren (II, 2260).
1 *bekladden*: van aantekeningen voorzien (II, 1587).
2 *spelden*: spellen.
3 *laet...ick*: bewaar uw prijzen [maar] voor minder goede vrienden dan ik.
4 *mijn*: lijdend vw.; lees: mij.

Met het thema van de loterij voor het sonnet aan Trajectina Ogle uit 1641 geeft de dichter dus tevens te kennen dat zij zich schaart bij mensen die de negatieve houding van de streng gereformeerde predikanten niet delen.

datering 1641

Constantijn Huygens en Caspar Barlaeus refereren in hun correspondentie uit 1641 aan dit sonnet (Huygens, *De briefwisseling* dl. 3, 1914: 179 en 191).

5 Als het vernuft begreep het zang'righ hoogh geschal (1642)

Als lofdicht opgenomen in het bekende liedboek *Zangh-bloemzel* (1642).

Aen den Erenfeste hoogh geleerden Heere,
***Myn' Heere* IOAN ALBERT BAN,**
Der beiden Rechten Doctor, op zyne Zangwerken [opschrift]**.**

Als het vernuft begreep het zang'righ hoogh geschal [1]
Van u gerymt geluydt, 't wierdt boven maght gedreven [2]
T'omhelzen meerder kracht als 't lyff was kracht gegeven; [3]
'T vertilden zigh aen 't geen de vlugge geest beval. [4]
En denkend' dat hier is te wachten in dit dal [5]
Niet beters woud' de ziel ten hemel zigh begeven, [6]
(Om met een zoeten mondt te scheiden uit dit leven) [7]
Waer nimmer slechter toon 't gehoor onthaelen zal. [8]
En oft nogh schoon geviel, dat yemandt zoght te streelen [9]
Het swaer ontroert gemoedt, om uw wys nae te quelen: [10]
Ik stopte d'ooren toe gewent tot beter zoet.
Ghy kunt den lichten geest van't lodzigh lichaem deelen, [12]
En weder door uw klank 't geschifte zamen heelen, [13]

opschrift *Erenfeste*: eerwaarde (III, 3905 sv. eerentfest).
der beiden Rechten Doctor: Ban was doctor in het wereldlijk en kerkelijk recht.
op zyne Zangwerken: Ban was tevens uitvoerend musicus, muziektheoreticus en componist.
1 *Als*: toen.
vernuft: geestelijke vermogens; nl. van de dichter; personificatie.
begreep: a) omvatte (II, 1428-9); b) begrip kreeg van (II, 1430-31).
zang'righ: melodieus (XXVII, 934/5); ook: uit zang bestaand.
hoogh: a) verheven; b) van de hoge tonen.
2 *u gerymt geluydt*: uw liederen.
3 *meerder kracht*: iets wat krachtiger was.
als: dan.
4 *'T*: t.w. *'t lyff* (v. 3).
vertilden: enkelvoudige persoonsvorm bij onderwerp *'T*.
vlugge: lichte, vrije; evt. ook: snelle (XXI, 2515); vgl. *lichten (geest)* (v. 12).
beval: verl.tijd van ‘bevelen’: gebood (II, 2325).
5 *dit dal*: het aardse leven, tegenover de hemel.
6 *Niet beters*: onderwerp bij *hier...dal* (v. 5); lees achter *beters* een komma;
Niet: niets.
denkend...beters: part. constructie bij *de ziel* (v. 6).
7 *met een zoeten mondt*: mooi zingend.
8 *Waer*: t.w. in de *hemel* (v. 6).
slechter toon: minder fraaie toon (dan van Ban).
9 *oft nogh schoon geviel*: als het zich voordeed.
zoght te streelen: probeerde te troosten (naar XV, 2154).
10 *om*: door.
wys: a) melodie; b) wijze van componeren (XXVI, 477 en 465).
nae te quelen: na te zingen (VIII, 742).
12 *lodzigh*: logge en trage (VIII, 2548).
deelen: scheiden (III, 2336).
13 *'t geschifte*: het uiteen gehaalde; t.w. *geest* en *lichaem* (v. 12).
zamen heelen: verenigen, heel maken.

Onsterfelyke *Ban* die duyzend Echoos voedt. [14]

Teszela. [ondertekening]

14 *Onsterfelyke Ban*: a) aanspreking van Ban; b) woordspeling: *Ban* in de betekenis van betovering (II, 950).
duyzend echoos: zeer vele (III, 3637) weerklanken (III, 3758).
voedt: voortbrengt (XXII, 74).
ondertekening ondertekening: *Teszela*: woordspeling op Tesselschade.

Naar de eerste druk in Ioan Albert Ban, *Zangh-bloemzel*. Amsterdam, P. Matthijsz., 1642, fol. **1r. UB Leiden, 1203 B 18.

Worp (1918: 245) noemt een handschrift in de 'Leidsche Bibliotheek'; dit is niet te vinden.

Verantwoording

De tekst is in *Zangh-bloemzel* cursief gedrukt; alleen het opschrift (met uitzondering van *Myn' Heere*) en *Ban* (v. 14) staan in romein. Om het onderscheid te handhaven zijn in deze uitgave *Myn' Heere* en *Ban* cursief weergegeven. De versregels 1, 4-5, 8, 11 en 14 waren ingesprongen.

Er is een spatie aangebracht in *'T vertilden* (v. 4); de hoofdletter /L/ in 'ALs' (v. 1) is genormaliseerd.

Een variant op *onthaelen* in v. 8, 'ontraden', is te vinden in Jacob Westerbaens*Minnedichten*, 1644 (Van Koeven 1989a: 161).

Notities

Een thema in dit sonnet is de scheiding van geest en lichaam onder invloed van de muziek van Ban. Bij de geest horen noties als *hoogh* (v. 1), *vlugge* (v. 4), *hemel* (v. 6) en *lichten* (v. 12). Bij het lichaam horen begrippen als *dal* (v. 5), *swaer* (v. 10) en *lodzigh* (v. 12).

Voor de niet-lichamelijke kant van de mens gebruikt de dichter de woorden *vernuft* (v. 1), *geest*(v. 4), *ziel* (v. 6), *gemoedt* (v. 10). De vraag is of de begrippen die het hogere vertegenwoordigen als synoniemen moeten worden opgevat. Veenstra (1968: 51) doet dit in zijn analyse van een tekst van P.C. Hooft niet. Hij onderscheidt de vegetatieve, sensitieve en rationele ziel. De wijze waarop Roemers de begrippen gebruikt, vergt nader onderzoek.

De scheiding van geest en lichaam vormt ook het thema in gedicht 2.

9/10 De vertaling van *om* met 'door' is dubieus. Een andere mogelijkheid is, dat er in v. 10 is samengetrokken op: *dat yemandt zoght*. De vertaling luidt dan: dat iemand probeerde het hevig ontdane gemoed te troosten, en (probeerde om) uw wijs na te zingen.

11 De dichter gaat hier over op de eerste persoon.

14 De onsterfelijkheid van de kunstenaar door zijn werk is een algemene renaissance-topos.

Aan P.C. Hooft wordt in gedicht 17 met dezelfde bewoordingen lof toegezwaaid.

onderschrift: Dit is het enige gedicht dat is ondertekend met *Teszela*. Dit is een woordspeling op de naam Tesselschade, die vooral door Barlaeus en Huygens onderling gebruikt werd.

Korte inhoud

De *ik* richt zich tot Ban vanwege diens geweldige muzikale mogelijkheden. Zijn muziek is in staat de geest in hoger sferen te brengen. Niemand anders kan zijn muziek zo mooi ten gehore brengen.

Achtergrond

De katholieke geestelijke en jurist Johan Albert Ban (1597/8-1644) publiceerde in 1636 twee Latijnse verhandelingen op het gebied van de muziektheorie. Toen hij zijn werk ook in het Nederlands wilde uitgeven, kreeg hij van René Descartes en Constantijn Huygens de raad eerst een voorbeeld te geven van de praktische toepassing van zijn systeem. Ban ging op dat voorstel in en een aantal vrienden, onder wie Tesselschade Roemers, verschafte hem liedteksten (zie gedicht 14). In 1642 verscheen de bundel *Zangh-bloemzel*, voorzien van drempeldichten, waaronder het sonnet van Tesselschade Roemers. Het laatste gedeelte is een korte versie van een

(nooit volledig verschenen) theoretische verhandeling: *Kort Sangh-bericht*.
Gedicht 24 is eveneens een lofdicht op Ban.

datering ten laatste 1642

naar de publikatie in *Zangh-bloemzel*.

6 Dat Bareleus pen, soo met mij om wou springen (1644/45)

De dichter zendt de zieke P.C. Hooft dit sonnet mogelijk vergezeld van een tekst van Caspar Barlaeus en een tekst van Constantijn Huygens, waarin zij wordt aangevallen op haar geloofskeuze.

Aen mijn Heer Hooft.

Dat BARELEUS pen, soo met mij om wou springen,
En praten revel-kal, gelijck ons VASTAERT doet, [2]
Misschien die kluchticheijt veranderde het bloet, [3]
'Twelck alle staticheijt niet machtich is te dwingen. [4]
Ick leedt om uwent wil; want voor de sieckelingen [5]
En baet altijt geen teughs van wijsheijts gore goet. [6]
Een soetelijcker Arst de kuur uijtwercken moet. [7]
Moria meent hij most het heijlsaem deuntien singen. [8]
Men boert U af de plaegh; verlaetse u, mijn Heer, [9]
Sij is gelijck de doot, ghij krijghtse nimmer weer.
Moed moet gehouden sijn, al was de quael noch grover [11]
Als vierdendaechse koorts, die schuijmt de swarte gal. [12]
Denckt hoe gesontheijts feest die vierdach smaecken sal. [13]
'Tgeen eens maer lydtbaer is, dat lyen komt men over. [14]

Elck syn waerom.

2 *revel-kal*: onzin (XII, 644).
VASTAERT: Constantijn Huygens; vertaling van Constanter, de Latijnse variant van zijn voornaam.
Dat...doet: elliptische zin; mogelijke aanvulling: Ziet hier *Dat BARELEUS*...BARELEUS: de eerste /e/ is ingevoegd vanwege het metrum.
3 *veranderde*: optativus: kan veranderen.
het bloet: het (zieke) bloed; nl. de toestand van P.C. Hooft; vgl. *sieckelingen* (v. 5).
4 *staticheijt*: staat tegenover *kluchticheijt* (v. 3); nl. van Hooft zelf.
dwingen: beteugelen.
5 *leedt*: enclitisch: leed het: verdroeg het (VIII, 2202).
6 *altijt geen teughs*: niet altijd een teug.
gore goet: onsmakelijke drank (V, 418 en V, 333).
7 *Arst*: variant van 'arts' (II, 705).
uijtwercken: ontwikkelen (XVII/3, 2299).
8 *Moria*: personificatie: de zotheid (zie *Notities*).
9 *Men...plaegh*: laat men de ziekte door lachen van u verjagen (naar III, 188 sv. boerten);
boert: adhortativus.
11 *noch*: nog.
grover: heviger (V, 897).
12 *vierdendaechse koorts*: koortsziekte waarbij elke vierde dag een aanval optreedt.
schuijmt: zuivert (XIV, 1157).
swarte gal: het lichaamsvocht waaraan zwaarmoedigheid werd toegeschreven (IV, 144 sv. gal).
13 *Denckt*: gebiedende wijs: bedenkt.
die vierdach smaecken sal: van die feestdag (XXI, 329) zal genieten (XIV, 2034).
14 *eens maer*: slechts eenmaal (III, 3849 sv. eens).
komt men over: komt men te boven.

Naar het handschrift, wellicht een zeventiende-eeuws afschrift. UB Amsterdam, Vdl.Hs. III C 4.

Verantwoording

We weten niet van wie het handschrift afkomstig is dat op één vel staat met een brief van Tesselschade Roemers aan P.C. Hooft. Leendertz (1928) meent dat het een zeventiende-eeuws afschrift is. Van de afzonderlijke brief bestaat nog een handschrift, waarschijnlijk een autograaf, in de KB Den Haag, KA CLXXIA-c8. omdat Worp (1918: XLVII -XLVIII) zich op dit laatste handschrift heeft gebaseerd, is het sonnet hem ontgaan.

Voor een beter tekstbegrip is de /V/ weergegeven als /U/ in BARELEUS(v. 1) en zijn de punten in de verzen 5 en 9, die de functie hebben van de hedendaagse puntkomma, ook weergegeven als puntkomma. In *komt men* (v. 14) is een spatie aangebracht.

Diplomatische transcriptie

Aen mijn Heer Hooft.

Dat BARELEUS pen, soo met mij om wou springen,
En praten revel-kal, gelijck ons VASTAERT doet,
Misschien die kluchticheijt veranderde het bloet,
'Twelck alle staticheijt niet machtich is te dwingen.
Ick leedt om uwent wil. want voor de sieckelingen
En baet altijt geen teughs van wijsheijts gore goet.
Een soetelijcker Arst de kuur uijtwercken moet.
Moria meent hij most het heijlsaem deuntien singen.
Men boert U af de plaegh. verlaetse u, mijn Heer,
Sij is gelijck de doot, ghij krijghtse nimmer weer.
Moe[t+]<d> moet gehouden sijn, al was de quael noch grover
Als vierdendaechse koorts, die schuijmt de swarte gal.
Denckt hoe gesontheijts feest die vierdach smaecken sal.
'Tgeen eens maer lydtbaer is, dat lyen komtmen over.

Elck syn waerom.

[+] hieroverheen is < > geschreven

Notities

1 *Dat*: Muller (1922: 221) vat dit op als ‘gesteld dat, indien.’
3 De gewone zinsvolgorde van de hoofdzin is verlaten. Dit is metrisch niet nodig. Het heeft als effect dat *kluchticheijt* dezelfde plaats in de versregel inneemt als *staticheijt* (v. 4), zodat de tegenstelling benadrukt wordt.

8 *Moria*: vgl. Erasmus, *Moriae Encomium* (*Lof der zotheid*); het vers is mogelijk een citaat.
11 *moed moet*: annominatio
12/13 *vierdendaechse*/*vierdach*: antithetische annominatio.
14 *eens*: de dichter kan hier wijzen op het eenmalige lijden van P.C. Hooft. Het is ook mogelijk dat ze de koortsaanvallen van Hooft en de aanvallen op haar geloof beide van tijdelijke aard acht.

Korte inhoud

De dichter probeert Hooft te bemoedigen in zijn ziekte. Zij veronderstelt dat de tot haar gerichte teksten hem zo doen lachen dat dit tot zijn genezing bijdraagt. Dan zou ze niet voor niets onder de aantijgingen geleden hebben.

Achtergrond

In een brief aan Caspar Barlaeus vraagt Tesselschade Roemers onder andere zijn oordeel over de kerk (Worp 1918: 291-2). Barlaeus legt deze vraag voor aan Constantijn Huygens die zijn antwoord geeft in een gedicht.

Uit v. 1 en een brief van Barlaeus aan C. Huygens (Hooft *De briefwisseling*, brief 1241) is af te leiden dat Tesselschade Roemers een aparte reactie van Barlaeus heeft ontvangen. Rond de jaarwisseling 1644-1645 heeft zij het sonnet aan P.C. Hooft gezonden in een pakket (*Inleiding*, p. 14). De begeleidende brief luidt:

> Mijn Heer Hooft---
>
> siet hier metter haest beantwoort u E staetlyck swijgen ende ons Vastaerts revelkal. Ick meen hy my Dees vuyle dranck toe sendt om u E daer mede te genesen Dochten schaet niet alst u E maer baet doet
> laghter maer eens om en schudt de kors van u lever het is genoech aen Ue vrindinne
>
> Tesselschade Roemers
>
> Uit P.C. Hooft *De briefwisseling*, brief 1240.

datering december 1644/januari 1645

Het gedicht van Huygens waarop de dichter reageert, dateert van 14 december 1644 (Huygens *De gedichten* deel 4 (1894: 8); de brief van Barlaeus aan Huygens over de zending van het sonnet naar Hooft is van 17 januari 1645 (Hooft *De briefwisseling*, brief 1241).

7 Uw grijze jeucht heeft ons van jongs af iets belooft (1648)

Dit sonnet is waarschijnlijk een reactie op een niet teruggevonden gedicht van een zekere Boëtius van Elslandt op het overlijden van Caspar van Baerle/Barlaeus.

KLINCK-DICHT,
Aan den Poeët BOETIUS van ELSLANDT.

Uw grijze jeucht heeft ons van jongs af iets belooft
Dat krachtiger zou zijn als doen was af te meeten, [2]
Nu hebt gy 't geurig pit eergierig opgegeeten [3]
Van BAERLEN, en geniet den orber van dat Hooft. [4]
Zijn klaarheit blinkt in u, z'en is niet uitgedooft, [5]
Gelijk den Yver zeidt, zijn geest blinkt door de reeten [6]
Van uw verstandig Dicht. Hy heeft hem wel gequeeten, [7]
Na dat hy was van Hooft zijn vrindt en zin berooft, [8]
Zoo vrindtlijk was zijn aart, zoo trouw zijn vrindtlijkheden,
Dats' hem met zoet gewelt van hier verhuizen deeden. [10]
Is hy verhoogt van plaats, wat dient'er dan geweent?
Verbetert zijn geluk met oogen uit te weenen?
De wijsheit wil dat niet, het Amsterdams Athenen [13]
Dat neem u voor hem aan, als zuyg'ling wel gespeent. [14]

Elk zijn waarom.

2 *doen*: toen; t.w. in uw *jeucht* (v. 1).
af te meeten: te bepalen (I, 1202).
3 *geurig pit*: verleidelijk geurende merg.
pit: in het bijzonder gezegd van voortbrengselen en uitingen van de menselijke geest (XII, 2018).
eergierig: eerzuchtig (III, 3905).
4 *Van* BAERLEN: bepaling bij *'t geurig pit* (v. 3).
orber van dat Hooft: vruchten van zijn geestelijke arbeid; dit is geen verwijzing naar P.C. Hooft.
orber: voordeel (XI, 57-8 sv. oorbaar I).
5 *klaarheit*: glans (VII, 3240).
6 *Gelijk den Yver zeidt*: metonymia: zoals de jaloerse omgeving beweert; *Yver* in de betekenis jaloezie (VI, 1423 sv. ijver) of een verwijzing naar de zinspreuk van de Amsterdamse Academie.
7 *Dicht*: gedicht, dichtwerk (III, 2494).
Hy...gequeeten: hij (Caspar Barlaeus) heeft zich danig ingespannen (VIII, 796 sv. kwijten).
8 *van Hooft zijn vrindt en zin berooft*: mogelijk tweeduidig: a) beroofd van Hooft, zijn vriend en de zin van zijn bestaan; b) beroofd van Hooft, zijn vriend, en beroofd van zijn verstand. C. Barlaeus leed aan een zware geestesziekte. P.C. Hooft was het jaar daarvoor, in 1647, overleden.
10 *Dats'*: dat ze, t.w. *zijn aart* en *zijn vrindtlijkheden* (v. 9).
hier: nl. het aardse.
13 *De wijsheit*: personificatie: de wijzen; mogelijk in de betekenis: de stoïcijnse filosofen.
Amsterdams Athenen: de Illustere School waar Barlaeus hoogleraar was.
14 *neem*: aanvoegende wijs.

Naar de eerste druk in *Apollos harp*, Amsterdam, Jan Hendriksz. en Jan Rieuwertsz., 1658, p.318. UB Leiden 1180 G 1[1].

Verantwoording

In *Apollos harp* staat de naam TESSELSCHADE ROEMERS onder de zinspreuk, waaruit is af te leiden dat men in 1658 een verklaring noodzakelijk vond; deze toevoeging van de uitgever is niet overgenomen in de tekst.

In de uitgave van Worp (1918: 342) is in de zinspreuk *Elk* geschreven als *Elck*.

Notities

1 *Uw grijze jeucht*: oxymoron; mogelijke interpretaties: a) u als jongmens met veel ervaring, zoals bij grijze, oude mensen; b) uw jeugd gewijd aan het verleden, meer in het bijzonder aan de oudheid (V, 747).
ons: uit het gedicht is niet op te maken wie de dichter precies op het oog heeft. Het is plausibel de aanduiding te zien als een verwijzing naar een wijde kring van mensen die zich betrokken voelden bij de ideeën, personen en organisatie van het Amsterdamse Athenaeum Illustre.
3 *geurig* en *eergierig*: klankspel.
eergierig zal hier geen pejoratieve betekenis hebben.
9 chiastische formulering.
10 *zoet gewelt*: oxymoron. Het is een typering voor de dood van Barlaeus. Hij werd door de dood overwonnen, maar dit betekende voor hem een verlossing. Algemeen wordt aangenomen dat Barlaeus zelfmoord heeft gepleegd.

Korte inhoud

Een leerling van de kort daarvoor overleden Caspar Barlaeus wordt geprezen, omdat hij er blijk van heeft gegeven de geestelijke vermogens van zijn leermeester geërfd te hebben. Deze Boëtius van Elslandt zou dan ook goed Barlaeus' plaats aan de Illustere School kunnen innemen.

Achtergrond

In de Republiek werden er verschillende athenea gesticht, bestemd voor jongens die de Latijnse school voltooid hadden. Zij waren dan een jaar of dertien en dus nog rijkelijk jong om naar de universiteit te gaan. Amsterdam gebruikte dit argument bij de stichting. Daarnaast wenste men dat de colleges voor iedereen - dit wil zeggen voor alle mannen - toegankelijk zouden zijn.

Caspar Barlaeus (1584-1648) was, evenals Gerardus Johannes Vossius (1577-1649), vanaf de stichting betrokken bij het Athenaeum Illustre in Amsterdam. Laurens Reael (1583-1637), de invloedrijke oud-gouverneur van Oost-Indië, had zich zeer voor zijn benoeming beijverd. Misschien dat Barlaeus hem daarom in een ander gedicht een eervolle plaats als dichter geeft naast Constantijn Huygens en P.C. Hooft (vgl. gedicht 12*Achtergrond*).

Op 9 januari 1632 hield Barlaeus in de Agnieten-kapel zijn intree-rede, getiteld *Mercator sapiens, sive oratio de conjungendis mercaturae et philosophiae studiis* (De wijze koopman, of rede over de band tussen de handel en de studie van de wijsbegeerte). Hoewel zijn oratie niet als een beginselprogramma is opgesteld, heeft hij toch door wat er wel èn wat er niet in staat de school een ideologische fundering gegeven. In de *Mercator sapiens* komt geen enkele bijbeltekst voor, maar wel een kleine 150 namen uit de klassieke oudheid. Er is in de rede geen enkel aanrakingspunt

met het christendom. Men kan de tekst dientengevolge lezen als een poging om de christelijke ondergrond van cultuur en maatschappij te vervangen door een humanistische. In wezen spreekt hij niet over de *mercator* sapiens, maar over de*homo* sapiens (Van der Woude 1967).

Het Athenaeum stond open voor een grote kring van mannen. Ook de zakenman (mercator) moest zich, evenals de wetenschapper, aan de bronnen van de cultuur kunnen laven. Hoe groot de belangstelling voor de Amsterdamse School was, blijkt ook uit het gedicht van Tesselschade Roemers. Ondanks het feit dat zij als vrouw geen toegang tot deze tempel van wetenschappen had, houdt zij zich wel bezig met het benoemingsbeleid.

Van Boëtius van Elslandt (1628/9-?) is weinig meer bekend dan dat hij in 1649 met zijn gedicht *Eeuwig Vree-verbondt* een bijdrage leverde voor de *Olyfcrans der Vreede*, waarin onder meer ook J. van den Vondels *Leeuwendalers Lantspel* is opgenomen. Hij was in 1648 pas twintig jaar oud; wel jong voor een benoeming tot hoogleraar, maar in de zeventiende eeuw niet onmogelijk.

datering **1648**

naar het jaar van overlijden van Caspar Barlaeus.

8 Ghy koelen herders soon van 't sangerige choor (geen datering)

Een mogelijk concrete aanleiding voor dit sonnet is niet bekend; evenmin kan worden vastgesteld wie met de personages *Cicilia* en *Silvius* worden bedoeld.

Cicilia ***aen den jaghtsuchtigen*** **Silvius,** ***vers uyt de modder gehaelt.*** [opschrift]

Ghy koelen herders soon van 't sangerige choor, [1]
Hoe komt gy soo verhit op jachtigh haese loopen, [2]
Op wonden, moorden, en onnosel vel te stroopen, [3]
Ghy kont hier volgen naeuw, en by my gingt ghy voor. [4]
Eer netter tijt-verdrijf van looplust was uw spoor, [5]
Als ghy mijn hoeder waert om wisse maet te noopen; [6]
Daer ick uw weder in sal spooren, derf ick hoopen, [7]
Ick, die u tot de staet van Opper-priester koor: [8]
Verruylt gy nu het ampt om sulcke slechte leuren, [9]
En laet sijn stemmigheydt van 't wilde wilt verscheuren, [10]
Bejaeght, in plaets van jaght, niet als een slobrich lijf [11].
Verwisselt met u kleedt dees slobberige sinnen; [12]
En wilt sulck wilt niet meer, maer tammer seden minnen
Van godlijck zang-gesught, dat eeuwigh tijdt-verdrijf. [14]

TESSELSCHADE.

opschrift *vers*: zeer onlangs (XX, 2153).
1 *van 't sangerige choor*: onduidelijk om welke groep het gaat.
2 *verhit op*: belust op (XIX, 2566).
jachtigh haese loopen: omschrijving voor jagen.
3 *onnosel*: onschuldig.
4 *Ghy...voor*: u kon het wild nauwelijks volgen, terwijl u bij mij voorop liep;
hier: nl. bij de jacht.
naeuw: nauwelijks.
5 *Eer*: vroeger.
looplust: neologisme; bij *loop-* kan gedacht worden aan: in de maat lopen, nl. zingen (XX, 2821) en dichten.
6 *Als*: toen.
wisse: vaste.
te noopen: bij te brengen (IX, 2159).
7 *Daer*(...)*in*: waarin; t.w. in *uw spoor* (v. 5).
uw: u.
8 *koor*: koos.
9 *ampt*: t.w. van *Opper-priester* (v. 8).
leuren: vodden (VIII, 1692); ook: onzin, gekheid (VIII, 1693).
10 *sijn*: t.w. van *het ampt* (v. 9).
stemmigheydt: ingetogenheid (XV, 1416).
van: door.
Verruylt...verscheuren: twee voorwaardelijke bijzinnen: indien gij... en indien gij..., dan...
11 *Bejaeght*: (dan) bemachtigt (gij) (II, 1550); overspannen samentrekking op*gy* (v. 9).
jaght: buit (VII, 70).
niet als: niets dan.
slobrich: modderig (XIV, 1835).
12 *Verwisselt*: imperatief.
u: uw.
14 *Van godlijck zang-gesught*: bepaling bij *tammer seden* (v. 13).

Naar de eerste druk in *Hollantsche Parnas*, deel I, Amsterdam, J. Lescaille, 1660, p.504-505. UB Leiden 1198 F 30.

Verantwoording

In de *Hollantsche Parnas* staan er witregels tussen de strofen en zijn de versregels 4-5, 8, 11 en 14 ingesprongen. De schrijfwijze van het eerste woord, 'GHy', is hier genormaliseerd.

De uitgave van Worp (1918: 217) bevat enkele varianten: in plaats van *looplust* (v. 5) 'loopen', in plaats van *maet* (v. 6) 'moet', wat een drukfout is aangezien de annotatie wel 'maet' geeft, en in plaats van *niet* (v. 11) 'niets'. Aan het einde van v. 11 heeft Worp een vraagteken geplaatst.

Notities

De paradox die dit gedicht kenmerkt, bestaat erin dat twee tegengestelde zaken, de jacht en de zang- of dichtkunst in gelijke woorden worden weergegeven (Van Koeven 1989a: 122).
Het sonnet is een spel van woord en klank:
- *loopen* (v. 2) en *looplust* (v. 5): hier is verschil van betekenis: in v. 2 gaat het om het letterlijke (hard) lopen, in v. 5 om plezier in geheel andere vormen van lopen, namelijk in de muziek (vgl. een loopje zingen) of in de dichtkunst.
- *spoor* (v. 5) en *spooren* (v. 7): in v. 5 kiest de aangesproken persoon zelf die weg, in v. 7 gaat de actie van de *ick*/Cicilia uit. Bij *spoor* (v. 5) kan ook gedacht worden aan het spoor dat een dier achterlaat (XIV, 2941).
- *slobrich lijf* (v. 11) en *slobberige sinnen* (v. 12): in v. 12 is sprake van metonymisch gebruik. Er gaat de suggestie van uit dat uiterlijkheden het innerlijk weerspiegelen.

- *wilde wilt* (v. 10) en *wilt* en *wilt* (v. 13): vers 10 bevat een pleonasme; het bijv.naamwoord *wilde* vormt een antithese met *tammer* (v. 13). De tegenstelling wordt versterkt doordat in dezelfde versregel 13 nog tweemaal homonymisch de woordvorm *wilt* voorkomt.
- *jaghtsuchtigen* (opschrift), *jachtigh* (v. 2), *Bejaeght* (v. 11) en *jaght* (v. 11): alle aanduidingen voor bezigheden die door de *ick*/Cicilia niet op prijs worden gesteld; *jaght* in v. 11 is een metonymia voor resultaat van de jacht, de buit.

9/11 Het vraagteken dat Worp (1918: 217) aan het einde van v. 11 heeft toegevoegd, dwingt de lezer/es het eerste terzet te lezen als drie vraagzinnen. Dit is onjuist. Het onvermogen van Silvius dat al in v. 4 *Ghy kont hier volgen naeuw* is vastgesteld, kan in v. 11 niet tot een vraag leiden, maar moet een conclusie bevatten.

10 *stemmigheydt*: behalve de betekenis 'ingetogenheid' wordt een niet-gelexicaliseerde afleiding van *stem* (XV, 1368) opgeroepen: het stemgeluid betreffende; daarin kan *stem* als zangwijs of melodie geduid worden.

14 *eeuwigh tijdt-verdrijf*: er is geen vluchtiger vorm van kunst dan zingen. Dat toch het adjectief *eeuwig* eraan wordt toegekend, kan een verwijzing impliceren naar de

eeuwigheid of hemelse zaligheid waar het zingen traditioneel de belangrijkste activiteit is. Het staat in ieder geval tegenover het tijdelijke van de jacht. Indien *zang-gesught* betrekking heeft op de dichtkunst is er eventueel wel sprake van *eeuwigh* omdat de voortbrengselen de dichter overleven.

Korte inhoud

Cicilia adviseert Silvius, die verzot is geraakt op het jagen, weer naar zijn vroegere activiteiten terug te keren. In de zang- of dichtkunst was hij een meester, van de jacht brengt hij niet veel terecht. Een reden te meer om de kunst weer een eerste plaats in zijn leven te geven.

Achtergrond

De naam *Silvius* is afgeleid van het Latijnse ‘silva’ en verwijst naar de pastorale traditie in de letterkunde. Zo ook de term *herders soon* (v. 1) en *hoeder* (v. 6). De heilige Caecilia was de patrones van de kerkelijke muziek en de muziek in het algemeen. De pastorale literatuur bezingt de liefde voor het platteland en roept steeds een idyllisch, ongerept, vredig natuurkader op. Een veel voorkomend thema is de verheerlijking van de gouden eeuw in het verre verleden die sterk contrasteert met het door de rede verduisterde tijdperk van nu (vgl. Verkuyl 1971: 68). *Cicilia* kan het natuurlijke leven echter niet waarderen en wenst de herder juist tot een geciviliseerd bestaan terug te brengen. Het sonnet keert zich dus tegen een idealisering van het pastorale leven.

Voor de waardering van het gecultiveerde maakt de dichter gebruik van dezelfde woorden*wild/tam* die een rol spelen in *Prijst vry den Nachtegael* (gedicht 14).

datering **onbekend.**

Verschillende gedichten

9 Hoe Crachtich ick verpyn (1626)

De aanduiding *L'Orangée* verwijst naar de melodie of ‘stem’ waarop het gedicht kan worden gezongen.

L' Orangée.

Hoe Crachtich ick verpyn, [1]
Door de waerheyd of door schyn [2]
Te smooren met een coude praet, [3]
't Geen vierich in myn hartje staet: [4]
Het suyent slaapen doet vermaen, [5]
't Sluymerich en 't soet, [6]
Een genuchje, [7]
Een geduchje, [8]
Een suchje alssem bitter suycker soet. [9]

De Min my leeren wou, [10]
Hoe ick best vergeten sou,
Het geen ick niet vergeten cost, [12]
Dat ick er staeg om dencken most: [13]
Jae muurt en metst in u gedacht. [14]
En soo ghy enckel wroet, [15]
Om het smartje,
Uyt u hartje,
Te weeren, seyd hy, dit's de beste voet. [18]

1 *verpyn*: tracht (XX, 1844).
2 *Door...schyn*: bepaling bij *Te smooren* (v. 3).
3 *smooren*: doven (XIV, 2200).
coude: nuchtere (VII, 5838).
4 *vierich*: vurig.
staet: lees hierachter een komma.
5 *suyent*: sussend (XVI, 543 sv. sujen).
doet vermaen: deelt mee (XX, 1085 sv. vermaan).
6 *'t Sluymerich en 't soet*: hendiadys: de zoete sluimering; indirect object bij *doet vermaen* (v. 5).
7 *genuchje*: beetje genot (IV, 1583 sv. genugte).
8 *geduchje* : beetje vrees (IV, 638).
9 *Een...soet*: een vleugje dat zo bitter als alsem en zo zoet als suiker is; *bitter* en *soet*: post-adjectieven; *alssem* : bitter kruid (MNW I, 369).
10 *De Min*: personificatie: Cupido, de liefdesgod (IX, 747).
12 *cost*: kon.
13 *Dat*: omdat.
staeg: voortdurend (XV, 10).
14 *Jae*: hier begint de directe rede van de *Min* (v. 10).
muurt en metst in: tautologie; metsel in (IX, 1256 sv. muren); imperatief.
u: uw; zo ook in v. 17.
u gedacht: waar u steeds aan denkt.
15 *soo*: indien.
wroet: ploetert.
18 *voet*: wijze van handelen (XXII, 367).

Wel luste my de daet, [19]
Van het stoocke viertje quaet. [20]
'k Behielt dat ick wou royen uyt, [21]
Dit is het aertje van de guyt,
Die met slimme met loose treecken, [23]
Dwingelantjes gril, [24]
Door syn crachjes,
In gedachjes,
Wil woonen daer men hem niet hebben wil. [27]

19 *luste my*: trok mij aan (VIII, 3347).
20 *stoocke viertje*: t.w. de *Min* (v. 10).
quaet: post-adjectief.
21 *dat*: wat.
royen uyt: verjagen (XVII, 1393).
23 *met slimme met loose treecken*: zelfcorrectie: met slimme (nee,) met loose treecken.
loose: bedrieglijke (VIII, 2900).
treecken: listen (XVII, 2282).
24 *Dwingelantjes gril*: de wispelturigheid (v, 760) van de *Min*; bijstelling bij*slimme*(...)*loose treecken* (v. 23).
27 *daer*: waar.

Naar de eerste druk in *Minne-plicht ende Kuysheyts-kamp*, Amsterdam, I.A. Calom, 1626, fol. H5v-H6r. UB Leiden 1497 G 22.

Verantwoording

Het gedicht is in de *Minne-plicht ende Kuysheyts-kamp* ondertekend met *Iuff. Texelschade. R. Visschers.*, wat door de uitgever moet zijn ingebracht. Dit blijkt alleen al uit de toevoeging *Iuff.* die de dichter nergens hanteert. Ook gebruikt Tesselschade Roemers *R. Visschers* zelden als achternaam.

In dezelfde uitgave luiden de verzen 16 en 17 *Om het smertje,*/*Uyt u hartje,*. Omdat /e/ en /a/ voor de /-r/ dezelfde klank konden aanduiden, is er hier voor gekozen ‘smertje’ (v. 16) te wijzigen in *smartje*, zodat de moderne lezer het rijm weer ervaart. Twee latere drukken,*Verscheyde Nederduytsche Gedichten* 1653 en *De Nieuwe Haagsche Nachtegaal* 1659, hebben ‘hertje’ en ‘smertje’, evenals de uitgave van Worp (1918: 31).

De eerste versregels van de strofen zijn niet inspringend gedrukt. Voor een beter tekstbegrip is de /vv/ weergegeven als /w/ in *Wel* (v. 19) en *Wil* (v. 27); ‘HOe’ in vers 1 is geschreven*Hoe*. Het gebruik van de apostrof en de spatie is aangepast in:

6 t'soet > *'t soet*
13 icker > *ick er*
18 dits > *dit's*
21 k'behielt > *'k Behielt*

Een variant op *staet* (v. 4) in *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* is ‘slaet’ en in *De Nieuwe Haagsche Nachtegaal* ‘slaat’. Ook de uitgave van Worp (1918: 31) leest ‘slaet’.

Notities

De opbouw van de versregels is afhankelijk van de melodie.
3 *coude*: tegengesteld aan *vierich* (v. 4).
9 *alssem bitter suycker soet*: parallelle antithese; *suchje* is dus tegelijk negatief en positief te ervaren: paradox.
11/2 antithetische formulering.
14 met zware antimetrie: *múurt en métst ín uw gedácht*.
muurt en metst: mogelijk enclitisch: muurt 't en metst 't.
21 contradictie

Korte inhoud

De *ik* probeert aanvankelijk een vurige verliefdheid kwijt te raken. Door het sluwe advies van Cupido op te volgen om de gevoelens in te metselen, blijft de *ik* er juist vol van.

Achtergrond

L'Orangée moet indertijd een bekend lied zijn geweest. In de eerste druk van de bundel *Minnedichten* (1624) van Jacob Westerbaen (1599-1670) staat bij de afdeling 'KUSIES' een *Liedeken* dat op dezelfde *stemme* is geschreven. De eerste regels luiden: 'Wanneer een roosje soet/Sijn knopjes open doet' (fol. M1r).

Dat de melodie niet alleen voor liefdesliedjes werd gebruikt, blijkt uit het bundeltje *Praktiicke van den Spaenschen Aes-sack*, verschenen in 1629 ter ere van de verovering van de zilvervloot door Piet Heyn. Hierin komt een *Gesangh* voor met dezelfde wijsaanduiding ondertekend met *Druck om geluck* dat begint met 'Vry-landers, weest verblijdt/In desen laetsten tijdt' (fol. B3r).

Scheltema (1885) spoorde wel drie verschillende melodieën *l'Orangée* op van latere tijd; de

oorspronkelijke tekst is niet teruggevonden. Het is niet bekend op welke versie van *l'Órangée* de dichter zich heeft gebaseerd.

De *Min* die de dichter in dit lied sprekend opvoert, is de Nederlandse benaming voor het liefdesgodje dat in het Latijn *Amor* of *Cupido* heet. In de mythografie is dit blote jongetje met vleugeltjes en pijl en boog de uitvoerder van de bevelen van zijn moeder Venus. Hij maakt mensen verliefd door zijn pijlen via de ogen in het hart van zijn slachtoffers te schieten. In de renaissance waren de verrichtingen van Venus en Cupido populaire thema's.

Door de invloed van de Italiaanse neoplatonisten raakte het door Plato genoemde onderscheid tussen twee soorten liefde opnieuw bekend: de hogere, immateriële liefde en de lagere, zinnelijke liefde. In de literatuur is het ventje de standaardaanduiding voor de liefde in het algemeen; in de schilderkunst kan hij op twee verschillende manieren worden afgebeeld: een Cupido met een blinddoek staat voor de wellustige liefde, zonder blinddoek voor de hogere liefde.

De vermogens van Cupido vormden bij uitstek een geliefd thema in liederen. Dit lied van Tesselschade Roemers is in verschillende zeventiende-eeuwse liedboekjes opgenomen. Cupido speelt daarnaast een grote rol in de liefdesemblematiek. In dit soort emblemata staat niet zozeer de morele les voorop, het zijn eerder illustraties van de krachten en uitwerkingen van de liefde. Vaak hebben deze emblemata een luchtige, erotische ondertoon. Op bijna alle prenten is de afbeelding van Cupido terug te vinden, met zijn pijlen en vaak ook met zijn blinddoek. In 1618 verscheen bij Willem Jansz. Blaeu in Amsterdam als een soort verzamelwerk het boekje *Thronus Cupidinis*, de troon van Cupido, waarin bijna alle motieven uit voorafgaande emblematabundels zijn terug te vinden, naast een verzameling liefdeslyriek (Porteman 1977: 98-102 en De la Fontaine Verwey 1968). Roemers zal dit boekje zeker gekend hebben. De eigenschappen die zij aan de liefde en de Min toeschrijft, zijn bijna allemaal terug te vinden in de emblemata. Natuurlijk gaat het hier om motieven en beschrijvingen die op dat moment gangbaar waren in het literaire milieu. Zo stelt de dichter de liefde voor als een vuur dat in het hart brandt en dat onmogelijk te blussen is (v. 3-4) en smaakt de liefde bitter en zoet tegelijk (v. 9). Aan de macht van Cupido valt niet te ontkomen (v. 22-7).

Volgens K. Porteman liggen de posities van man en vrouw tegenover de kracht van de liefde in de petrarkistische literatuur ‘honkvast’: hij is het slachtoffer, de zich overgevende slaaf, zij is de machtige tovenares, die onberoerd lijkt door de liefde (Porteman 1977: 65-6). De door de liefde in verwarring gebrachte *ik* is dus traditioneel een man. De dichter kan zich aan dit beeld hebben aangepast. Er is dan, evenals in gedicht 22 een mannelijk lyrisch *ik*, of de dichter plaatst zich als vrouw in een mannenpositie.

datering ten laatste 1626

naar de publikatie in *Minne-plicht* (1626). Leendertz Jr. (1929: 111) dateert 1624.

10 Die 't leven gaf, met zijn penseel (1629/30)

Tesselschade Roemers moet enkele leden van de familie van Veen uit Alkmaar gekend hebben. Bij het overlijden van de vader, Pieter van Veen, die advocaat en schilder was, schreef zij een grafschrift.

Die 't leven gaf, met zijn penseel,
Aen menigh konstigh tafereel; [2]
Die 't leven nam, aen twist bij twist, [3]
Met rechtsgeleerde pen' geslist; [4]
En zoo met luijden leven kon, [5]
Dat hij de strafste harten won; [6]
Leidt levenloos alhier gekist [7].

2 *tafereel*: schilderij (XVI, 777).
3 *twist bij twist*: de ene twist na de andere.
4 *Met...geslist*: part. constructie bij *twist bij twist* (v. 3);*geslist*: beslecht (XIV, 1827 sv. slissen).
5 *En...kon*: samentrekking op *Die* (v. 3): *En (d)ie...kon*.
zoo: op zo'n manier.
luijden: lieden, mensen.
6 *strafste*: meest onbuigzame (XV, 2087).
won: voor zich won.
7 *Leidt*: ligt; de verzen 1-6 vormen het onderwerp bij deze persoonsvorm.

Naar het handschrift, een afschrift van P.C. Hooft. KB Den Haag 171A CLXXI ae. Getranscribeerd door Erna van Koeven, ‘Een onwaerdeerlycke vrouw’ in: *Voortgang* 10, 1989: 50 (vers 1-5).

Naar de oudst bekende druk in P. Leendertz Wz., ‘Mr. Pieter van Veen’ in: *De Navorscher* XII, Amsterdam 1862: 152 (vers 5-7).

Verantwoording

Leendertz (1862: 152) heeft zich op het handschrift van P.C. Hooft gebaseerd, dat zich nu - in ernstig beschadigde staat - in de KB Den Haag bevindt. De ene zijde bevat nog viereneenhalve versregel van het gedicht van Tesselschade Roemers, de andere zijde bevat een grafschrift op dezelfde Pieter van Veen van P.C. Hooft, beide in zijn handschrift geschreven.

Welke staat van het handschrift aan Worp (1918: 79) ten grondslag ligt, is niet bekend. Het opschrift van P.C. Hooft ‘Ander [op naeme] van Tesselscha’ is weggelaten. In plaats van*luijden* (v. 5) geven Leendertz en Worp ‘lujden’; zij plaatsen bovendien komma's in ‘En zoo, met lujden, leven kon,’ (v. 5)

Diplomatische transcriptie van de eerste viereneenhalve versregel

Ander [-op naeme] van Tesselscha

Die 't leven gaf, met zijn penseel
Aen menigh konstigh tafereel;
Die 't leven nam, aen twist bij twist,
Met rechtsgeleerde pen' geslist;
En zo[ ] [ ]et luijden [ ]

Uit E. van Koeven ‘Een onwaerdeerlyvke vrouw’ (1989b: 49-50).

Notities

De spanningsboog van het gedicht wordt gevormd door de opsomming van de bekwaamheden van de overledene in de verzen 1-6 die als syntactisch onderwerp fungeren bij vers 7. Daarbij wordt een antithese gecreëerd door de beeldspraak op basis van het woord ‘leven’ in *'t leven gaf* (v. 1), *'t leven nam* (v. 3), *leven kon* (v. 5) en *levenloos* (v. 7).
Versregel 7 staat in het rijmschema aa/bb/cc/b geïsoleerd, maar sluit met de rijmklank-b toch aan. Het uitsluitend staande rijm versterkt de bondigheid.
4 *rechtsgeleerde pen*: metonymia.

Korte inhoud

Grafdicht op de overleden Pieter van Veen waarin zijn kwaliteiten als schilder en jurist en zijn beminnelijke omgang met mensen tot uiting komen.

Achtergrond

Op de andere zijde van het handschrift staat het grafschrift van P.C. Hooft aan Pieter van Veen.

> Van Veen had op zijn duim de wet.
> En daerenboven droeghze 't plet.
> Noch steegh zijn' eere bet in top.
> Hij draejd' 'er alle harten op.

Zijn' deugdt, in die (of 't lijf hier sneeft)
Als levendige graeven, leeft.

Uit P.C. Hooft *Gedichten* deel 1 Ed. Leendertz-Stoett 1899: 280.

Opvallend is dat beide gedichten dezelfde kwaliteiten van Pieter van Veen noemen, alleen de volgorde is anders. P.C. Hooft noemt eerst zijn rechtsgeleerde kennis, Tesselschade Roemers begint met zijn schilderwerk. Voor beiden geldt als hoogste kwaliteit dat Mr. Pieter van Veen in staat was mensen te verzoenen. Roemers betreurt het dat aan dit leven een einde is gekomen, Hooft benadrukt het feit dat het verzoenende werk van deze man voortleeft in de harten van anderen. Ook Hooft gebruikt alleen gepaard staand rijm.

Pieter van Veen en Jacobmina van Ruyven woonden in Delft, waar zij een groot aantal kinderen grootbrachten. Drie van hun volwassen kinderen verhuisden naar Alkmaar. Tesselschade Roemers moet goede contacten met de familie onderhouden hebben. Van de oudste dochter Geertruyt ‘die een zeer werelts creatuur was’ wordt verteld dat zij ‘geestelick (is) geworden, ende de cleeren aff geleijdt, danckende ende lovende Godt...’ (Michels 1961: 73). Zij moet klopje zijn geweest. Vanwege het verbod op katholieke organisaties in de Republiek konden vrouwen niet intreden in een klooster. Wel konden zij kiezen voor een vroom en godgewijd leven in de wereld. Als kloppen of geestelijke maagden verrichtten zij onder andere pastorale werkzaamheden. De kerk erkende deze geestelijke staat voor vrouwen niet (Monteiro 1993: 138-9).

Vermoedelijk heeft Constantijn Huygens de relatie tussen Tesselschade Roemers en de jongste dochter Theodora van Veen tot onderwerp gemaakt van het gedicht *Aen joffw. Tesselschade Visscher, drijvende een' schoone dochter van Mr. Pieter van Veen, in sijn leven uytnemend schilder, tot het geestelick leven* (Huygens *Gedichten* deel 2 (1893: 252). Theodora wilde misschien evenals haar zuster Geertruyt klopje worden.

Dochter Apollonia van Veen is in de literatuurgeschiedenis bekend gebleven doordat Joost van den Vondel een gedicht heeft geschreven op haar overlijden in 1635. Er zijn ook brieven van haar overgeleverd (Michels 1961: 75 ev.).

De vader werd op 4 december 1629 begraven.

datering 1629

naar het jaar van overlijden van Pieter van Veen.

11 De beste tong die stemmen smeede (1630)

De dichter beantwoordt de vragen die Joost van den Vondel stelt in een gedicht uit naam van *D'Amsterdamsche Academi*; hiermee drukt ze haar betrokkenheid uit met de kerktwisten.

Antwoort

De beste tong die stemmen smeede, [1]
Zong gode loff, den menschen vreede. [2]
Die swygent meest haer deucht betoont, [3]
Is die met vier d' Apostels kroont. [4]
De snoodtst op aerde, deed de menschen, [5]
Nae godts verborgen wysheyt wenschen. [6]
De booste sprack in't heemelrijck,
Mijn macht sy d' hooghste macht gelyck. [8]
In hun sticht godt zyn heerschappyen, [9]
Die met het doen 't gelooff belyen. [10]
Schyn als een Droch en dwael licht, leidt [11]
Wie dat haer volght, ter duysterheit. [12]
De vrome zielen te belaegen, [13]
Kan Hollants zachte grondt niet dragen.
De Roomsche geus het smekent blad, [15]
Tot brussel, ondertekent had, [16]
Soo wel als d' ander, en versochter [17]
's Lants vryheyt by, aen 's Kajzars dochter. [18]
Den muijter die gerustheyt haet [19]

1 *smeede*: vormde (XIV, 2076).
2 *Zong...vreede*: vgl. de lofzang van de engelen bij de geboorte van Jezus (Lucas 2: 14).
3 *Die*: degene die; degene: t.w. *De beste tong* (v. 1).
meest: het meest (IX, 418).
betoont: laat blijken (II, 2235).
4 *die...kroont*: nl. de Heilige Geest die vurige tongen op de hoofden van de apostelen deed verschijnen bij het Pinksterfeest (Handelingen 2: 3).
vier: vuur.
5 *snoodtst*: boosaardigste (XIV, 2403).
6 *Nae...wenschen*: wensen zo wijs te zijn als God (vgl. Genesis 3: 1-5).
8 *De...gelyck*: nl. Lucifer die zich gelijk wenste te stellen met God (Jesaja 14: 12-14).
sy: aanvoegende wijs.
9 *hun*: diegenen.
10 *met het doen*: in de praktijk.
11 *Droch*: bedrieglijke verschijning (III, 3403).
12 *Wie dat*: degene die.
haer: t.w. *Schyn* (v. 11).
13 *De...belaegen*: nl. de vervolging van mensen met een ander geloof.
15 *Roomsche*: rooms-katholieke.
het smekent blad: nl. het Smeekschrift der Edelen (1566).
16 *Tot*: te.
17 *Soo wel als d' ander*: evenals de ander, dwz. de protestantse geus.
18 *versochter* (...) *by*: verzocht hiermee; het ond. *De Roomsche geus* (v. 15) is samengetrokken.
's Kajzars dochter: nl. de landvoogdes Margaretha van Parma die het Smeekschrift aannam.
19 *Den...haet*: prolepsis: lijd.vw.

Loost altyt een geschickte staet. [20]
Daer d' eene burger 's anders mujren [21]
Bestormt, die stadt en Kan niet dujren [22]
Geen aerdsche god, off hy wordt by [23]
Een eedt verknocht: meer schuttery. [24]
Wat leeraers ock dien bant ontlitsen [25]
Die kerven 't snoer der zeeven flitsen [26]

Elck zijn waerom

gerustheyt: rustige omstandigheden (IV, 1699).
20 *een geschickte staet*: ond.
geschickte: ordelijke (IV, 1731).
21 *Daer*: waar.
mujren: lees: muren.
22 *dujren*: lees: duren; in stand blijven (III, 3668).
23 *aerdsche god*: (wereldlijk) bestuurder.
by: door.
24 *eedt*: nl. eed van trouw aan het wettige gezag door de schutterij waarvan de geldigheid door de predikanten, *leeraers* (v. 25), betwist werd.
verknocht: gebonden (XX, 374).
meer schuttery: samentrekking: zoveel te meer *wordt* de schutterij *by (e)en eedt verknocht*.
25 *Wat leeraers ock*: welke predikanten ook maar.
dien bant: t.w. die *eedt* (v. 24).
ontlitsen: losmaken (VIII, 3329 sv. lus).
26 *kerven*: doorsnijden (VII, 2486).*snoer*: nl. band om de 'pijlenbundel' van de provincies die gezamenlijk de Republiek (*zeeven flitsen*) vormen.
flitsen: pijlen.

ANNA
EN
MARIA TESSELSCHADE,
DE DOCHTERS
VAN
ROEMER VISSCHER,
door
Mr. JACOBUS SCHELTEMA,
Lid van het Koninklijk Inſtituut,
Secretaris der tweede klaſſe
van hetzelve, enz.

Genoegh is meer.

Tich zyn waerom.

TE AMSTERDAM
bij J. W. IJNTEMA en COMP.
MDCCCVIII.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap 2 (Visscher).

Verantwoording

Het gedicht is in de zeventiende eeuw beschouwd als een tekst van P.C. Hooft. Het is als zodanig te vinden in Vondels *Poëzy* deel 2 (1682: 188-9), waar het is ondertekend met *P.C.H.*, de initialen van Hooft. Afgezien van vele spelling- en interpunctievarianten heeft deze versie: *kroont* (v. 4), *Kaizers* (v. 18), *muuren* (v. 21), *en kan niet duuren* (v. 22), *ook* (v. 25) en *zeven*(v. 26). Vers 6 luidt:

> *Zoo wijs als God te weezen wenschen*

Leendertz Jr. (1929: 95) beschouwt het handschrift van Tesselschade Roemers als de door Hooft verbeterde versie.

Enkele wijzigingen in de tekst achten wij noodzakelijk. Waar de /j/ staat voor de moderne /i/, is de letter aangepast:

4 ‘Js’ > *Is*

9 ‘Jn’ > *In*

De lange [o.] is weergegeven met /oo/ in ‘kront’ > *kroont* (v. 4) en de /u/ met /v/ in ‘zeeuen’ > *zeeven* (v. 26).

De verschrijving in v. 22, af te leiden uit het metrum, is ongedaan gemaakt door in de tekst *en*toe te voegen: ‘die stadt Kan niet dujren’ > *die stadt en Kan niet dujren*.

7 ‘int’ > in't

Diplomatische transcriptie

Antwoort

De beste tong die stemmen smeede,
zong gode loff, den menschen vreede.
Die swygent meest haer deucht betoont,
Js die met vier d' Apostels kront.
De snoodtst op aerde, deed de menschen,
Nae godts verborgen wysheyt wenschen.
De booste sprack int heemelryck,
myn macht sy d' hooghste macht gelyck.
Jn hun sticht godt zyn heerschappyen,
die met het doen 't gelooff belyen.
Schyn als een Droch en dwael licht, lejdt
wie [inktvlek] dat haer volght, ter duysterhejt.
De vrome zielen te belaegen,
Kan Hollants zachte grondt niet dragen.
De Roomsche geus het smekent bla[t+]<d>,
tot brussel, ondertekent had,
Soo wel als d' ander, en versochter
's lants vryheyt by, aen 's Kajzars dochter.
Den muijter die gerustheyt haet
loost altyt een geschickte staet.
Daer d' eene burger 's anders mujren

bestormt, die stadt Kan niet dujren
geen aer[tse+]<dsche> god, off hy wordt by
een eedt verknocht: meer schuttery.
wat leeraers ock dien bant ontlitsen
Die kerven 't snoer der zeeuen flitsen

Elck zijn waerom

Aen Sr Joost vande Vondele woonende inde Trouw inde Warmestrat om te bestellen aen myn Heere De Heere Hooft Drossaert tot Muyden

[+] hieroverheen is < > geschreven

Notities

De *zachte grondt* (v. 14) in Holland gebruikt de dichter als metafoor: de Republiek heeft nog weinig fundament, zodat er voorzichtig gehandeld moet worden, zeker in godsdienstige kwesties.
Het gedicht bevat vele buitentextuele verwijzingen. Allereerst naar de bijbel, in de verzen 1-4 naar Kerstmis en Pinksteren, in vers 6 naar de zondeval en in vers 7-8 naar de hoogmoed van Lucifer.
De geschiedenis van de jonge Republiek komt eveneens aan de orde. In 1566 werd in Brussel aan *'s Kajzars dochter* (v. 18), de landvoogdes Margaretha van Parma, die namens Philips II de Nederlanden bestuurde, een petitie aangeboden waarin onder andere verzocht werd om verzachting van maatregelen tegen ketters. Dit Smeekschrift was door edelen van verschillende geloofsrichtingen ondertekend (v. 15-18). De dichter houdt lezers een spiegel voor door te wijzen op de eensgezindheid van de katholieke en protestantse edelen in de zestiende eeuw.
Ook de actualiteit krijgt een plaats in het gedicht, waar de dichter stelt dat predikanten de schutterij niet mogen ophitsen tegen het gezag (v. 24).
Het *Antwoort* reageert nauwgezet op de vragen in *D'Amsterdamsche Academi*; zo is v. 1-8 een uitgewerkt antwoord op de vraag in v. 3, v. 9-12 een antwoord op v. 4, v. 13-14 op v. 5-6. Ook diept Roemers de door Vondel in v. 12 gebruikte beeldspraak uit. Vondel beschouwt de *eedt* als een *bandt* (v. 14) die niet straffeloos losgemaakt kan worden; in het *Antwoort* wordt de metafoor overgenomen en uitgebreid met het *snoer* dat de zeven pijlen, dwz. de zeven gewesten, bijeen houdt (v. 25-6).

Korte inhoud

Inspiratie uit de bijbel en het voorbeeld van samenwerking van katholieken en protestanten in de geschiedenis moeten mensen ertoe brengen af te zien van godsdienstdwang en -twisten om de eenheid in het land te bewaren.

Achtergrond

In de periode 1628-1630 lopen de godsdiensttwisten in Amsterdam zo hoog op dat Frederik Hendrik er persoonlijk aan te pas moet komen om kalmerend op te treden. De contraremonstrantse predikant A.J. Smout (overleden 1646) is een van degenen die vanaf de preekstoel tegen de prins en vervolgens tegen de Amsterdamse

stadsregering uitvaren. In januari 1630 wordt Smout verbannen. Eind maart stelt de dichter Joost van den Vondel als woordvoerder van de Amsterdamse Academie een ‘prijsvraag’ op die hij eerst laat voordragen en vervolgens als los blad (plano) in druk laat verspreiden. Dat als prijs een prinsenroemer wordt uitgeloofd, is een duidelijk politieke daad. Mede door Vondels tekst laait de strijd opnieuw op, zodat de stadsregering zich genoodzaakt ziet zowel de vraag als de antwoorden te verbieden ‘streckende tot vermeerderinghe en voedinghe van den haet der Ingesetenen deser Landen’ (Poelhekke 1953: 234).

Joost van den Vondel
D'Amsterdamsche Academi aen alle poëten en dichters der vereenighde Nederlanden, Liefhebbers van de goude vryheyt.
d'Antwoorden moeten ingebracht worden, voor den eersten van Somermaendt, synde de dach onser verkiesinge, als Apollo te recht sal sitten, om den prys te geven diense verdient.

Apoll, op Helicon geseten,
Vraeght al syn heylige Poëten:
Wat beste en slimste tongen syn?
Of waerheyt salich maeckt of schijn?
Of dwang van vrome Christen-sielen
Niet streckt om Hollandt te vernielen?
Of vryheyt niet en was de schat
Waerom men eerst in oorloogh tradt?
Of oock in wel bestierde steden
Een oproermaecker wort geleden? [10]
Of huyse-plondren vesten sticht? [11]
Of d'eedt geen burgery verplicht?
En of sich leeraers niet verloopen,
Wanneerse desen bandt ontknoopen?
Wiens antwoordt kortst en bondichst is,
En klaerst in dese duysternis,
Dien sullen d'ACADEMIHEEREN
Met eenen PRINCENROEMER eeren: [18]
Daer Pallas, met haer diamant,
In sne den Veldheer van het landt, [20]
Die met 's Hartogenbosch gaet strijcken,
Daer Mauritz tweemael af most wijcken.

YVER.

Uit J. van den Vondel *De werken* deel 3, WB, Amsterdam 1929, p.296.

datering 1630

naar de datering van het gedicht van J. van den Vondel.

10 *oproermaecker*: in het bijzonder van toepassing op de predikant A.J. Smout.
11 *huyse-plondren*: nl. de aanval op de vergaderplaats van de remonstranten bij de Montelbaanstoren.
18 *PRINCENROEMER*: a) vorstelijke roemer; b) roemer met beeltenis van Frederik Hendrik.
20 *den Veldheer van het landt*: nl. Frederik Hendrik, die in 1629 's-Hertogenbosch had bedwongen.
ondertekening: *Yver*: de zinspreuk van de Amsterdamse Academie.

12 Thessaliaensche konst om 't Maen-licht te doen dalen (1636)

De dichter reageert op een Latijnse redevoering en een begeleidend gedicht in het Nederlands, beide toegezonden door Caspar Barlaeus.

Aen de E. Heere Proffessor C. BARLEUS, doen hy my sijn Oratie van de wonderen des Hemels toesont [opschrift]

Thessaliaensche konst om 't Maen-licht te doen dalen [1]
Door sneege schranderheyt, in *Tesselscha* noyt viel. [2]
Maer ghy kunt op de Aerd den heelen *Hemel* halen,
En staende-houden met een *Wonder-kracht* der *Ziel*, [4]
Wout ghy den Treck van die *Caracters* doen vertaelen, [5]
Licht of ick mee wat *Lichts* des hoogeheyms onthiel. [6]

opschrift *Oratie*: redevoering, hier in druk.
van de wonderen des Hemels: nl. *De coeli admirandis*, de Latijnse titel van de redevoering.
1 *Thessaliaensche*: a) woordspeling met de naam Tesselschade; b) verwijzing naar Thessalië, het klassieke stamland van de toverij; vgl. v. 1 van het Nederlandse gedicht van Barlaeus op p. 72.
2 *sneege*: snedige (XIV, 2283).: lb/}*in...viel*: viel binnen (XVIII, 322); nl. nam bezit van.
4 *staende-houden*: a) stil doen staan (VI, 1151); b) in stand houden (VI, 1151).
5 *Wout...vertaelen*: voorwaardelijke bijzin bij v. 6.
Treck: a) lijn (van geschreven letters) (XVII, 2413); b) hier ook: betekenis.
Caracters: a) letters (VII, 1575); b) toverspreuken (VII, 1576).
6 *Licht of*: wellicht dat (VIII, 1957).
mee: ook (IX, 330).
wat Lichts: enig licht; met partitieve genitief.
hoogeheyms: samenkoppeling in de genitief van *hooge* en *heym*;
hooge: a) zich op grote afstand van de grond bevindende (VI, 1005); b) verheven (VI, 1009); c) duistere (VI, 1010); *heym*: a) geheim (VI, 474); b) woning (VI, 474).
De samenkoppeling kan dan bv. betekenen ‘hoge woning’ dwz. hemel, en ‘duister geheim’ dwz. de onbegrijpelijke tekst van de *Oratie*.*onthiel*: conjunctivus: kon gaan bevatten.

Naar de eerste druk in Jacob Westerbaen, *Minnedichten*. Amsterdam, Joost Hartgersen, 1644, p.269. UB Amsterdam 408 G 24.

Verantwoording

De cursivering van de zes versregels is ongedaan gemaakt; daarentegen zijn de oorspronkelijk ongecursiveerde woorden cursief afgedrukt. De tweede, vierde en zesde versregel waren ingesprongen.

In v. 1 is 'THessaliaensche' weergegeven als *Thessaliaensche*; 'VVonder-' (v. 4) en 'VVout' (v. 5) als *Wonder-* en *Wout*.

Notities

2 *sneege*: pleonastisch epitheton.
De prolepsis *in Tesselscha* accentueert de woordspeling met *Thessaliaensche* (v. 1) en de tegenstelling met *ghy* (v. 3).
4 Hierin is een verwijzing te lezen naar Jozua 10: 12-3, waar op bevel van Jozua de zon en de maan stil staan, totdat de strijd is beëindigd.
6 *Licht* en *Lichts*: annominatio.

Korte inhoud

De dichter laat Caspar Barlaeus weten geen macht over de maan te hebben, terwijl hij de hele hemel naar de aarde weet te brengen met zijn rede. Als hij die voor haar zou vertalen, zou ze er wellicht ook iets van begrijpen.

Achtergrond

Begeleidend gedicht van Caspar Barlaeus bij de zending van zijn Latijnse oratie die hij op 11 februari 1636 had gehouden.

Aen d'achtbare Joffrou Tesselscha Roemers

Thessaliaensche Vrou, die met u soete dichten [1]
Proserpinam vermeucht selfs uijt de hel te lichten, [2]

1 *Thessaliaensche* is volgens Van Gool (1949: 80-109) geen verwijzing naar het landschap Thessalië dat in de literatuur bekend stond om zijn natuurschoon, maar naar het klassieke stamland van de tovenarij. Wat deze Thessalische toverij betreft kon Barlaeus putten uit teksten van onder anderen Horatius, Ovidius en Vergilius. Dat de typering als tovenares aan Tesselschade Roemers wordt gegeven, acht Van Gool een blamage voor Barlaeus. Geen enkel antiek dichter zou zoiets hebben gewaagd.
2 *Proserpinam*: accusatief; Proserpina verbleef een gedeelte van het jaar in de onderwereld (Ovidius *Metamorphosen* v, v. 568-571).

Ghij hebt de maen verruckt, ghij hebt de son ontspoort,
Ghij hebt het starrelicht door uwen glants bekoort.
De puijck van 't Haegsche hoff, van naem en daet *Stantvastich*, [5]
Valt u, verlichte Vrou, met duijstre schaduw' lastich, [6]
Hij komt, en steeckt u maer een *schaduw* in de handt
om van u wederom te krijghen 't *licht* te pandt.
De ooghen van u *hooft* verdonckert ghij met kunsten,
En Muijdens heerschappij beschijnt ghij met u gunsten. [10]
De dwingelant van 't Oost, de geestighe *Reael* [11]
Verheucht hem in u deucht, en glinstert door u strael.
Het raeckt al uijt syn snor, als ghij begint te spoocken,
U pen, u tongh, u geest kan Eunier pappiens koocken. [14]
Doch syn dees' Goden dus hoochwaerdigh met u naem
Ist wonder dat ick soeck te rijsen door u Faem?

Naar het handschrift. UB Leiden, Hug.37 C.Barlaeus, Carmina 46-90, genummerd 200.

5 *Stantvastich*: toespeling op Constantijn, de voornaam van Huygens.
6 Constantijn Huygens vertaalde enige gedichten van John Donne voor Tesselschade Roemers; zie hiervoor gedicht 3 *achtergrond*.
10 *hooft* en *Muijden(s)*: verwijzing naar P.C. Hooft.
11 *Reael*: Laurens Reael (1583-1637) was van 1616 tot 1618 gouverneur-generaal van Oost-Indië.
14 *Eunier*: heks (III, 4263 sv. eunjer).

Op het gedicht van Tesselschade Roemers reageert Caspar Barlaeus weer met een als compliment verpakte weigering haar een vertaling van *De coeli admirandis* te leveren:

Aen de selve

Als ghij kundt door u cracht de Maen om leegh doen daelen,
Als ick kan op der aerd den hemel brenghen neer,
Soo is het noodeloos den hemel te vertaelen.
Want daer den hemel is, zijn taelmans in geen eer.

C.B.

Naar het handschrift. UB Leiden, Hug.37 C.Barlaeus, Carmina 46-90; genummerd 201.

datering 1636

naar de rede *De coeli admirandis* van Barlaeus.

13 Noch heb ick hert, al is my 't harnas-tuyg ontdragen (1639)

De *ik* reageert verontwaardigd op de onhoffelijke bejegening van een man die mogelijk verliefd op haar is geworden.

UYTDAGING aen M.D. [opschrift]

Noch heb ick hert, al is my 't harnas-tuyg ontdragen, [1]
Een Rover uyt te dagen,
Die my, met schijn van deught, mijn wapens troonden af, [3]
Die ick hem willigh gaf,
En bood' hem aen, dat ick 't geheim hem soud ontdecken, [5]
Om tot sijn eer te strecken.
Maer hoe! een Hopman, hoe! een Kristen-Hertogh-heer, [7]
Geeft die geen leening weêr,
Onnosel afgeleent, en dat met smekend vleyen, [9]
Als Dalilas verleyen. [10]
Weet dat mijn kracht bestaet in geen locksoete tael,
Maer in het vinnigh stael, [12]
Dat dwing ick naer mijn sin, daer kan ick my me wreken, [13]
In plaets van smijdigh smeken, [14]
En segh hun oorlog aen, die sachte vrede breeckt, [15]
En anders doet als spreeckt.
Ick sweer by 't snedigh stael, dat door kristal kan streven, *snedigh*: scherpe (XIV, 2282).
stael: a) graveerpen (XV, 28); b) wapen (XV, 27); c) dichtproeve (vgl. v. 12).
kristal: a) glassoort (VIII, 285); b) hard gesteente (VIII, 285).
dat...streven: a) dat kristal kan graveren; b) dat hard gesteente kan splijten.
En Roemers brengt om 't leven, [18]

opschrift *M.D.*: het is niet bekend van welke man de initialen zijn.
1 *Noch*: prolepsis; toch (IX, 2049 sv.nog); het concessieve voegwoord *al*ondersteunt deze betekenis.
heb ick hert: heb ik de moed (VI, 34).*harnas-tuyg*: omsluierende omschrijving te duiden als: instrument voor zelfverdediging;
harnas: gerei (V, 2242) of harnas (V, 2246-7); *tuyg*: gereedschap (XVII, 3727).
ontdragen: ontstolen (X, 1834).
3 *troonden af*: enkelvoudige persoonsvorm: aftroggelde.
5 *En bood'*: overspannen samentrekking: *En* ick *bood'*.
ontdecken: onthullen (X, 1828).
7 *hoe!*: t.w. uiting van verbazing (VI, 781).
Hopman: bevelhebber in het leger (VI, 1112).
9 *Onnosel afgeleent*: part. constructie: die zonder argwaan (van mij) was geleend (X, 1742 en I, 1121).
smekend vleyen: t.w. van de *Hopman* (v. 7).
10 *Als Dalilas verleyen*: zoals het verleiden door Delila (Richteren 16).
12 *stael*: hier: dichtproeve (XV, 40); vgl. v. 17.
13 *daer*(...)*me*: daarmee.
14 *smijdigh*: vleiend (XIV, 2164).
15 *hun*: lees: hem; nl. elke persoon.
sachte vrede: lieflijke overeenkomst.
18 *Roemers*: a) grote wijnglazen (XIII, 720); b) pochers (XIII, 719).
Ick...leven: De volgehouden suggestie van meerduidigheid wordt pas opgeheven door *brengt om 't leven* in v. 18. De wens van de *ik* kan niet zijn wijnglazen met een graveerstift te vernietigen. Het wapen, het gedicht, brengt pochers ten val.

Dat ghy my weder geeft, waer me ghy streefden deur, [19]
Ce * *qui n'est point mon Coeur*. [20]

19 *waer me*: waarmee.
streefden deur: ervandoor ging.
* Het welck niet is mijn hart.
20 *Ce qui n'est point mon Coeur*: wat zeker niet mijn hart is.

Naar de eerste druk in *Hollantsche Parnas, of verscheide gedichten* I. Amsterdam, J. Lescaille, 1660, p.504. UB Leiden 1198 F 30.

Verantwoording

De inspringingen uit de *Hollantsche Parnas* zijn overgenomen; ‘NOch’ is geschreven *Noch* (v. 1). Een variant bevat de uitgave van Worp (1918: 182): ‘En segh hem oorlog aen’ in plaats van *En segh hun oorlog aen* (v. 15).

In de *Hollantsche Parnas* wordt de laatste versregel verklaard door middel van een noot:

20 *Ce * qui n'est point mon Coeur.*

* Het welck niet is mijn hart.

Notities

De tekst laat zich lezen als het verslag van een schermwedstrijd. Daarbij draagt men bijzondere schermwapenen, waaronder een borstlap en een masker. Kennelijk heeft de *ik* haar wapentuig op verzoek vrijwillig afgelegd zonder daarmee een volledige overgave te bedoelen.
1 *hert*: naast de uitdrukking *heb ick hert* als 'de moed hebben' speelt de uitdrukking 'je hart verliezen' een rol, zoals blijkt uit v. 20, waar de oneerlijke minnaar haar hart niet veroverd blijkt te hebben. Dit geeft het gedicht een cyclische bouw.
harnas-tuyg: de dichter speelt een vernuftig spel met de woorden *harnas* en *tuyg*. Beide woorden kunnen namelijk de betekenis 'gereedschap' of 'gerei' hebben. Daarnaast kan de samenstelling als 'oorlogsbenodigdheden' geduid worden. De versluierende beeldspraak in het woord dient er tevens voor dat lezers niet op een gemakkelijke manier kunnen uitmaken wat er precies is voorgevallen tussen de *ik* en de *Rover* van *'t harnas-tuyg*.
6 *eer*: dit begrip heeft juist ten aanzien van de liefde, de oorlog en de sport zeer vele connotaties.
7 De verontwaardigde uitroep wordt bekrachtigd door de h-alliteratie.
Kristen-Hertogh-heer is geen gebruikelijke samenstelling; in combinatie met *Hopman* geven de aansprekingenÂ kennelijk aan hoezeer *M.D.* zich niet houdt aan de codes die hij aan zijn stand verplicht is.
10 *Dalilas verleyen*: Delila was de Filistijnse vrouw die volgens Richteren 16: 4-21 Simson op verraderlijke wijze ertoe verleidde het geheim van zijn kracht te openbaren, waardoor zijn kracht te niet ging. Ook de *ik* in het gedicht geeft haar geheim prijs (vgl. v. 5); zij zal zich echter weten te verdedigen. In het gedicht wordt de toegesproken man vergeleken met de vrouw Delila, de *ik* daardoor impliciet met Simson.
12 *vinnigh stael*: de betekenis 'dichtproeve' voor *stael* ligt binnen het tekstverband het meest voor de hand, ook vanwege de tegenstelling met *locksoete tael* (v. 11). Toch klinkt de betekenis 'zeer sterk metaal' zeker mee; deze wordt nog versterkt door het adjectief *vinnigh*.
14 *smijdigh smeken*: de alliteratie benadrukt hier de negatieve gevoelens van de dichter ten aanzien van verondersteld afhankelijk gedrag in haar relatie tot een *Rover* (v. 2). De woordgroep vormt een chiastische antithese met de typering van de handelwijze van de man: *smekend vleyen* (v. 9).
15 *hun*(...)*die*: gezien de enkelvoudige persoonsvorm *breeckt* is er sprake van een constructio ad sensum: het meervoudige *hun* wordt kennelijk als 'een ieder' beschouwd.
sachte vrede: de combinatie van adjectief en substantief is opmerkelijk; *vrede* in de betekenis 'bestand' kon juridisch op verzoek van beide partijen opgelegd worden (vriendelijke vrede), of zonder dat één van de partijen was ingelicht (onnozele vrede) (XXIII, 122). De *Hopman* (v. 7) zal deze begrippen zeker gekend hebben. De *ik* verwijt hem nu het 'breken' van een vrede op een ander terrein, dat van de liefde.
17/18 Deze regels vormen door de meerduidigheid van de verschillende elementen een prachtig bewijs van de kundigheid van de dichter gezien vanuit de poëticale eisen van haar tijd.
19 *streefden deur*: annominatio met *door* (...)*streven* in v. 17.

Korte inhoud

De *ik* reageert verontwaardigd op het gedrag van ene M.D. Hij heeft haar bejegening van hem, waarbij ze zich gewillig aan hem overgaf, op een verkeerde manier uitgelegd. Zijn wijze van doen is te vergelijken met de handelwijze van Delila die daarmee kans zag de kracht van Simson te breken. De *ik* heeft haar kracht echter niet verloren en zal het gevecht opnieuw aangaan, een gevecht trouwens waarbij haar hart niet in het geding is.

Achtergrond

In zijn brief van 8 mei 1639 schrijft P.C. Hooft aan MêJoffre Tesselscha Visschers, weduwe van Sr Crombalgh: ‘Is 'er een met uw hart deur? Dit dacht ik: maer leezende strax daeraen, *Ce que n'est point mon coeu*r, quam ik tot mijn' tweede gedachten, en zejde in mij zelven, *C'est par lá qu'elle parle Franchojs*. Ik heb, nu eenighe weeken, de loopmaeren [kranten] gelezen; dan [maar] deze tijding daerin niet; nocht ijets van dien onheuschen, te heuslijk gehandelden roover, vernoomen. Dit stuk behoorde daer wel in te staen. Maer 't zal bet klinken in U.E. gedicht; zoo 't onder den man komt, gelijk het behoort te doen, zijnde zeer zoet en aerdigh. Maer boven in 't Hooft dient te staen, 'tgeen ik daer heb bijgevoeght.’ (Hooft *De Briefwisseling*, brief 954).

Algemeen werd aangenomen dat Hoofts toevoeging de initialen betrof: *aen M.D.* Zeker zo plausibel is echter de toevoeging *Uytdaging*, waarmee het gedicht al in de titel de strijdvaardigheid van de dichter aankondigt die Hooft kennelijk zeer weet te waarderen.

De uitspraak *C'est par lá qu'elle parle Franchojs* is het motto bij een embleem van Roemer Visscher. Op het bijbehorende plaatje zit een overdadig getooide vrouw voor een spiegel. Anna Roemers maakte een onderschrift: ‘Hoe minneloos en koel ghy lijckent door u praet, / Zoo klapt dit Spieghlen, en opgesmuckt cieraet.’

datering **1639**

naar brief van P.C. Hooft aan de dichter, gedateerd op 8 mei 1639.

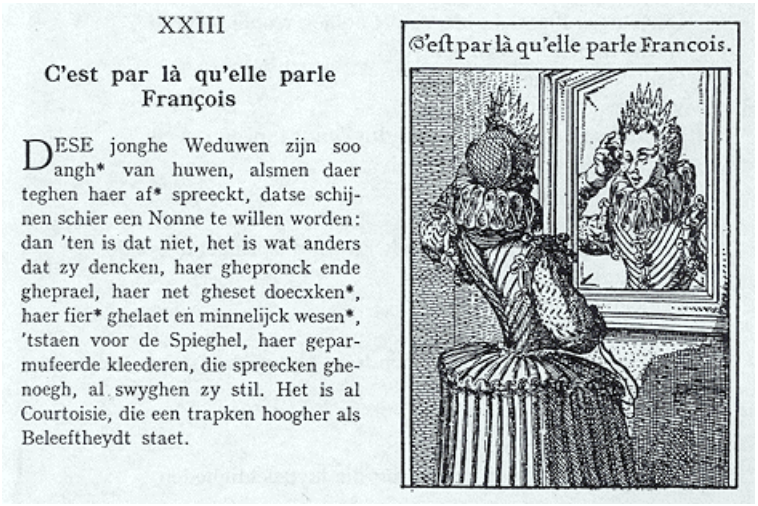

XXIII

C'est par là qu'elle parle François

DESE jonghe Weduwen zijn soo angh* van huwen, alsmen daer teghen haer af* spreeckt, datse schijnen schier een Nonne te willen worden: dan 'ten is dat niet, het is wat anders dat zy dencken, haer ghepronck ende gheprael, haer net gheset doecxken*, haer fier* ghelaet en minnelijck wesen*, 'tstaen voor de Spieghel, haer geparmufeerde kleederen, die spreecken ghenoegh, al swyghen zy stil. Het is al Courtoisie, die een trapken hoogher als Beleeftheydt staet.

C'eſt par là qu'elle parle Francois.

Uit Roemer Visscher, Sinnepoppen *p. 145.*

14 Prijst vry den Nachtegael (1642)

Het lied is geïnspireerd op een passage in Giovanni Battista Marino's *Adone* en op muziek gezet door Johan Albert Ban.

Onderscheyt, tusschen een wilde, en een tamme zangster.
Ter eeren vande Jonk-vrouwe MARIA PILT,
Uytnemende Zanghster.

Wilde Zanghster.

Prijst vry den *Nachtegael*, [1]
Als hy uw' menighmael [2]
Verlust, en schatert uyt: [3]
Een Zingendt veedertje en een ghewiekt gheluydt, [4]
Wiens quinkelere Zoet [5]
De oore luystre doet [6]
Gauw, nae het tiereliertje [7]
Der vlugge luchtigheydt, van 't oolijck vroolijck diertje. [8]
Wiens tjilpendt schril geluydt
Gelijck een orgel fleuyt, [10]
Veel losse toontjes speelt; [11]
En met een tongh alleen, als duyZendt tongen queelt. [12]
Zyn hoogh' en laeghe Zwier, [13]
Met lieffelijk ghetier,
Van 't helle schelle Zoetje, [15]
Vermeestert al 't gesang van 't Zingend' springend' goetje. [16]
Een diertje, wiens ghelaet [17]
In ZeldtZaemheydt bestaet: [18]
Om dat het niet en heeft [19]

1 *vry*: gerust (IV, 1698 sv. gerust).
2 *uw'*: u.
3 *Verlust*: behaagt (XX, 1050).
schatert uyt: het uitschatert (XVII/3, 1457)
4 *Een...gheluydt*: tweemaal pars pro toto: de nachtegaal.
5 *Zoet*: liefelijk (MNW VII, 1480); post-adjectief.
6 *luystre*: lees: luisteren.
7 *Gauw*: snel (IV, 350) dwz.gretig; postadverbium bij *luystre* (v. 6).
nae: naar.
8 *luchtigheydt*: ook: beweeglijkheid (VIII, 3182).
oolijck: onaanzienlijk (XI, 10), onooglijk (XI, 13).
10 *gelijck een orgel fleuyt*: a) samentrekking: zoals een orgel fluit (en) *Veel losse toontjes speelt* (v. 11); b) samengesteld substantief: *orgel-fleuyt*: orgelpijp (III, 4584); ond. bij *speelt* (v. 11).
11 *losse*: ongedwongen (VIII, 2962).
12 *een*: lees: één.
13 *Zyn...Zwier*: kan duiden op zingen en op vliegen.
15 *Zoetje*: nl. de nachtegaal.
16 *Vermeestert*: overtreft (XX, 1270).
't Zingend' springend' goetje: metafoor: de vogeltjes.
17 *ghelaet*: uiterlijk voorkomen IV, 1026); dwz. zichtbaarheid.
18 *In...bestaet*: zeldzaam is (II, 2105).
19 *niet*: niets.

Als Zangh, die maer een maendt in 't gantsche jaer en leeft.
Maer 't meeste wonder, dat
Zijn roem ooit heeft gehadt,
Is, dat Zoo kleyne leeden
Herbergen Zulk een kracht van die luytruchtigheden. [23]

23 *kracht van die luytruchtigheden*: die krachtige geluiden; omkering kern en bepaling.

Tamme Zanghster.

Maer wilde Zanghster Zwijght *Zwijght*: imperatief.,
En na uw' adem hyght, [26]
Uw' tjukken heeft gheen klem; [27]
Noch komt niet by den aardt van *Rosemondtjes* stem. [28]
Die nae een liever trant, [29]
Doet luyst'ren het verstandt,
Met wisse maat, en snikjes, [31]
Die vriend'lijckheytjes sluyt in vaster toone strikjes. [32]
Wiens reden-stem vertaalt, [33]
En waardiger onthaaldt [34]
De geesjes van 't ghehoor: [35]
En hipp'len doet de Ziel van 't hartje tot het oor.
Als Zy met grof ghedreun
En dan met teer ghekreun
Van minnelijke treeken, [39]
Doet onderscheidelijk verscheide tongen spreeken. [40]
Geen veelheit ons verveelt,
Hoe veel haar keeltje queelt:
Maar eenen versschen lust [43]
Bekoort het grage oor, als 't maar een snikje rust. [44]
't Is ZeldtZamer geneught [45]
Die staagh op nieuw verheught, [46]

26 *na uw' adem hyght*: snak naar adem (VI, 746); imperatief.
27 *klem*: betekenis (VII, 3846).
28 *Noch...by*: is ook niet te vergelijken met.
komt: is te vergelijken (VII, 5202).
Rosemondtjes: t.w. van de *Tamme Zanghster*.
29 *Die*: betr.vnw. bij *Rosemondtjes stem* (v. 28).
nae: naar.
trant: manier (nl.van zingen).
31 *wisse*: vaste (IV, 2108 sv. gewis).
snikjes: ogenblikjes rust (niet langer dan een kwartnoot) (XIV, 2357); zie ook v. 44.
Die: betr.vnw. bij *Rosemondtjes stem* (v. 28).
32 *vriend'lijckheytjes*: kleine bekoorlijkheden (XXIII, 574).
sluyt: insluit (XIV, 1964).
33 *Wiens*: van wie; t.w. van *Rosemondtje* (v. 28).
vaster toone strikjes: versieringen (XVI, 75) met regelmatiger tonen (dan van de*Wilde Zanghster*).
reden-stem: zang met betekenis.
vertaalt: vertolkt (XX, 974).
34 *onthaaldt*: bejegent (X, 1861).
35 *geesjes*: subtiele geestelijke vermogens.
't ghehoor: a) de toehoorders (IV, 875); b) het horen (IV, 870).
39 *minnelijke*: beminlijke (IX, 778).
treeken: kunstgrepen (XVII, 2281).
40 *onderscheidelijk*: duidelijk (X, 1452).
tongen: talen (XVII, 1044).
43 *versschen*: nieuwe (XX/1, 2153).
44 *grage*: gretige (V, 513).
45 *'t*: t.w. versregel 46.
geneught: genoegen.
46 *staagh*: steeds.

Geen stemmigheyt Zoo lustigh, [47]
Als deeZ', die Zoomers is, en 's winters even rustigh. [48]

Oordeel.

Een yder oordeel nu [49],
Van *Nachtegaal* en uw, [50]
Wat een ghelijkenis
Het ydel galmen by dit woorden Zielen is. [52]

Tesselscha.

47 *stemmigheyt*: a) stemgeluid; b) ingetogenheid (XV, 1416).
48 *deeZ'*: t.w. de stem van de *Tamme Zanghster*.
rustigh: krachtig.
49 *oordeel*: conjunctief.
50 *Van*: over.
uw: u; t.w. *Rosemondtje* (v. 28), de *Tamme Zanghster*.
52 *ydel*: lege (VI, 1401).
zielen: bezielen (IV, 2215 sv.gezield).

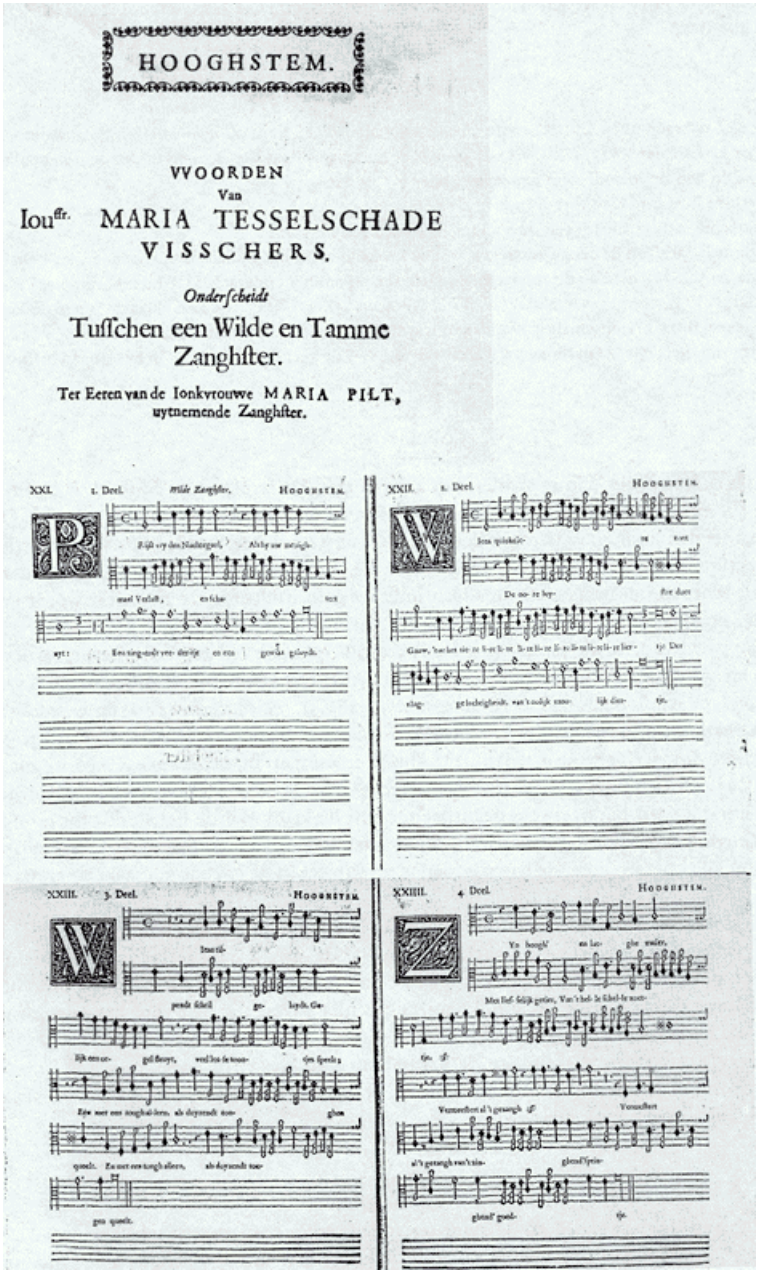
HOOGHSTEM.

VVOORDEN
Van
Iouffr. MARIA TESSELSCHADE
VISSCHERS.

Onderſcheidt
Tuſſchen een Wilde en Tamme
Zanghſter.

Ter Eeren van de Ionkvrouwe MARIA PILT,
uytnemende Zanghſter.

Uit I.A. Ban, Zangh-bloemzel. *Amsterdam, 1642.*

Naar de tweede druk in Jacob Westerbaen, *Minnedichten*. Amsterdam, Joost Hartgersen, 1644, p.272-3. UB Amsterdam 408 G 24.

Verantwoording

De tekst is niet overgenomen uit de eerste druk in Johan Albert Bans *Zangh-bloemzel*, Amsterdam, P. Matthijsz voor L. Elzevier, 1642, p.XIX-XXXIII, omdat de versregels daar doorlopend onder de notenbalken zijn genoteerd en aan de melodie zijn aangepast, bijv.:

7 tie-re li-re li-re li-re li-re li-re li-re li-re li-re liertje'

De andere verschillen betreffen alleen de spelling.

In de *Minnedichten* springen de eerste versregels van de kwatrijnen in; het gedicht is cursief gedrukt, behalve *Nachtegael* (v. 1 en 50). Wij hebben de cursivering opgeheven en om het onderscheid te handhaven *Nachtegael* schuin gedrukt. /VV/ is weergegeven als /W/ in *Wiens*(v. 5, 9 en 33) en *Wat* (v. 51). Een apostrof is aan de losse /t/ (v. 21) toegevoegd. In het opschrift is het afkortingsteken boven de /e/ van ‘tussche’ opgelost.

De schrijfwijze van de /z/ als /Z/ in dit gedicht is een gevolg van de gecalligrafeerde /z/ in het handschrift van Tesselschade Roemers.

Notities

Het gedicht is onderverdeeld in 13 strofen van 4 versregels. De strofes over de *Wilde Zanghster*, de nachtegaal, en die over de *Tamme Zanghster*, Maria Pilt, hebben een parallelle bouw. De tweemaal zes strofen kunnen vaak tot in detail met elkaar vergeleken worden. De vele adjectieven met vergrotende trap in de tweede reeks geven de voorkeur van de dichter duidelijk aan. De conclusie wordt in de laatste strofe alleen indirect geformuleerd. De hoorders wordt gevraagd door vergelijking tot een voorkeur voor een van beide te komen.

In de vorm worden de beide zangsters geheel verschillend tot leven gebracht; de suggestieve waarde van klankherhaling speelt daarbij een overtuigende rol. De lichtheid en luchtigheid van de *Wilde Zanghster* worden gesuggereerd door *quinkelere* (v. 5), *tjilpendt schril* (v. 9) en *helle schelle* (v. 15); opgewektheid in *tiereliertje* (v. 7), *vlugge luchtigheydt* (v. 8), *oolijck vroolijck*(v. 8), *lieffelijk ghetier* (v. 14) en *Zingend' springend'* (v. 16). De klankherhalingen bij de *Tamme Zanghster* zoals in *vertaalt* (v. 33) en *waardiger onthaaldt* (v. 34) geven eerder de suggestie van stemmigheid. In het binnenrijm dat door het hele vers heenspeelt, komt de klankwaarde het sterkst tot uiting.

4 *Een Zingendt veedertje en een ghewiekt geluydt*: De betekeniselementen vormen een chiasme. Het adjectief in de eerste woordgroep is tot subject in de tweede gemaakt en andersom.

15 *'t helle schelle Zoetje*: metonymia: de nachtegaal heeft een *helle schelle* stem.

28 *Rosemondtjes stem* verwijst naar de liefelijke zang uit de mond van Maria Pilt. Rosemondje is een poëtische, aan het petrarkisme ontleende naam die veel bij dichters voorkomt.
36 *van 't hartje tot het oor*: de menselijke muziek is niet alleen een lust voor het oor, maar voegt daar een diepere waarde aan toe.
38 Leendertz Jr. (1929: 113) stelt voor de komma uit v. 39 hier te plaatsen.
40 *onderscheidelijk verscheide*: annominatio.
41 *veelheit ons verveelt*: annominatio.

Korte inhoud

De kwaliteiten van de nachtegaal en de zangeres *Rosemondtje* worden vergeleken. Hoewel de bewondering voor de zang van de nachtegaal groot is, krijgt de menselijke stem van de zangeres een grotere waardering, omdat niet alleen het oor maar ook het verstand met vreugde naar haar

kan luisteren. Daarbij is de menselijke zang niet aan een bepaald seizoen gebonden. Een ieder moet maar voor zichzelf uitmaken wie van de twee het meest te waarderen is.

Achtergrond

Voor het gedicht heeft Tesselschade Roemers zich laten inspireren door de Italiaanse dichter Giovanni Battista Marino (1569-1625), wiens originele, maar vaak gekunstelde manier van dichten in heel Europa werd nagevolgd. Zo nodigde P.C. Hooft, ook een bewonderaar van Marino, Tesselschade Roemers in 1634 uit om een aantal dagen 'Marino [-] helpen lezen.' (Hooft *De briefwisseling*, brief 628).

Navolging van Marino is te vinden in de zevende zang van zijn epos *Adone* (1623), waarin de unieke zangkunst van de nachtegaal wordt bezongen (stanza's 32-37). Tesselschade Roemers' beschrijving van de *Wilde Zanghster* is een zeer origineel dichtstuk, en tegelijkertijd een prachtig voorbeeld van *imitatio*. De belangrijkste voorbeelden van haar, nu eens letterlijke, dan weer parafraserende navolging zijn:
4 *Een Zingendt veedertje en een ghewiekt gheluydt*: *una piuma canora, un canto alato* (37, 8): een zingend veertje, een gevleugeld gezang.
10 *Gelijck een orgel fleuyt*: bij Marino worden vijf instrumenten genoemd: *cetra flauto liuto organo e lira* (34, 8): citer, fluit, luit, orgel en lier.
12 *En met een tongh alleen, als duyZendt tongen queelt*: *e trasforma una lingua in mille lingue* (32, 8): en vormt één tong om in duizend tongen.
16 *Vermeestert al 't gesang van 't Zingend' springend' goetje*: *che par maestro del'alato stuolo* (32, 6): zodat hij de meester schijnt van het gevleugeld volkje.
17/8 *Een diertje, wiens ghelaet (i)n ZeldtZaemheydt bestaet*: *che s'ode sì, ma si discerne apena* (33, 2): (een muzikaal wonder), dat men weliswaar hoort, maar nauwelijks te zien krijgt.
23/4 *dat Zoo kleyne leeden (h)erbergen Zulk een kracht*: *Chi crederà che forze accoglier possa animetta sì picciola cotante?* (37, 1-2): wie zal geloven, dat zo'n klein zieltje zulke krachten in zich kan herbergen?

Maar er is meer. In een tweede gedeelte (stanza's 40-56) vertelt Marino over een muzikale wedstrijd tussen een luitspeler en een nachtegaal, waarbij het vogeltje uiteindelijk niet opgewassen blijkt tegen de virtuositeit van de muzikant. Het diertje sterft en wordt begraven in de luit als doodskistje. De uitslag van de wedstrijd is geheel in overeenstemming met de Renaissance-opvatting, dat de kunstvaardigheid van de mens de natuur overstijgt.

Hoewel er in het tweede gedeelte van Tesselschades gedicht geen letterlijke navolging van Marino meer is aan te wijzen en het bovendien niet om een echte wedstrijd tussen de *Wilde* en*Tamme Zanghster* gaat, heeft zij toch de grondgedachte van Marino overgenomen: de zangkunst van de nachtegaal haalt het niet bij de virtuositeit van de zangeres.

datering ten laatste 1642

naar de publikatie in *Zangh-bloemzel*.

15 Wat wonder ist een glas geslepen naer de kunst (1642)

In een brief reageert de dichter op een geschenk van Caspar Barlaeus [opschrift].

Wat wonder ist een glas geslepen naer de kunst [1]
Doorluchticht met de gunst [2],
Van mijn Phoeeten Gloor, en naerstich ondersoecken [3]
Der griekxe toverboecken
Dat dat vergroven kan en brengen aen den dagh [5]
Het geen daer scherp in Lagh [6]
Als door een kloecken bril geslepen en gevreven [7]
Om blinden Ogh te geeven, [8]
Doch soo daer ijts aen die doorluchte Schijn onbreeckt [9]
Dat is dat hij te klaer mijn Hooft orakels spreeckt. [10]

opschrift *Panegyris, de lavdibvs Eminentissimi Cardinalis Armandi Ioannis Plessiaci, Richelii Ducis, Franciae Paris etc.*: Lofspraak op de verdiensten van Z. Emin. Kardinaal Armand Jean de Plessis, hertog van Richelieu, pair van Frankrijk etc.

1 *-t*: voorlopig ond. verwijzend naar: *een...geeven* (v. 1-8).
naer de kunst: vakkundig.

2 *Doorluchticht*: doorschenen (naar VIII, 3157 sv. lucht V en naarVIII, 3182 sv. luchtig II).

3 *mijn Phoeeten*: zwakke verbuiging: van mijn poëet.
Van...ondersoecken: samentrekking: *Van mijn Phoeeten Gloor en [Van mijn Phoeeten] naerstich ondersoecken*.
de gunst, Van(...)*Gloor*: omkering kern en bepaling: de vriendelijke glans; *gunst*: vriendelijkheid (V, 1290); *Gloor*: glans (V, 145).

5 *dat*: t.w. *een glas(...)toverboecken* (v. 1-4).
vergroven: vergroten (XIX, 2267).

6 *scherp*: ternauwernood (leesbaar) (XIV, 511).

7 *Als*: zoals.
kloecken: krachtige (naar VII, 4179).

8 *geslepen...geeven*: part.constructie bij *een kloecken bril*; lees: (bril) die geslepen en gewreven is om...

9 *soo*: indien.
doorluchte: a) doorschijnende (III, 3005); b) verheven (III, 3005).
Schijn: werkelijke verschijning (XIV, 613); bedrieglijke gedaante (XIV, 617).

10 *hij*: t.w. *die doorluchte Schijn* (v. 9).
te: zeer.
mijn Hooft: indirect object; voor mijn verstand.
orakels spreekt: in raadsels spreekt.

Naar het handschrift (calligrafie) van dochter Maria Tesselschade Crombalgh.UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Verantwoording

Om de leesbaarheid te bevorderen van gr[*.*+]<i>k[*e/c*+]<*x*> is er twee maal een /e/ toegevoegd: *griekxe* (v. 4). De /u/ is weergegeven als /v/ in *gevreven* (v. 7) en *geeven* (v. 8).

Diplomatische transcriptie

Wat wonder ist een glas ge[l+]<s>lepen naer de kunst
Doorluchticht met de gunst,
Van mijn Phoeeten Gloor, en naerstich ondersoecken
Der gr[*.*+]<i>k[e/c+]<*x*> toverboecken
Dat dat vergroven kan en brengen aen den dagh
Het geen daer scherp in Lagh
Als door een kloecken bril geslepen en gevreuen
Om blinden Ogh te geeuen,
Doch soo daer ijts aen die doorluchte Schijn onbre+<e>+ckt
Dat is dat hij te klaer mijn Hooft orakels s[*.*+]<p>re+<e>+ckt.

[+]	hieroverheen is < > geschreven
a/b	onduidelijk of a of b bedoeld is
* *	onzeker
>+< >+	boven de regel toegevoegd

Notities

Het gedicht bestaat uit twee zinnen. De eerste is een uitroep van verwondering over het ene geschenk (v. 1-8), de tweede geeft aan dat het andere geschenk desondanks niet begrepen kan worden. In beide zinnen wordt de typering *doorlucht(icht)* (v. 2 en 9) gebruikt. Een woordspel waarin ook de woorden *Gloor* (v. 3) en *Schijn* (v. 9) meespelen door de dubbele betekenis ‘doorschijnend’ en ‘stralend’.
Uit de op het gedicht volgende belofte dat zij later ‘het *panegijricus* oordeel’ zal vellen, mag misschien worden opgemaakt dat de dichter de *Panegyris, de lavdibvs Eminentissimi Cardinalis Armandi Ioannis Plessiaci, Richelii Ducis, Franciae Paris etc.* van Barlaeus kreeg. Dit boek moet vergezeld gegaan zijn van een leesinstrument. Het enkelvoud *glas* (v. 1) en *als door een kloecken bril* (v. 7) maken het aannemelijk dat het om een loep gaat.
Het feit dat het *glas* (v. 1) *(d)oorluchticht* (is) *met de gunst van mijn Phoeeten Gloor. en naerstich ondersoecken Der griekxe toverboecken* wettigt het vermoeden dat

Tesselschade Roemers een loep ontving die al door de schenker was gebruikt. De *gunst, Van mijn Phoeeten Gloor*, te weten van Caspar Barlaeus, straalt erin door, evenals het *ondersoecken Der griekxe toverboecken*. Dit duidt dan op de werkzaamheden van Barlaeus als classicus; voor Tesselschade Roemers zou het een zinloze actie zijn. Tevens geeft de dichter met de woordgroep *griekxe toverboecken* haar eigen onwetendheid op dit terrein te kennen; *toverboecken* moet dan gezien worden als een ironische omschrijving voor teksten waar zij geen zinnige betekenis aan kan hechten; het woord *griekxe* verwijst enerzijds naar de taal die C. Barlaeus zeker bestudeerd zal hebben, anderzijds naar een taal die iemand volstrekt vreemd blijft.
De onbekendheid van de dichter met Latijn en Grieks verwoordt zij in v. 10 met *orakels spreeckt*. Ondanks het leesinstrument dat de mogelijkheid geeft de (Latijnse) tekst van Caspar Barlaeus te lezen, blijft het voor haar volstrekt onverstaanbaar.

Het gehele gedicht wordt gekenmerkt door ironie. De dichter ontvangt een cadeautje, waar ze uitbundig de lof over zwaait. Het geschenk wordt echter waardeloos, omdat de mogelijke bedoeling, dat ze er het geschonken boek mee zou kunnen lezen, nergens op slaat: ze beheerst het Latijn niet. Het lijkt dan merkwaardig dat de dichter wel spreekt van *mijn Phoeet(..)* (v. 3). Dit wordt verklaarbaar binnen het briefkader van de dichttekst. De voorafgaande passage luidt:

> Myn Heer
> Naer dat ick in het diepste memory hol van Tessela gekoemen was, om de Alckmaersce *Eusebia* haar oorde[e]l aff te eyscen, soo heeftse geantwoor[t] met luchtige zin: (Worp 1918: 255).

Hieruit blijkt dat de gesuggereerde spreker van het gedicht Eusebia is, de klassieke heilige wier naam 'de godvruchtige' betekent. Pas in de tiende regel die de ommekeer geeft, wordt ook de Eusebia-voorstelling verlaten; *mijn Hooft* is nu het hoofd van de dichter zelf.

Korte inhoud

Uiting van verwondering over een instrument dat nog de glans van het eerdere gebruik voor tekstwetenschappelijk werk met zich draagt en het voor een slechtziende mogelijk maakt te lezen. Met behulp van het instrument wordt echter nog duidelijker dat het tweede geschenk, een boek in een vreemde taal, onbegrijpelijk blijft.

Achtergrond

In een eerder gedicht (gedicht 12) aan Caspar Barlaeus vinden we eveneens een reactie van de dichter op het toesturen van een Latijnse oratie. Ze vraagt daarin om een vertaling. Barlaeus had zijn werk toen vergezeld doen gaan van een gedicht waarin hij haar voornaam in verband brengt met een Thessalische tovenares. In haar antwoord daarop ontkent ze slechts haar tovergaven. Hier schrijft ze de tovergaven aan Caspar Barlaeus zelf toe.

datering 1642

Aangenomen mag worden dat dit gedicht een reactie is op de lofspraak op Jean du Plessis van C. Barlaeus uit 1641. In haar begeleidende brief zegt Tesselschade Roemers dat zij na de 'pannekoeck daegen (...) het *panegijricus* oordeel (zal) vellen'. Dit moet betekenen dat haar antwoord na de vasten van 1642 is geschreven.

16 Claes seijde tegens Trijn, wat doe je weer te Mis (1642)

Reactie op de negatieve houding van Constantijn Huygens bij de overgang van de dichter naar de katholieke kerk.

Claes seijde tegens Trijn, wat doe je weer te Mis [1]
Bij dat Brood-droncke volck, die schatters van de Vis? [2]
Trijn seij mijn lieve Claes, Ick houw mij binnen't boord
Van Sinte Pieters Schip, daer men naer't rechte Noordt [4],
En noijt zeyldt (als men doet daer buijten) bij de giss [5].
Ick hoor de waerheydt Claes, maer Gij hoordt altydts mis [6].

1 *te Mis*: in de mis, t.w. in de katholieke eredienst.
2 *schatters van*: deskundigen op het gebied van.
4 *Sinte Pieters Schip*: metafoor: de katholieke kerk.
naer 't rechte Noordt: de juiste koers; vgl. Huygens v. 13.
daer: waar.
5 *bij de giss*: vgl. Huygens v. 13.
daer(...)*zeyldt*: samentrekking: *naer 't rechte Noordt* [zeyldt] *En noijt zeyldt*...
6 *mis*: a) verkeerd; b) katholieke eredienst.

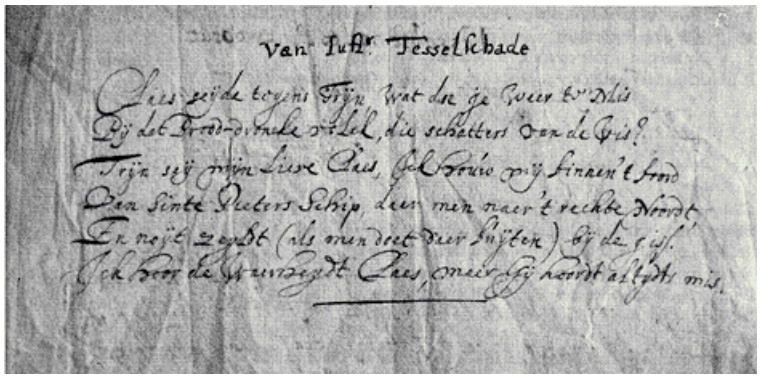

Van Iuffr. Tesselschade

Claes seyde tegens Trijn, wat doe ge weer tot Mis
Bij det Brood-dronke volck, die schatters van de Vis?
Trijn sey mijn Lieve Claes, Ick houw mij finnen't Foord
Van Sinte Pieters Schip, daer men naer 't rechte Noordt
En neijt zeyldt (als men doet daer buijten) bij de gis.
Ick hoor de waerheydt Claes, maer gij hoordt altydts mis.

Een los vel met dit handschrift is door ons teruggevonden in het Kapucijnerklooster te 's-Hertogenbosch. Op de andere zijde staat gedicht 20.

Naar het handschrift, waarschijnlijk een afschrift, dat op de ommezijde het gedicht *Ons beijder Vader seijdt* (gedicht 20) bevat; gevonden in het Kapucijner klooster te 's-Hertogenbosch.

Verantwoording

Boven het gedicht staat: *Van Iuff*r*. Tesselschade* wat wij beschouwen als een opmerking van een afschrijver. De versregels zijn geschreven in de humanistische cursief.

Varianten zijn te vinden in de uitgave van Worp (1918: 244), die zich baseert op de teksten in Jacob Westerbaens *Minnedichten*, p.269 en *Verscheyde Nederduitsche Gedichten* II, p.30. De belangrijkste afwijkingen zijn:
opschrift: Deuntje
3 Trijn zey, mijn lieve man, zy hebben 't rechte Noort
4 Van Sinte Pieters schip, daer raeckt niet buyten boort;
5 Zy hebben 't roer en stuur; u volck zeylt by de gis;
P. Maximilianus leest in v. 5 ‘seyldt’ en in v. 6 ‘altijdt’ (Maximilianus 1952: 36).

Diplomatische transcriptie

V/van Iuff^r^. Tesselschade

Claes seijde tegens Trijn, wat doe je weer te Mis
Bij dat Brood-droncke volck, die schatters van de Vis?
Trijn seij mijn lieve Claes, Ick houw mij binnen't boord
Van Sinte Pieters Schip, daer men naer't rechte Noordt,
En noijt zeyldt (als men doet daer buijten) bij de giss.
Ick hoor de waerheydt Claes, maer Gij hoordt altydts mis.

P. Maximilianus trof het gedicht aan in een exemplaar van Constantijn Huygens' *Koren-bloemen*, Amsterdam 1672, dat Huygens zelf gaf aan Roemer van Wesel (zoon van Anna Roemers) met een opdrachtgedicht dat hij dateert januari 1682. In het boek zat een los vel, aan weerszijden beschreven met een gedicht van Tesselschade Roemers. Het gedicht aan de andere zijde is *Ons beijder Vader seijdt* (gedicht 20).

Notities

1 *Claes* en *Trijn* komen in het werk van Huygens, vooral in zijn epigrammen, een aantal malen voor. De dichter kan daar bij aangehaakt hebben. Er valt misschien ook te denken aan een letterspelletje. In de spelling *Claes* en *Trijn* kan een verwijzing zitten naar de eerste letter van hun beider voornamen Tesselschade en Constantijn (Hüsken 1987: 232). In hoeverre de namen verwijzen naar poppekastfiguren is niet na te gaan. ‘Janklaassen’ komt in de geschreven bronnen voor het eerst voor in 1672 als trompetter van de prins. Dat de figuren in de orale traditie bekend waren, is zeker

mogelijk. De dichter kan poppekastfiguren gekozen hebben als een ironische verwijzing naar Huygens' sonnet v. 2.
2 *Brood-droncke volck*: ambigu: a) pejoratief: overmoedige volk; b) dit door Gods lichaam verzadigde volk; de eucharistie vormt een onderdeel van elke mis en kan bovendien elke dag van de week gevierd worden.
schatters van de Vis: ambigu: a) de katholieken werden als kenners van vis beschouwd omdat zij op vrijdag, de dag van het sterven van Jezus, dienden te vasten. Ze mochten dan geen vlees eten, maar wel vis. b) het vissymbool, Grieks ‘ichtus’ was voor de eerste christenen het geheime herkenningsteken.
De dichter legt bij de b)-duidingen *Claes*, de fervente tegenstander van het katholieke geloof - als het ware tegen zijn eigen overtuiging in - in de mond dat de eucharistieviering een geloofservaring behelst die voor katholieken hun gehele leven bepaalt en dat de katholieken

de symboliek van de eerste christenen zuiverder hebben bewaard.
4 *Sinte Pieters Schip*: als metafoor voor de katholieke kerk gebruikelijk; vgl. Marnix *Den Biencorf* (1858: II, 148): ‘Derhalven soo mochte dat schuytken Petri wel schipbrekinge lijden,...’; er is tevens een verwijzing in te zien naar Huygens v. 11.
6 *mis*: woordspel dat de verschillende houding van *Claes* en *Trijn* duidelijk maakt; tegelijk een verwijzing naar v. 1 waardoor het geheel een cyclische bouw krijgt.

Korte inhoud

Claas verwijt Trijn haar geloofskeuze. Zij repliceert met een woordspel op de betekenis van *mis*, dat voor hem ‘verkeerd’ betekent, maar dat als ‘katholieke eredienst’ haar de mogelijkheid geeft de waarheid te horen.

Achtergrond

Het sonnet van Constantijn Huygens waar de dichter op reageert:

De tweede Tesselschade

Is Tessel op het pad na Roomen van Geneven?
Is d'afgelockte ziel in 'tpoppe-goed verwart?
Heeft menschen-mijmering bekropen 'thooghe hart?
Heeft Papen duyster licht Gods licht er uyt gedreven?
Is haer welwetenheid in 't doncker uytgewreven?
Is in haer dampigh oogh de witte Reden swart,
Het rechte spoor te slecht, het sachte jock te hard?
Is Roemers Roomens kind? O Roemer, die dit leven,
Dit slijck gewisselt hebt voor 'teewighe besitt
Van 'teewighe besien, wat toenaem geeft ghij dit,
Dit schip en goeds verlies, eer 't ancker' off ontlade?
Sij soeckt V; maer een mall, een stall-licht leijdt haer miss;
Haer naeld is 'tnoorden quijt, sy zeilt maer bij de giss.
O min als Tesselscha, o meer als Tessels-schade!

15. Ian.

Uit Constantijn Huygens, *De gedichten* deel 3, 1893.

datering 1642

Als reactie op Huygens' sonnet van 15 januari 1642 moet het gedicht in hetzelfde jaar geschreven zijn.

17 Siet hier uw' Heerlijck Hooft, dit is de schets in 't kleen (1642)

Een portret van P.C. Hooft voor de gemeente Amsterdam was de aanleiding tot dit gedicht. De overgeleverde versie is blijkens de verzen 8 en 9 onaf.

Tot Amsterdam [opschrift]

Siet hier uw' Heerlijck Hooft, dit is de schets in 't kleen [1]
Van all' uw groote Leên [2]Geen duijstre prophecij en heeft hy voorgenomen [3]
In't licht te laeten komen [4]
Maer doet u menich Eeuw de Son te rugge gaen [5]
Door syn Historij blaen [6]
Dit is u Capiteyn, dit is hy die bedreven [7]
Op blinde klippen/sanden is om andren licht te geeven [8]
d'Onsterfelijcke Poeet, door wetert inde vloet/gloet [9]
Van steylen Twelinghs top, Die duysent Echos voedt [10].

opschrift *Tot Amsterdam*: (gericht) tot Amsterdam.
1 *Heerlijck*: aanzienlijk (VI, 365).
Hooft: a) portret van P.C. Hooft; b) leidsman vgl. *Capiteyn* (v. 7).
schets: (schetsmatige) weergave (XIV, 525).
in 't kleen: a) teruggebracht tot één persoon; b) kleiner dan de ware grootte.
2 *groote Leên*: edele (V, 1078) leden, nl. reeks portretten van belangrijke personen.
3 *heeft hy voorgenomen*: is hij van plan geweest om (...).
4 *In...komen*: a) duidelijk te maken; b) uit te geven.
5 *doet*: persoonsvorm bij samengetrokken ond. *hy* (v. 3).
u: indirect object: voor u.
menich Eeuw: adverbiale bepaling bij *te rugge gaen*.
de Son: a) de straling tijdens de dag waarop men leeft; b) het licht dat helderheid verschaft.
6 *Historij blaen*: nl. de *Nederlandsche Historien* van P.C. Hooft.
7 *u*: uw.
8 *blinde klippen*: rotsen onder water, waarop een schip kan vastlopen.
9 *Poeet*: a) schrijver (van o.a. de *Historien*); b) dichter.
10 *door wetert...top*: part.constructie; bijv. bepaling bij *d'Onsterfelijcke Poeet*.
door wetert: lees: doorwatert; doortrokken van water.
vloet Van(...)*Twelinghs top*: stroom op de Helicon voortgekomen uit de Hippocrene, de Hengstebron.
vloet: stroom (XXI, 2152).
Twelinghs top: de Helicon, gewijd aan de Muzen en Apollo, werd voorgesteld met twee hoge kruinen.
Die duysent Echos voedt: bijv.bijzin a) bij *de vloet van steylen Twelinghs top*, b) bij *d'Onsterfelijcke Poeet*.

P.C. Hooft door A. Sijlvelt, naar schilderij door Joachim von Sandrart, 1642. Uit Hooft De Briefwisseling *dl. 3, t.o.p. 33.*

Naar het handschrift, waarschijnlijk een afschrift (calligrafie). UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Verantwoording

In de linker marge staan drie aantekeningen in een andere hand, misschien van Caspar Barlaeus: ‘hooftman’ bij v. 7, ‘aenwysinge der seylen door syn boeck’ bij v. 8 en ‘parnas’ bij v. 10; ‘kleen’ (v. 1) is onderstreept.

In de tekstweergave is een apostrof toegevoegd aan de losse /t/ in v. 1; de /u/ is weergegeven als /v/ in *bedreven* (v. 7).

In Jacob Westerbaens *Minnedichten*, p.270 en *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* II, p.31 heeft het gedicht een opschrift: ‘Op de afbeeldinge van den Heer P.C. Hooft, Ridder, Drost te Muyden, Bailjuw van Gooylandt’.

P. Leendertz Jr. (1929: 98) vermeldt een strookje bij dit handschrift met de regels:

> ‘van Niet te Roemen is het top der helmen slot
> dat den Poëet weet met zijn veer te raecken’ (vgl. gedicht 4).

Diplomatische transcriptie

Tot Amsterdam

Siet hier uw' Heerlijck Hooft, dit is de schets in t -<kleen>-
Van all' uw groote Leên
Geen duijstre prophecij en heeft hy voorgenomen
In't licht te laeten komen
Maer doet u menich Eeuw*'* de Son te rugge gaen
Door syn Historij blaen
Dit is u Capiteyn, dit is hy die bedreuen =<hooftman>=
Op blinde klippen +<sanden>+ is om andren licht te geeven =<aenwysinge der seylen door syn *boeck*>=
d'Onsterfelijcke Poeet, door wetert inde vloet +<gloet>+
Van st<e>yle- T[t+]<w>elinghs top, Die duysent Echos voedt. =<parnas>=

-< >-	beneden de regel toegevoegd
=< >=	in de marge toegevoegd
+< >+	boven de regel toegevoegd
* *	onzekere lezing
-	abbreviatuur
[+]	hieroverheen is < > geschreven

Notities

3/4 antithese tussen *duijstre prophecij* en *In 't licht komen*. De proleptische plaatsing van *Geen duijstre prophecij* verzwaart de tegenstelling, waarbij ook *Son* in vers 5 als lichtbron betrokken is.
5 *menich Eeuw* is op z'n minst een dichterlijke overdrijving. De *Historien* van P.C. Hooft beginnen in 1555. De wijze van formuleren kan alleen verdedigd worden als mede verwezen wordt naar o.a. de Tacitusvertalingen van P.C. Hooft.
7/8 De *Capiteyn* die zijn schip behendig om *blinde klippen* loodst en daarmee anderen voorlicht, kan als metafoor verschillend geduid worden. De historieschrijver P.C. Hooft kan in zijn werk de fouten van andere historici vermeden hebben of nog niet bekende feiten aan het licht gebracht hebben en daarmee toekomstige schrijvers nieuwe gegevens verstrekken. Het kan ook zijn dat de dichter de geschiedschrijving, en dus de *Nederlandsche Historien*, beschouwt als iets waar men lering uit kan trekken, waardoor fouten uit het verleden in de toekomst vermeden kunnen worden.

9 Indien *Poeet* wordt gelezen als synoniem voor schrijver, dan is *d'Onsterfelijcke Poeet* een bijstelling bij *hy...geeven* (v. 7-8). Het is ook mogelijk dat hier een andere kwaliteit van P.C. Hooft, zijn dichterschap, aan de orde gesteld wordt. Het is dan te lezen als climax: met de *Historij blaen* (v. 6) bracht de auteur de geschiedenis weer tot leven, als *Poeet* zal hij zelf onsterfelijk zijn.
10 De twee mogelijke antecedenten van de bijv. bepaling *Die duysent Echos voedt* voegen een wezenlijk element toe. Het kan gelezen worden als een groot compliment aan P.C. Hooft die evenals de Hippocrene een inspiratiebron voor *duysent Echos* vormt.

Korte inhoud

Lofdicht, geschreven op een portret van P.C. Hooft, gericht aan Amsterdam. Hooft heeft met zijn *Historien* een werk het licht doen zien dat anderen kan voorlichten. Zijn portret geeft het beeld van een groot leidsman.

Achtergrond

De dichter gebruikt in een enigszins andere context dezelfde formulering, die zij hier aan P.C. Hooft toekent, ter afsluiting van haar lofdicht op Joan Albert Ban (gedicht 4):

> Onsterfelyke *Ban* die duyzend Echoos voedt.

Van P.C. Hooft zijn twee portretten bekend. In 1629 schilderde Michiel Jansz. van Mierevelt (1567-1641) een dubbelportret van de echtgenote van Hooft, Eleonora Hellemans, en van Hooft zelf. Een ander portret van hem uit 1642 is van de schilder Joachim von Sandrart (1606-1688). Dit heeft deel uitgemaakt van een kleine reeks door Von Sandrart gemaakte ontwerpen voor kopergravures (Ekkart 1979: 5-8). In vers 2 van het lofdicht spreekt Tesselschade Roemers over *Van all' uw groote Leên*. Hiermee wordt mogelijk de gehele reeks gravures bedoeld. In 1642 werden de eerste delen van de *Historien* uitgegeven, waarnaar in het gedicht verwezen wordt. Het is dientengevolge waarschijnlijk dat het portret van Sandrart de dichter voor ogen stond.

Een andere grond om aan te nemen dat het bijschrift vervaardigd is bij het portret van Sandrart, is het feit dat ook Joost van den Vondel bij deze afbeelding een gedicht maakte. In verschillende uitgaven van de werken van P.C. Hooft is de gravure van het schilderij opgenomen met het gedicht van Vondel. In die gevallen gaat het soms vooraf aan het gedicht van Tesselschade Roemers. Dit krijgt dan als aankondiging ‘Ander op dezelve afbeelding’. Vondels tekst is zeker op dit portret geschreven blijkens de regels:

> Den geest, die Tacitus en d'oudtste dichters tart,
> Besloot natuur in 't Hooft, herbooren uit Sandrart;
> (Van Koeven 1989a: 183).

datering 1642

naar de vervaardigingsdatum van het portret van Hooft door Sandrart in datzelfde jaar.

18 Dat soete kermen en dat aengename klagen (1643)

Volgens de legende is de profeet Mohammed geborgen in een stalen lijkkist die, in evenwicht gehouden door twee magnetische stenen, tussen hemel en aarde zweeft. In een nogal duister gedicht vergelijkt C. Huygens zijn positie aan een gastmaal met die van ‘Mahomet’. Dit gedicht is daarop een reactie.

Stenen Antwoort. [opschrift]

Dat soete kermen en dat aengename klaegen
Kan yder niet verdragen,
Dan wy, die dat verstaen, gelyck het wert gheseyt [3]
Met spreekent onbescheyt [4].
Wie keur heeft, die heeft angst; nu hebdy geen van tween [5],
En echter niet te vreen [6]
Met de verheven swier van ongevallich weesen [7],
Wy sullen u geneesen
Van gins en weder drift, ten sy ghy u vertast [9];
U twijfel houdt u vast [10].
Onvastaert, roert u niet; de beste keur van allen [11],
Die souw u strax doen vallen [12].
O nimmer vals proffet! houdt ghij u in 't gewicht [13],
Wy houden u van aert en van het Hemel licht.

opschrift dwz. Antwoord van de magneetstenen.; vgl. Huygens v. 3 op p. 99.
3 *dan*: behalve.
4 *spreekent*: a) in het spreken; b) onweerlegbaar.
onbescheyt: vermetelheid (X, 1033).
5 *keur*: keuze; vgl. Huygens v. 10.
hebdy: hebt gij.
geen van tween: nl. a) geen keuze en dus geen angst; b) geen van de ‘Twee sprekende Magneten’, Huygens v. 3.
6 *En...vreen*: elliptische zin: mogelijke aanvulling: *En echter* zijt gij *niet te vreen*.
echter: toch.
te vreen: tevreden.
7 *verheven swier*: t.w. zwevende positie; *zwevende*: t.w. los van de aarde.
ongevallich weesen: nl. in een onveranderlijke benarde positie zijn; *ongevallich*: onaangenaam (X, 1671); tevens woordspeling met ‘niet kunnende vallen’ (XVIII, 343 sv. vallig); vgl. Huygens v. 3.
weesen,: lees hierachter een punt.
9 *gins en weder drift*: de begeerte heen en weer te gaan; vgl. Huygens v. 9; *drift*: krachtige begeerte (III, 3330).
u vertast: misgrijpt; in verhevigde vorm: met ongeoorloofde middelen contact zoekt met vrouwen (XX/II, 986).
10 *U*: uw.
houdt(...)*vast*: houdt gevangen (XVIII, 782); daarnaast ook: doordat de toegesprokene twijfelt, blijft hij in evenwicht.
11 *Onvastaert*: onstandvastige; woordspeling met Vastaert, variant van Constanter/Constantijn.
roert u niet: vgl. Huygens v. 11; imperatief.
12 *strax*: opeens (XV, 2109).
13 *proffet*: lees: profeet.
nimmer vals proffet: vgl. Huygens v. 1 en 18.
in 't gewicht: in evenwicht (IV, 2081).

Elck syn waerom.

Naar het handschrift, overgenomen uit J.A. Worp, *Een onwaerdeerlycke Vrouw*, 1918: 210.

Verantwoording

Worp vermeldt dat het thans onbekende handschrift was gedateerd 1643 (1918: 210). Twee verzen heeft hij echter niet ontleend aan het handschrift, maar aan de eerste uitgave van het gedicht in *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* II, Amsterdam, L. Spillebout, 1653, p.38-9. Hij heeft ze toegevoegd als v. 5 en 6. Wij hebben deze verzen weggelaten, alsmede de inspringingen van v. 2, 4 enz.

Hieronder volgt de tekst volgens de eerste uitgave in zijn geheel (UB Leiden 1198F 10). Het belangrijkste verschil betreft de toegevoegde versregels *O...verslijten* (v. 5-6). Het opschrift wijkt af, evenals *konnen* (v. 10) en *weerdt* (v. 13).

STENEN, ofte der Juffren Antwoordt.

Dat soete kermen en dat aengenaeme klaegen,
Kan yder niet verdraghen:
Dan wy, die dat verstaen, gelijk het werd gheseydt,
Met sprekendt onbescheydt.
O grondeloos vernuft! laet u geen tongh verwijten,
Het tweede rouw verslijten,
Wie keur heeft die heeft anghst, nu hebdy geen van tween,
En echter niet te vrêen,
Met de verheven swier van 't ongevalligh wesen,
Wy konnen uw genesen,
Van gins en wederdrift, ten sy gy, uw vertast,
Uw twijffel houdt u vast.
Onvastaart weerdt u niet; de beste keur van allen,
Die souwd'u straks doen vallen,
O nimmer vals Propheet! hout gy u in 't gewicht!
Wy houden u van aerdt, en van het hemel Licht.

Notities

opschrift: deze laat twee duidingen toe: als antwoord van de magneetstenen is er een directe verwijzing naar het gedicht van Huygens, maar de uitdrukking ‘een hart van steen hebben’ voor iemand die niet door liefdesavances wordt bewogen, speelt eveneens een rol.

1 *soete kermen* en *aengename klaegen*: beide een oxymoron; tevens is er sprake van een tautologie.

4 *spreekent onbescheyt*: meerduidig: de vermetelheid van de (eerste) dichter is heel duidelijk, maar tegelijkertijd is het een vermetelheid in woorden en niet in daden. Deze tweede betekenis wordt bevestigd door *ten sy ghy u vertast* uit v. 9.

5 *Wie keur heeft, die heeft angst*: vgl. Harrebomée (1862: 107b). Ook: ‘Keur baart angst. Daer men kiesen mach voor beste uyt twee ofte meer dingen, daer valt terstondt

bekommeringh in 't oordeel' - Roemer Visscher, Sinnepoppen, 11a (WNT VII/I, 2629).

9 *Van gins en weder drift*: toespeling op instabiele magneetnaald, die heen en weer slingert tussen twee polen.
10 paradox: de twijfel doet hier niet wankelen, maar geeft juist evenwicht.

Korte inhoud

Naar zeventiende-eeuws gebruik roept het ene gedicht het andere op. Er is sprake van *wij* die de dichter uit een eerder gedicht van repliek dienen.

De inzet van het gedicht is fel. Het geklaag van de (eerste) dichter, omdat hij niet kon beslissen naar wie van de twee magneetstenen zijn voorkeur uitging, duidt op vermetelheid. Hij wordt niet eens in de gelegenheid gesteld te kiezen en dat zou hij moeten waarderen, want juist daardoor blijft hij in evenwicht, als was hij de profeet Mohammed zelf.

Uiteindelijk blijkt hij aangesproken te kunnen worden als een nimmer vals profeet, die zijn evenwichtige positie te danken heeft aan de *wij* van het gedicht.

Achtergrond

Op 14 en 15 april 1643 vond op het Muiderslot een bijeenkomst plaats waar Tesselschade Roemers en Constantijn Huygens beiden aanwezig waren. Bij deze gelegenheid schreef C. Huygens zijn gedicht waarin hij zijn positie in de Muiderkring tussen twee vrouwen vergelijkt met Mahomets zwevende lijkkist (Minderaa 1967).

De E. Heer **C. Huygens, By de Poëten, op 't Huis te Muiden vergastende, en tusschen de schrandere Tesselschade en Juffr. ..... zittende, maakte op hen diep zinnigh reedeneeren, en wijsselijk antwoorden, dit Gedicht.**

Verleider van Gods Volck! die tusschen steen en steen
Begraven leght en sweeft; nu vat ick eerst de rêen
Van uw swaer ongeval: Twee sprekende Magneten,
Twee Weeuwen, schoon om schoonst, wijs om wijst, doen 't my weten.
Mijn logger geest als gy, mijn swaerder Siel als 't stael
Daer uw geraemt in drijft gaet twijfflen als een Schael
Die gins en weder wipt, en niet en weet wat kiesen:
In 't eynde sterft haer drift soo voel ick my verliesen,
Mijn gins en weer en gins en weer verloofde macht
Daer hang ik tusschen tween in 't keureloos gebracht,
Begraven in mijn selffen hoope my te roeren,
En hoop'et niet te doen. Waer sijt ghy Muyder Boeren
Die naer de stale Kist uw leven hebt gewenscht?
Verschoont uw van de reys: Hier is het stael vermenscht.
Hier is het Lijk het Graf, hier winnen't de Magneten
Van *Meccas* grauwe Steen. Men laet een yder weten
Dat binnen Muyden hanght voor doodt en deed zijn woord
Een, Christen Mahomet.

d'Een seg't den and'ren voort.

Uit *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* ii, 1653, p.37-8.

datering 1643

Het gedicht is een reactie op het gedicht van Huygens naar aanleiding van de bijeenkomst op het Muiderslot in april 1643, en moet in hetzelfde jaar geschreven zijn.

19 Wye ist, daer ghy o Godt met duysent beecken bloedich (1644)

Vertaling van een stanza uit Torquato Tasso's heldendicht *Gerusalemme liberata*(III, 8). De strofe beschrijft het moment waarop de kruisvaarders Jeruzalem naderen. In navolging van Godfried van Bouillon ontdoen allen zich van hun schoeisel en wenen.

Wye ist, daer ghy o Godt met duysent beecken bloedich
Het aerdryck liet besproeyt, die niet ten minsten souw [2]
Om zulcken wrang gedacht uyt storten gans wemoedich [3]Maer twee fonteynen van een bitter klachten dauw. [4]
Ghy myn bevroosen Herdt, waerom door d'oogen heenen [5]
En druppelt ghy niet aff Heel tot een traenen vloet [6].
Ghy myn verherde Hert, breeckt en wildt u ontsteenen [7],
Waert dat ghy altyt weent, soo ghy't nu niet en doet [8].

2 *daer...besproeyt*: de bijw. bijzin onderbreekt de gewone zinsvolgorde.
daer: waar.
bloedich: post-adjectief: van bloed.
liet: achterliet (VIII, 1151).
3 *zulcken*: zulck een: zo'n.
4 *ten minsten...maer twee fonteynen*: toch minstens twee bronnen; i.t.t. *duysent beecken* (v. 1).
twee fonteynen: nl. de ogen.
van...dauw: dwz. dat de *fonteynen* water sproeien i.t.t. *beecken bloedich* (v. 1).
een bitter klachten dauw: een dauw van bittere klachten; genitiefvergelijking: de dauw is als bittere klachten.
5 *bevroosen*: bevroren.
door d'oogen heenen: prolepsis.
6 *druppelt*(...)*aff*: druppelt(...)neer (I, 923).
Heel: geheel en al.
7 *verherde Hert*: verharde hart.
breeckt: imperatief.
ontsteenen: het karakter van steen verliezen: smelten.
8 *waert*: lees: waard; ellips; mogelijke aanvulling: gij zijt *waert...*
soo: indien.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Verantwoording

De /ó/ in v. 1 is weergegeven als /o/.

Boven de tekst in de eerste druk, Jacob Westerbaens *Minnedichten* 1644, p.269 (UBAmsterdam 408 g 24), staat een opschrift: ‘Op het lijden Christi.’ Afgezien van spellingvarianten geeft deze uitgave in plaats van *breeckt* (v. 7) ‘breeck’.

Diplomatische transcriptie

Wye ist, daer ghy ó Godt met duysent beecken bloedich
Het aerdryck liet besproeyt, die niet ten minsten souw
Om zulcken wrang gedacht uyt storten gans wemoedich
Maer twee fonteynen van een bitter klachten dauw.
Ghy myn bevroosen Herdt, waerom door d'oogen heenen
en druppelt ghy niet aff Heel tot een traenen vloet[-*.*].
Ghy myn verherde Hert, bre+<e>+ckt en wildt u ontsteenen,
waert dat ghy altyt weent, soo ghy't nu niet en doet.

[-*.*]	geschrapt en onleesbaar
+< >+	boven de regel toegevoegd

Notities

De Italiaanse tekst is geschreven in de *ottava rima*; de kenmerken daarvan zijn acht versregels van elk elf lettergrepen met als rijmschema abababcc (zie gedicht 33). Deze dichtvorm werd bij voorkeur gebruikt voor het heldendicht. In haar vertaling kiest de dichter voor een strofe van acht alexandrijnen met het rijmschema ababcdcd.

De eerste vier versregels zijn gericht tot God, in de tweede vier wordt het eigen hart aangesproken.

Korte inhoud

Wie nu, bij het aanschouwen van de grond waar Christus uit duizend wonden zijn bloed voor ons vergoot, niet uit zijn beide ogen weent, verdient het voor altijd te blijven wenen.

Achtergrond

Dit gedicht is de vertaling van een stanza uit Torquato Tasso's heldendicht *Gerusalemme liberata* (III, 8). De strofe beschrijft het moment waarop de kruisvaarders Jeruzalem naderen. In navolging van Godfried van Bouillon ontdoen allen zich van hun schoeisel en wenen.

Tesselschade heeft jarenlang aan een vertaling van de *Gerusalemme* gewerkt. De bovenstaande strofe is het enige wat ons van haar vertaling is overgeleverd. Hierdoor hebben we in ieder geval een idee van de vorm die zij voor haar vertaling heeft gekozen. In plaats van de Italiaanse ottava rima gaf zij de voorkeur aan strofen van acht alexandrijnen met het rijmschema ababcdcd.

De Italiaanse tekst luidt in de standaardeditie van Lanfranco Caretti (1983):

- Dunque ove tu, Signor, di mille rivi,
sanguinosi il terren lasciasti asperso,

d'amaro pianto almen duo fonti vivi
in sì acerba memoria oggi io non verso?
Agghacciato mio cor, ché non derivi
per gli occhi e stilli in lagrime converso?
Duro mio cor, ché non ti spetri e frangi?
Pianger ben merti ognor, s'ora non piangi. -

Joost van den Vondel maakte een prozavertaling van Tasso's *Gerusalemme liberata*. De door Tesselschade Roemers vertaalde stanza luidt bij hem:

> Ter plaetse dan daerghe o heere den acker met duysend bloedige beken besprenckelt liet, stort ick ten minsten niet tot soo bitter eene gedachtenisse twee levende bronnen van bittere traenen? is myn hart bevroren, dat het niet af en vloeyt door doogen en in traenendroppen verkeert? o myn hard harte waerom barstghe en breecktghe niet? waerdigh sytghe eeuwigh te schreyen, sooghe nu niet en schreyt.

Naar het handschrift van Vondel; mededeling van Dick van der Mark, Universiteit Leiden.

datering 1644

In een ongedateerde brief van Tesselschade Roemers aan Barlaeus wordt de tekst vermeld; de enig mogelijke datering is echter uit de uitgave van *Minne-dichten* van 1644.

20 Ons beijder Vader seijdt, wiens Woord de Waerheijdt is (1644/45)

De dichter reageert op het gedicht van Constantijn Huygens *Tesselschades Vraegh nopende de kerck. Myn' weder-vraegh*, gedateerd 14 december 1644.

Tesselschades Antwoordt

Ons beijder Vader seijdt, wiens Woord de Waerheijdt is [1],
De Kercke is mijn Bruijdt, Ick geef s'U tot een Moeder,
Met last haer zin te doen, en niet naer ijders giss [3];
Die Haer daer niet voor kendt, is dat geen bastaerdt-broeder? [4]
Waer is uw Moeder doch? Gij noemt'er mij wel een [5],
Die Godt belooft heeft dat geen Duijvels kracht sal hind'ren [6],
Maer scheldt se echter vuijl, en stelt 'er klaerder geen [7].
Dat's immers geen bescheijdt van rechte echte kind'ren [8].
Het Vader-noemen, dat uw kindtsheijdt ons verwijt [9],
Sijn Tucht-vaêrs die het wicht eerbiedigh leeren spreecken [10]
Van beijd sijn Ouders: Dus de Moeder-Kerck belijdt [11],

1 *Ons*: t.w. van de dichter en de toegesprokene; i.t.t. *ons* (v. 9).
Vader: nl. God.
wiens...is: bijv. bepaling bij *Ons beijder Vader*.
3 *Met...giss*: overspannen samentrekking op *te doen*: *niet naer ijders giss [te doen]*.
Last: bevel (VIII, 1114).
Zin: wil (MNW VII, 1139 sv. sin).
giss: gissing.
4 *Haer*: nl. de moederkerk.
daer(...)*voor kendt*: als zodanig erkent (VII, 2146 sv. erkennen).
bastaerdt-broeder: broer met dezelfde vader, maar met een andere moeder, die niet met deze vader gehuwd is.
5 *doch*: toch.
Gij...een: vgl. Huygens v. 2b-4a op p. 107.
6 *Die...hind'ren*: zinsvervlechting: *Die* object bij *sal hind'ren*; antecedent van *Die*: *een*(v. 5), t.w. *Moeder* (v. 5).
7 *scheldt*: scheldt uit voor (XIV, 379); persoonsvorm bij samengetrokken ond.*Gij* (v. 5).
ze: t.w. de *Moeder* (v. 5).
vuijl: zondig (XXIII, 1188).
stelt: wijst aan (XV, 1312).
klaerder: absolute comparatief: wel zuiver (VII, 3214).
8 *immers*: beslist (VI, 1460).
bescheijdt: getuigenis (II, 1956).
rechte: normale (XII/3, 487-8).
echte kind'ren: kinderen geboren uit een huwelijk (de echt) i.t.t. bastaardkinderen (vgl. v. 4).
9 *Het Vader-noemen*: vgl. Huygens v. 11-12; a) het geven van de vadernaam; sluit aan bij *dat uw kindtsheijdt ons verwij*t; b) de genoemde vaders; sluit aan bij *Sijn Tucht-vaêrs*(v. 10).
kindtsheijdt: personificatie: a) u als een kind (van ouders) (vii, 3081); b) u in uw onbezonnenheid (VII, 3082).
ons: nl. de belijders van het katholieke geloof.
10 *Tucht-vaêrs*: niet gelexicaliseerde samenstelling: vaders die de tucht toepassen; (als samenstelling: gevangenisdirecteuren (XXV, 2268)).
wicht: kind (XXV, 2268).
11 *Van*: over.
Dus: aldus.
belijdt: imperatief in postpositie: erkent (II, 1730).

Of d'Opper-Vader sal't in't derde Maeghschap Wreecken [12].

Elck zijn Waerom.

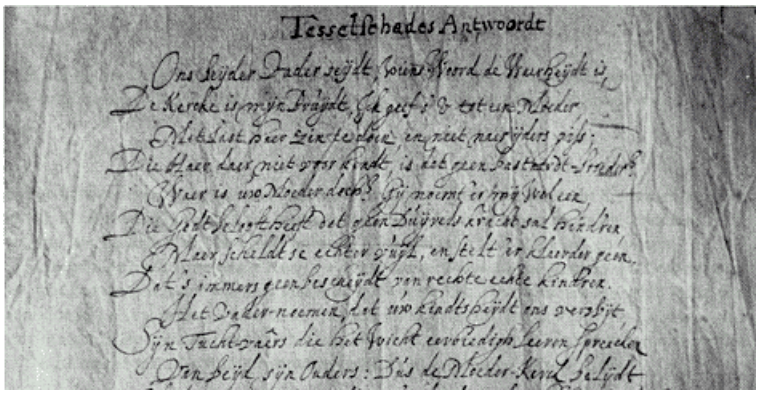
Tesselschades Antwoordt

Een los vel met dit handschrift is door ons teruggevonden in het Kapucijnerklooster te 's-Hertogenbosch. Op de andere zijde staat gedicht 16.

12 *d'Opper-Vader*: nl. God.
't: nl. oneerbiedig gedrag tegenover de moeder.
in 't derde Maeghschap: in de derde generatie; vgl. Exodus 20: 5.

Naar het handschrift, waarschijnlijk een afschrift, dat op de ommezijde het gedicht *Claes seijde tegens Trijn* (gedicht 16) bevat; gevonden in het Kapucijnerklooster te 's-Hertogenbosch.

Verantwoording

Boven het gedicht staat: *Tesselschades Antwoordt* wat wij beschouwen als een opmerking van een afschrijver. De versregels zijn geschreven in de humanistische cursief. De /vv/ is weergegeven als /w/ in *verwijt* (v. 9); de /é/ als /e/ in *Wreecken* (v. 12).

Het gedicht is voor het eerst in druk verschenen in Maximilianus (1952: 38). Op enkele punten wijkt deze versie af van onze transcriptie: ‘Last’ (v. 3), ‘noemt er’ (v. 5), ‘ze’ en ‘er’ (v. 7); de /vv/ is opgelost in ‘verwijt’ (v. 9).

Diplomatische transcriptie

Tesselschades Antwoordt

Ons beijder Vader seijdt, wiens Woord de Waerheijdt is,
De Kercke is mijn Bruijdt, Ick geef s'U tot een Moeder,
Met last haer zin te doen, en niet naer ijders giss;
Die Haer daer niet voor kendt, is dat geen bastaerdt-broeder?
Waer is uw Moeder doch? Gij noemt'er mij wel een,
Die Godt belooft heeft dat geen Duijvels kracht sal hind'ren,
Maer scheldt se echter vuijl, en stelt 'er klaerder geen.
Dat 's immers geen bescheijdt van rechte echte kind'ren.
Het Vader-noemen, dat uw kindtsheijdt ons vervvijt,
Sijn Tucht-vaêrs die het wicht eerbiedigh leeren spreecken
Van beijd sijn Ouders: Dus de Moeder-Kerck belijdt,
Of d'Opper-Vader sal't in't derde Maeghschap Wréecken.

Elck zijn Waerom.

P. Maximilianus trof het gedicht aan in een exemplaar van Constantijn Huygens' *Koren-bloemen*, Amsterdam 1672, dat Huygens zelf gaf aan Roemer van Wesel (zoon van Anna Roemers) met een opdrachtgedicht dat hij dateert januari 1682. In het boek zat een los vel, aan weerszijden beschreven met een gedicht van Tesselschade Roemers. Het gedicht aan de andere zijde is *Claes seijde tegens Trijn* (gedicht 16).

Notities

1 Hoewel het gedicht een scherpe aanval is op de denkbeelden van Constantijn Huygens, wordt met *Ons* het gemeenschappelijk geloofsgoed voorop gesteld.
wiens Woord de Waarheijdt is: deze bijv.bijzin staat verwijderd van het antecedent *Ons beijder Vader*. Dit en de sterke alliteratie maken de inzet zeer krachtig.
5 De vraag aan Constantijn Huygens naar zijn Moeder veronderstelt een accentuering van *uw*; de hierdoor ontstane antimetrie versterkt de tegenstelling tussen de dichter en de aangesprokene.
6 Het vers onderbreekt als bijv. bijzin de zinselementen die door *Maer* (v. 7) tegenstellend verbonden worden; dit heeft tot gevolg dat de zin als vanzelf enigszins geïsoleerd gelezen wordt en daardoor een zwaarder effect krijgt.
8 Met het binnenrijm in *rechte echte kind'ren* benadrukt de dichter de houding die kinderen tegenover hun ouders dienen te hebben en die zij bij Constantijn Huygens mist.

In de tekst heeft de dichter vele bijbelcitaten verwerkt:
1 In het hogepriesterlijk gebed (Johannes 17) spreekt Jezus als zoon tot de Vader. Daarin staan de woorden: ‘Heilig hen in uw waarheid; uw woord is de waarheid.’ Het gebed van Jezus verwoordt tevens de hoop op eenheid van alle gelovigen als bewijs van Gods liefde. Daarnaast kan zeker ook gedacht worden aan II Timotheus 2, waar het ‘Woord der waarheid’ (vers 15) staat bij de oproep ‘dat zij geen woordenstrijd voeren hetwelk tot geen ding nut is’ (vers 14).

2 De bruidsmetafoor is een zeer algemeen christelijk beeld, gebaseerd op Openbaring 21: 9b: ‘Kom herwaarts, ik zal u tonen de Bruid, de Vrouw des Lams’, waarin Jezus als Lam wordt voorgesteld.
2 Voor de kerk als moeder (vgl. ook v. 11) bestaat geen bijbelse grond; de beeldspraak dateert uit de vroeg-christelijke traditie.
9 In Lucas 9: 1 wordt verteld dat Jezus zijn discipelen uitzendt: ‘en (Hij) gaf hun kracht

en macht over al de duivelen'. Dit wordt vaak als het begin van de christelijke kerkvorming geduid.
10 De tucht als positief opvoedingsmiddel wordt vooral in Spreuken gepropageerd, onder andere in Spreuken 13: 1: 'Een wijs zoon hoort de tucht des vaders'.
12 Het vijfde gebod dat duidelijk ten grondslag ligt aan de verzen 10 en 11, luidt: 'Eert uw vader en uw moeder, (...) opdat het u wèl ga'. De dichter formuleert echter de waarschuwing bij het tweede gebod: 'want Ik (...) ben een (na)ijverig God, die de misdaad der vaderen bezoek aan de kinderen en aan het derde en aan het vierde lid (=generatie) dergenen, die mij haten' (Deuteronomium 5: 1-21).

Korte inhoud

In zeer krachtige taal slaat de dichter de aanval van Constantijn Huygens op de moederkerk en het pauselijk gezag af. Hiertoe gebruikt zij de metafoor van de moeder en de vader aan wie elk kind eerbied verschuldigd is.

Achtergrond

'Een ijder kerck kint kent zyn Vaeder, soo het seyt, maer dat syn vaeder en moeder kent, en isser niet qualyck aen, want een moeder en kan geen bastaert maecken nae de gemene wet. Hier wach[t] ick u oorde[e]l aff, ten waer wy beter te swygen koeren.' (*koeren*: kozen) (Worp 1918: 292).

Deze woorden schrijft Tesselschade Roemers aan Caspar Barlaeus in het vervolg van haar brief over de vrije wil (vgl. gedicht 32). Op de vraag reageert Constantijn Huygens met een gedicht, waarop de tekst van Tesselschade Roemers een duidelijke reactie is.

Gedicht Huygens:

Tesselschades Vraegh nopende de kerck.
Myn' Weder-vraegh.

Tkind dat sijn' Moeder kent en is geen zeldsaem dier;
Het mist'er weinighe. Maer 'tkind dat syn Vrouw Moeder
Voll pracht, voll ijdelheid, voll Babijlons gecier,
Voll hoere-pocken kent, en sijn' gesonden Broeder
Sijn' Suster onbevleckt van Bastardij betight,
Om dat sij 'tkuysche pad van Waerheid, Wegh en Leven
Naer 'teewigh Wesen gaen, dat 's een ellendigh wight
En medelijdens waerd. Wat naem dan moetmen geven
'Tonnoosel hoere-kind, dat selver schrijft en zeit,
En opentlick belijdt, en roemt sich sonder schroomen,
Het heeft drij Vaderen, een' inder Eeuwigheid,
Een' binnen Amsterdam, een' derden binnen Roomen?

14 Dec. 1644

Constanter.

uit Constantijn Huygens *De gedichten* deel 4, 1894, p.8.

datering 1644/1645

Het gedicht is een reactie op dat van Huygens van december 1644 en moet kort daarop naar P.C. Hooft gestuurd zijn. (Zie ook gedicht 6).

21 Die Rejsen wil op aerdt, hoe sterker hoe bequamer (ten laatste 1646)

De bekende metafoor van de levensgang als reis krijgt in dit gedicht een geheel eigen invulling door de toespitsing op een reis naar Italië, het ideale reisdoel in de renaissance.

Chi per haver Salut hebbi Tormento,
Et breve guerra per Eterna pace [opschrift]**.**

Die Rejsen wil op aerdt, hoe sterker hoe bequamer [1]
Maer dese rejs te doen hoe sieker aengenaemer [2],
Nae 't hogh' Italia, daer nimmermeer verminckt [3],
Iet wat te voorschijn komt dat in Zyn aerde sinckt [4]
Maer met syn volle lee'n herbooren om te hooren [5],
Ghij hebt mijn Rijck bemint, Ick heb u uytverkooren
Daer 't pat soo engh af is, en 't buyten spoor soo breet [7],
Nu komt het welcom swack, en maeck mij bett gereet [8]
Om deese wech te doen, met leenen hellen rusten [9]
En kan ick niet te voet, 't sal mij te kruijpen lusten,
Soo Lief is mij dees last die 'k nauw volvoeren kan [11]
Doch Ruylden daer geen Rust van Sadtheyts weelden an [12]
Hoe luckbaer datse schynt, ock sal mij min verdrietten [13]

opschrift (nu zie en voel ik) dat ik om het heil te verkrijgen moet lijden, en een korte strijd voor een eeuwige vrede moet voeren.
1 *Die...aerdt*: elliptische zin; mogelijke aanvulling: Voor *Die Rejsen wil op aerdt*geldt...
Die: wie.
2 *Maer...doen*: elliptische zin; mogelijke aanvulling: *Maer* om *dese rejs te doen*geldt...
dese rejs: t.w. *Nae 't hogh' Italia* v. 3.
hoe sieker aengenaemer: elliptisch: *hoe sieker*, hoe...
3 *'t hogh' Italia*: in tegenstelling tot het aardse Italië, het reisdoel van veel 17de-eeuwse mannen van kunst en wetenschap.
daer: waar.
4 *Iet wat*: iets.
5 *daer...herbooren*: moeilijk taalkundig te duiden; Strengholt leest: waar iets dat in zijn aarde zinkt, nooit verminkt weer te voorschijn komt, maar herboren met een geheel gaaf lichaam.
hooren: lees hierachter een dubbele punt.
7 *Daer...breet*: bijv.bijzin bij *mijn Rijck* v. 6; *Daer...af*: waarvan (III, 2192);*en...breet*: samentrekking op: *Daer...af is*; *buyten spoor*: weg in een andere richting.
8 *welkom swack*: welkome zwakte.
maeck: persoonsvorm bij verzwegen ond. ‘ik’.
bett: beter.
9 *leenen*: leunen.
hellen: wankelen (VI, 517).
rusten: lees hierachter een punt.
11 *nauw*: nauwelijks.
12 *Doch*: toch.
Ruylden(...)*an*: zou ruilen voor (naar I, 19 sv. aan); persoonsvorm bij verzwegen ond. ‘ik’.
13 *luckbaer*: gelukbrengend (VIII, 3306 sv. luk).
-se: t.w. *rust van Sadtheyts weelden* v. 12.
min: minder.

'T willich onbeeren, als 't onwilligh genietten [14],
Van Legelycker wegh, daer 't nimmer kon geschien [15]
Dat ic het Eeuwich Honck van deese reys souw sien. [16]

Tesselschade Roemers

14 *onbeeren*: ontberen.
15 *Legelycker*: moeitelozer (VIII, 1221 sv. ledig).
daer: waar.
geschien: geschieden.
16 *Honck*: einddoel (VI, 934).

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Amsterdam, II C 9, nummer 34 achterin.

Verantwoording

Er is een moeilijke lezing in v. 3 (*Italia*): waarschijnlijk staat over of pal naast een /j/ een /E/, wat zou kunnen betekenen dat de dichter ‘jEtalia’ dwz. ‘ietalia’ schreef. Wij kiezen voor de weergave met /I/, wat aansluit bij de moderne spelling van Italië.

Een inktvlek na ‘onwilligh’ (v. 14) maakt het onmogelijk te bepalen of de /e/ daaronder is doorgeschrapt: *willich* en *onwilligh* benadrukken de antimetrie in het vers.

De tweede regel van het opschrift sprong in. De /u/ is aangepast in *haver* en *breve* (opschrift) en de /j/ in *Iet* (v. 4) en *Ick* (v. 6), omdat een /j/ daar het lezen kan bemoeilijken; ‘vol voeren’ (v. 11) is aaneen geschreven. De losse /t/ is aangevuld met een apostrof in *'t* (v. 14).

In v. 15 leest Worp (1918: 239) ‘segelycker’.

In de tekstweergave zijn de versregels onder de ondertekening weggelaten; Strengholt (1987: 118) zegt niet te weten of ze van Tesselschade Roemers zijn; Van der Blom beschouwt de regels als een variant (1990: 153).

Diplomatische transcriptie

Chi per hauer Salut hebbi Tormento,
Et breue guerra per Eterna pace.

Die Rejsen wil op aerdt, hoe sterker hoe bequamer
Maer dese rejs te doen hoe S/sieker aengenaemer,
Nae 't hogh' [j+]<E>talia, daer nimmermeer verminckt,
Jet wat te voorschijn komt dat in Zyn aerde S/sinckt
Maer met syn volle lee'n herbooren om te hooren,
Ghij hebt mijn Rijck bemint. [i+]<J>ck heb u uytverkooren
Daer 't pat soo engh af is, en 't buyten spoor soo breet,
Nu komt het welcom S/swack, en maeck mij be[*.*+]<t>t gereet *,*
Om deese wech te doen, met leenen hellen rusten
En kan ick niet te voet, 't S/sal mij te kruijpen lusten,
Soo Lief is my dees [-wegh]<last> die 'k nauw vol voeren kan
Doch Ruylden daer geen Rust van Sa[t+]<d>theyts weelden an
Hoe luckbaer datse S/schynt, ock sal mij min verdrietten
'T willich onbeeren, als t onwilligh*e* genietten,
Van Legelycker wegh, daer 't nimmer kon geschien
Dat ic het Eeuwich Honck van deese reys souw S/sien*.*

Tesselschade Roemers

die Reysen wil verEyst gesontheyt, dats niet wonder,
// onse Reys te doen hoe siecker hoe gesonder

[+]	hieroverheen is < > geschreven
* *	onzekere letter
.	onduidelijke lezing
[-]	doorgeschrapt en vervangen door < >
-< >-	onder de regel toegevoegd
//	beschadiging van het handschrift

Notities

Het opschrift is een citaat uit een sonnet van Petrarca, *In morte di M. Laura* (v. 3 en 4). De eerste strofe daarvan luidt:

Come va'l mondo! or mi diletta, e piace
Quel che più mi dispiacque: or veggio, e sento
Che per aver salute ebbi tormento
E breve guerra per eterna pace.

De vertaling van J.F.M. Sterck (1923: 37) hiervan is: ‘O, 's wereld loop! nu behaagt mij en word ik bevredigd door wat mij het meest mishaagde! nu zie en voel ik dat

ik om het heil te verkrijgen moet lijden, en een korte strijd voor een eeuwige vrede moet voeren.'
De door de gehele tekst volgehouden beeldspraak is op verschillende wijzen te duiden. Strengholt (1987) ziet de reis naar *'t hogh' Italia* als de levensweg van de christen naar het koninkrijk van God, dat aan het einde der tijden tot de opstanding van de mensen naar lichaam en geest zal leiden. Het is ook mogelijk de reis te duiden als de laatste fase van het menselijk leven. Deze interpretatie kan steunen op de eerste verzen van het gedicht waar de reis aangenamer is naarmate men zieker is. Het vooruitzicht van de dood blijkt een zieke de troost te

kunnen geven van een spoedige wederopstanding. De wederopstanding die voor de mensen op aarde nog in een (ver) verschiet ligt, wordt voor gestorvenen naar bepaalde theologische bijbelinterpretaties al direct bij hun overlijden een feit.
1/2 antithese tussen *Rejsen op aerdt* en *dese rejs*; dit maakt direct duidelijk dat er geen sprake is van een gewone reis; de versregels hebben een parallelle opbouw, wat de aanvulling tot 'hoe aengenaemer' in v. 2 verantwoord maakt.
3 *'t hogh' Italia*: Italië was in de zeventiende eeuw een geliefd reisdoel als centrum van cultuur en wetenschappen. Voor veel mannen gold dat hun opvoeding pas voltooid geacht werd na een Italiaanse reis. Als vrouw kon Tesselschade Roemers deze reis niet maken. De tocht naar het andere Italië gaat ieder mens.
3/4 *nimmermeer verminckt Iet wat te voorschijn komt*: het is mogelijk ook hier een tegenstelling te zien tot het aardse Italië waar archeologische opgravingen werden verricht. Daarbij kwamen echter alleen geschonden schatten uit de oudheid te voorschijn (Strengholt 1987: nt.22).
7 een verwijzing naar de smalle en de brede weg; vgl. Matteüs 7: 13-4.
8 *het welcom swack*: paradox.
9 *met leenen hellen rusten*: asyndetische enumeratie; het weglaten van het voegwoord zorgt ook hier voor bondigheid; als er sprake is van een climax dan moet *rusten* negatief geduid worden als de momenten waarop men onmachtig is de reis voort te zetten.
11 *last*: het doorgestreepte *wegh* zou de beeldspraak van de reis krachtiger ondersteund hebben. Met dit woord is gekozen voor de alliteratie *Lief* en *last*.
14 *'T willich onbeeren* geeft met *'t onwillighe genietten* een antithetisch parallellisme.

16 *Honck*: In de *Sinnepoppen* van Roemer Visscherstaat een prent, waarop ballen naar een honk geworpen worden. Het prozabijschrift luidt: 'Alle menschen loopen na een Honck (...) d'een wat vroegher, d'ander wat laetter, het moet alle door den tijdt nae het Punt van de doodt.' Anna Roemers maakte bij deze afbeelding het distichon:

> 'Door duyzent moeyelijckheen ons levens speelgenoots,
> Elck met geswinden loop spoeyt nae het honck des doodts.'

Het woord *Honck* als einddoel en levenseinde moet de dichter van huis uit vertrouwd geweest zijn. De positieve connotatie als *'t hogh' Italia* is haar eigen invulling.

Korte inhoud

Voor degene die een aardse reis gaat maken geldt dat gezondheid en kracht belangrijk zijn. De reis naar het einde van het leven maakt men echter gemakkelijker als men ziek is. De belofte van de wedergeboorte naar lichaam en geest geeft zoveel troost, dat deze weg minder zwaar valt dan een moeiteloze tocht die niet naar het koninkrijk van God leidt.

Achtergrond

De christelijke voorstelling van de wederopstanding naar lichaam en geest is eveneens het thema in een ander gedicht van Tesselschade Roemers, *Ghelijck als Onder 't Juck van sinne slavernijen* (gedicht 2).

datering ten laatste 1646

De achterzijde van het blad waarop het handschrift staat, is door P.C. Hooft in 1646 gebruikt om verder te schrijven aan zijn *Historien*.

22 Myn Lief ik min uw. Dus mijn lieve leve seyde (geen datering)

De mannelijke ‘ik’ in dit liefdesgedicht richt zich tot Cupido.

t'Amo mia vita [opschrift]

Myn Lief ik min uw. Dus mijn lieve leve seyde [1],
Mit dat mijn lippen van haer lieve lippe scheyde [2].
Geen meerder soetigheyd ter voren inne quam [3]:
Dan als sy my dat gaf, het geen ick haer ontnam [4].
Onthout die toontjes ey! ick bid uw Cupidootje [5]
Gy kleyne Sielen-vooght, gy machtigh wonder Goodtje!
En steltse in mijn borst op sulken even maet [7],
Dat daer op pols, en mild, hert, longh, en lever slaet.
Gebied, hier door, mijn Siel aen 't Lichaem 't sijn te geven [9],
En stadigh dat te voen met sulk een lieve leven [10];
En seggen dan: mijn lief ik min uw, liefste mijn [11]:
Gy sult altoos, ô lief, mijn lieve leven sijn!

Tesselschade.

opschrift *t'Amo mia vita*: Italiaans: Ik bemin je, mijn leven.
1 *Dus*: aldus (III, 3673).
2 *Mit dat*: op hetzelfde moment dat (IX, 619 sv. met).
scheyde: lees: scheidden.
3 *ter voren*: lees: ter oren.
4 *als*: toen.
5 *Onthout*: imperatief, gericht tot *Cupidootje*, evenals *stelt* (v. 7) en *Gebied* (v. 9).
ey: tussenwerpsel: als aansporing of opwekking (III, 3980).
ick bid: de voorafgaande lijd. voorwerpszin veroorzaakt geen inversie.
uw: u
7 *steltse*: plaats ze (XV, 1276 sv. stellen).
op sulken even maet: op zo'n gelijkmatig ritme; *even*: gelijkmatig (III, 4276).
9 *'t sijn*: het zijne, t.w. van *'t Lichaem*.
10 *stadigh*: aanhoudend (XV, 433).
voen: voeden.
11 *En seggen*: samentrekking met v. 9: *En (g)ebied te seggen*.

Naar de eerste druk in *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* II, Amsterdam, l. Spillebout, 1653, p.40. UB Leiden 1198 F 10.

Verantwoording

In de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* bevat *steltse* (v. 7) een extra /t/: steltste. Deze (zet)fout is verbeterd. De versregels 3, 4, 7, 8, 11 en 12 waren ingesprongen. In *'t Lichaem* (v. 9) is een spatie aangebracht.

Notities

3 *ter voren*: Strengholt (1988: 135) beschouwt *ter voren* als een enigszins gecorrumpeerde tekst. Hij stelt voor 'ter oren' te lezen. Het is echter ook mogelijk *ter voren* als een contaminatie te beschouwen van 'ter ore' en van 'te voren' in de betekenis van 'ter ore (komen)' (XXII/2, 1201).
4 paradox.
6 Naast de antithese tussen de woorden *kleyne* en *vooght*, en tussen *machtigh* en *Goodtje*, is er eveneens sprake van een tegenstelling tussen de woordgroepen *kleyne vooght* en *machtigh Goodtje*.
8 De hier genoemde lichaamsdelen *pols*, *mild*, *hert*, *longh* en *lever* functioneren kennelijk dubbelzijdig, naar lichaam en geest. Hiermee wijst Tesselschade subtiel op de tweezijdigheid van de ideale liefde.

Korte inhoud

De (mannelijke) ik richt zich tot Cupido en verzoekt deze liefdesgod dringend dat hij hem dezelfde woorden tegen zijn geliefde zal laten uitspreken die zij hem heeft toegevoegd. Hij wil haar daarmee duidelijk maken dat hij hetzelfde voor haar voelt als zij voor hem. Tenslotte spreekt hij de hoop uit dat zij voor altijd zijn geliefde zal zijn.

Achtergrond

De tekst past in een netwerkje waarin een madrigaal van Battista Guarini (1538-1612) zowel de inspiratiebron is voor een sonnet van P.C. Hooft als voor dit minnedicht (Strengholt 1988). Hooft gaat na het octaaf met het droomaspect van de liefdesverklaring een geheel eigen weg. Tesselschade Roemers' sonnet blijft dichter bij Guarini's tekst, maar voegt daaraan een belangrijk element toe door expliciet de twee aspecten van de ideale liefde, lichaam en geest, te noemen. Daarbij drukt zij door een schijnbaar onbetekenende variatie op Guarini een ander liefdesideaal uit. In de Italiaanse tekst spreekt de *ik* de hoop uit dat de geliefde haar woorden van liefde

zal blijven herhalen, terwijl in het gedicht van Roemers de *ik* de hoop uitspreekt tot eenzelfde liefdesverklaring te komen als de geliefde al eerder deed. Daarin wordt de evenwaardigheid van vrouw en man uitgedrukt (Sneller 1990).

Battista Guarini
Parola di donna amante
'T'amo, mia vita', la mia cara vita
dolcemente mi dice; e 'n questa sola
sî soave parola
par che transformi lietamente il core,

per farmene signore.
O voce di dolcezza e di diletto!
Prendila tosto Amore,
stampala nel mio petto,
spiri solo per lei l'anima mia.
‘T'amo mia vita’ la mia vita sia.

Uit L. Strengholt ‘Guarini, Tesselschade en Hooft in een netwerkje’ in: TNTL104 (1988: 134).

Vertaling:

‘Ik bemin je, mijn leven’, zei mijn lieve leven zachtjes tegen mij, en in dit enkele zo lieve woord schijnt het, dat ze blij het hart omvormt om mij er heer van te maken.
O stem van zoetheid en van blijdschap! Moge Amor die (nl.die stem van zoete woordjes, de liefdesverklaring van het meisje) meteen oppakken, (en) haar in mijn borst afdrukken (in mijn gemoed inprenten), (en) laat mijn ziel alleen door haar (door middel van die stem, dankzij de lieve woordjes die de beminde sprak) ademen. ‘Ik bemin je, mijn leven’ - Laat dat mijn leven zijn.
Uit Strengholt (1988: 134).

P.C. Hooft
Sonnet

Mijn lief, mijn lief, mijn lief; soo sprack mijn lief mij toe,
Dewijl mijn lippen op haer lieve lipjes weiden.
De woordtjes alle drie wel klaer en wel bescheiden
Vloeiden mijn ooren in, en roerden ('ck weet niet hoe)
Al mijn gedachten om staech maelend nemmer moe;
Die 't oor mistrouwden en de woordtjes wederleiden.
Dies jck mijn vrouwe bad mij claerder te verbreiden
Haer onverwachte reên; en sij verhaelde'het doe.
O rijckdoom van mijn hart dat over liep van vreuchden!
Bedoven viel mijn siel in haer vol hart van deuchden.
Maer doe de morgenstar nam voor den dach haer wijck,
Is, met de claere Son, de waerheit droef verresen.
Hemelsche Goôn, hoe comt de Schijn soo naer aen't Wesen,
Het leven droom, en droom het leven soo gelijck?

23 Januario Saturdach. 1610.
Mithra Granida.

Uit *Uit Hoofts lyriek*. Ed. C.A. Zaalberg. 1963, p.64.

datering onbekend

23 Die naer mijn luysteren wil, die sal ick eens beloonen (geen datering)

De vraag van de *Minnaar* is anoniem. Mogelijk is het eveneens door Tesselschade Roemers gedicht.

DEN MINNAAR Van Juffr. STEENHUYSEN spreekt:

De alderliefste Maeght, die ick van harten meen [1],
Heeft Oogen van Sapphijr, daer ick om sucht end' ween [2];
De Lippen van Roobijn; van wit Albast de Handt;
De Borst van Marmor en het Hert van Diamandt,
Wat wonder ist, ô Min? dat op dit schepsel straf [5]
Uw minne schichten, en mijn suchten stuyten af? [6]

anoniem

ANTWOORT Op het Gedicht van den Minnaar van Juffr. *Steenhuysen*, door TESSELSCHADE.

CUPIDO spreekt:

Die naer mijn luysteren wil, die sal ick eens beloonen [1],
Met levendige waer, en legge goude Kroonen [2],
De schoonheyt en het gelt
Zijn beyd in mijn gewelt [4].
Ik vergulde de pijlen [5],
En weetse soo te vijlen [6],
Tot wraack, in liefdes schijn [7].
Die ongehoorsaem zijn [8]:
Dies treckt u hert en zinnen [9],
Van die ghy placht te minnen [10],

1 *meen*: bemin (IX, 380-1).
2 *daer*: waar.
5 *Min*: Cupido.
6 *schichten*: pijlen.
1 *Die*: wie.
mijn: mij; t.w. Cupido.
2 *levendige*: levende.
legge goude Kroonen: aantal gouden muntstukken; *legge*: een zeker getal penningen (VIII, 1381-2 sv. leg II).
Kroonen: muntstukken.
4 *gewelt*: macht (IV, 2033).
5 *Ik vergulde*: ik verguld.
6 *soo*: op die manier.
7 *in liefdes schijn.*: lees: - in liefdes schijn -.
8 *Die...zijn*: voor wie ongehoorzaam zijn; indirect object bij v. 5-7.
9 *Dies*: daarom; lees hierachter een komma.
u: uw
10 *minnen*: lees hierachter een punt.
treckt(...)*Van*: onttrek aan; imperatief.

Een beestiger dan ghy [11],
Ontsteent de herde zy [12].
U sughten is verlooren [13],
Sy is in steen gebooren:
Want soo u heus gelaet, niet by haer op en doet [15];
Een Diamant ontlaet niet dan in Bocken bloet [16].

11 *Een*: Alleen iemand.
12 *zy*: nl. plaats waar de milt zich bevindt.
13 *verlooren*: vergeefs (XX, 1002).
15 *soo*: indien.
u heus gelaet: uw hoffelijke houding (VI, 712-3 en IV, 1026).
niet...doet: bij haar geen succes heeft (XI, 441-2).
want...doet: elliptische zin; mogelijk aanvulling: ...weet dan: *Een diamant...*
16 *ontlaet*: wordt zacht (X, 1891).
Bocken bloet: bloed van een geitebok waaraan wonderdadige krachten werden toegeschreven (III, 267-8).

Naar de eerste druk in *Verscheyde Nederduytsche gedichten* ii, Amsterdam, L. Spillebout, 1653, p.40-1. UB Leiden 1198 F 10.

Verantwoording

I ‘DE’ (v. 1) is geschreven *De*.
II Worp (1918: 94) leest ‘Dus’ (v. 9), ‘sucklen’ (v. 13) en ‘Boecken’ (v. 16).

Notities

II
1/2 keuzemogelijkheid tussen twee samentrekkingen:
a)*legge*: besteden (viii, 1424 s.v. leggen) als infinitief en het daarbij behorende *die*als meew.voorw.: *die sal ick eens beloonen, Met levendige waer, en (die sal ick eens) legge[n] goude Kroonen*;
b)*legge*: een zeker getal legpenningen (viii, 1381-2 s.v. leg II) als substantief: *beloonen, Met levendige waer, en* [met een] *legge goude Kroonen*.
3 *schoonheyt* en *gelt*: de antithese wordt in v. 2 al aangekondigd met *levendige waer*en *goude Kroonen*. Het is merkwaardig dat de liefdesgod hier niet alleen macht zegt te hebben over lijfelijke schoonheid, maar ook over geld.
4/5 *Ik...vijlen*: proteron husteron.
9 *hert en zinnen*: meerdere duidingen mogelijk:
a) *hert* als plaats van geestelijke liefde en *zinnen* als zintuigen, gericht op het zintuiglijk waarneembare.
b) hendiadys: zinnelijk hart, maw. gericht op de lichamelijke kant van de liefde. Deze thematiek speelt bij de dichter vaker een rol; vgl. *'t Amo mia vita*.
11 *Een beestiger dan ghy*: Iemand die beestachtiger is dan u; hier *beestiger* mogelijk in de betekenis van ‘hartstochtelijker’ (naar ii, 1340) en tevens een verwijzing naar *Bocken bloet* v. 16.
12 *zy*: meerdere duidingen mogelijk: a) de plaats waar de milt zich bevindt; b) een vrouwelijke persoon aangeduid door het persoonlijk voornaamwoord.
16 In de oude volksgeneeskunde werd aan bokkebloed de kracht toegeschreven diamant te doen oplossen. Leendertz Jr. (1929: 114) veronderstelt dat de medeminnaar De Bock heette.

Korte inhoud

Een minnaar beschrijft zijn geliefde Juffr. Steenhuysen. Zij blijkt te bestaan uit louter edelstenen. Cupido adviseert de minnaar geen pogingen in het werk te stellen een stenen geliefde te beminnen. Zij is niet tot wederliefde te bewegen.

Achtergrond

Een speurtocht naar Juffr. Steenhuysen is onnodig; er is hier sprake van een literaire figuur. De gedichten moeten worden gelezen als een parodie op veel petrarkistische liefdespoëzie, waarin de geliefde vrouw soms ogen van saffier heeft, soms lippen van robijn, enzovoort. Als ze alle lofwaardige 'stenen' eigenschappen tegelijk vertoont, verwordt de geliefde echter tot een volstrekt ontoegankelijk wezen, op wie de liefde geen vat kan krijgen.

Ook in het gedicht *Hoe Crachtich ick verpyn* (gedicht 2) treedt Cupido op. Zijn rol van liefdesgod speelt hij daar met succes, omdat hij iemand die de liefde wil uitbannen zover krijgt dat de liefde vastgehouden wordt. Hier echter raadt Cupido de minnaar aan de geliefde uit zijn hart te bannen. Dit is een voor Cupido ongewoon advies, echter wel te verklaren vanuit de parodistische opzet van de twee teksten.

datering onbekend

24 Vrye Zieltje, eer ghy waert (geen datering)

De achternaam van de musicus Johan Albert Ban geeft de dichter gelegenheid tot een verrassend woordspel.

Op de Zang-konst Van JOAN ALBERT BAN.

Saagent Hertje [1],
Vrye Zieltje, eer ghy waert
In den *Ban* van Adelaert [2]:
Dachtje, die daer was gebannen [3],
Sat als onder bloet Tirannen [4];
En geen *Ban*, oft ys're klanck [5]
Haelt het by de Vogle-sanck
Nu gaen *Ban*, en ys're klancken [7],
Stadig om sijn Godt te dancken [8],
Met een stemmigheyt, en klem [9],
Boven wilde Vogels stem [10],
En ghy soeckt naer tijdts verlangen [11],
Om noch eens te zijn gevangen [12],
Daer de heusheyt van een *Ban* [13],
Al u sotte vrees verwan [14],
Met sijn ys're snaeren raecken [15];
Met sijn peesen, dobble haecken [16];
Met B hert, en met B sacht [17];

I *opschrift: Saagent: bang (XIV, 20 sv. sagen)*.
Hertje: hartje.
2 *In den Ban van*: letterlijke betekenis: geboeid door; daarnaast verwijzing naar de achternaam *Ban*.
Adelaert: woordspeling met de tweede voornaam van de musicus Ban.
3 *daer*: t.w. *In den Ban van Adelaert* (v. 2).
gebannen: gevangen (II, 999).
4 *bloet Tirannen*: samenstelling: wrede (II, 2883 sv. bloedig) tirannen.
die...Tirannen: lijd.voorwerpszin bij *Dacht je*; met onderwerp: *die...gebannen* (‘erlebte Rede’).
5 *ys're*: woordspeling in de betekenis ‘instrumentale (muziek)’ met de bijgedachte aan ‘boeien’.
7 *Nu*: in tegenstelling tot *eer...Adelaert* (v. 1-2).
Ban(...)klancken: hendiadys: de vertolking van Bans muziek.
8 *Stadig...dancken*: verholen part. constructie; bijv. bijzin bij *Ban...klancken*: die niet grillig (bezadigd) bezig is om...
9 *een stemmigheyt*: lees: eenstemmigheid.
10 *Boven...stem*: voorz. voorwerp bij *gaen* (v. 7).
11 *verlangen*: verlengen.
12 *noch*: nog.
13 *Daer*: waar.
heusheyt: wellevendheid (VI, 715), dwz. zonder dwang.
u: uw.
14 *verwan*: overwon (XX, 2039 sv. verwinnen).
15 *raecken*: aanrakingen (XII/3, 73 sv. raak), nl. van *sijn ys're snaeren*.
16 *peesen*: (darm)snaren (XII/1, 906).
dobble haecken: zestiende noten (V, 1360 sv. haak).
17 *B hert*: purisme voor b durum.
Â *B sacht*: purisme voor b molle.

Met de aldersoetste kracht.
Doen en wistje van geen keeren [19],
Of u vryheyt te begeeren [20],
Voor dien *Ban*, die met gehoor [21]
Hemel maeckt, het Werelts Choor [22].
By dien *Ban*, die met sijn singen,
Herten weet, tot lucht te dwingen [24].
Konst niet by geval, maer wis [25]
Soeter *Ban* als vryheyt is.
Bant u klancken in mijn sinnen [27]
Datse niet als *Ban* beminnen [28]:

19 *Doen*: toen.
20 *u*: uw; nl. van het *Vrye Zieltje* (v. 1).
21 *gehoor*: de gave om de tonen in de muziek juist te onderscheiden (IV, 871).
22 *Choor*: a) meervoudig bezette melodie (VII, 5422); b) groep zangers (VII, 5423 sv. koor).
die...Choor: die met zijn muzikale gave het werelds koor hemels maakt.
24 *lucht*: de hemel (VIII, 3123).
25 *by geval*: bij toeval (IV, 1899).
wis: zeker.
27 *u*: uw; nl. van de *Konst* (v. 25).
28 *Dat*: zodat.
niet als: niets dan.

En de vryheyt uyt mijn hert [29],
Daer het mee bevochten wert [30];
En by na schier was verslonnen [31],
Soo 't den ban niet had gewonnen [32]
Met een toon, die zedich koen [33]
Vrees voor *Ban* in ban kost doen [34].

Tesselschade.

29 *En...hert*: samentrekking: *En* [*Bant* v. 27] *de vryheyt uyt mijn hert*.
30 *Daer*(...)*mee*: waarmee; nl. met *de vryheyt* (v. 29).
het: nl. *mijn hert* (v. 29).
bevochten: aangevallen (II, 317).
31 *by na schier*: tautologie: nagenoeg.
verslonnen: verslonden.
Soo: indien.
32 *'t*: nl. *mijn hert* (v. 29).
den ban(...)*gewonnen*: meerduidig: a) het gevoel van gevangen zitten in zogenaamde vrijheid overwonnen; b) het gevoel van geboeidheid door de kunst als vrijheid (veroverd).
gewonnen: overwonnen (naar XI, 2229 sv. overwinnen); veroverd (IV, 2104 sv. gewinnen).
33 *zedich koen*: antithetisch: strijdvaardig, maar zonder geweld.
34 *kost*: kon.

Naar de eerste druk in *Verscheyde Nederduytsche gedichten* II, Amsterdam, L. Spillebout, 1653, p. 42-3. UBL 1198 F 10.

Verantwoording

'VRye' (v. 1) is geschreven *Vrye*. Twee fouten, waarschijnlijk verkeerde lezingen van het handschrift, zijn verbeterd: in v. 11 stond 'saeckt' in plaats van *soeckt* en in v. 25 'met' in plaats van *niet*.

Notities

Er is in dit gedicht steeds sprake van de tegenstelling tussen de betekenis van de soortnaam *ban*, een begrip dat verbonden is met onvrijheid en dat vrees inboezemt, en de noties die de persoon genaamd *Ban* oproept: zang, vrijheid, (hemelse) vreugde. Door de zegswijze waarnaar r. 5-6 verwijst, worden gevangenschap en vrijheid opgeroepen. Hierop volgt een hele reeks min of meer directe verwijzingen, o.a. in enkele dubbelzinnig gebruikte muziektermen, naar deze begrippen, zoals:
- vrijheid: *Vrye* (r. 1), *klancken* (r. 7), *wilde Vogels* (r. 10), *aldersoetste* (r. 18), *vryheyt*(r. 20), *Hemel* (r. 22), *singen* (r. 23), *klancken* (r. 27), *vryheyt* (r. 29).
- gevangenschap: *gebannen* (r. 3), *klem* (r. 9), *gevangen* (r. 12), *peesen* (een (bulle)*pees* werd ook als gesel of zweep gebruikt (WNT XII[1], 904)), *(dobble) haecken* (mv.) (r. 16), *dwingen* (r.24), *verslonnen* (r. 31).

2 *Adelaert*: de weergave van de tweede voornaam Albert bestaat uit de elementen *adel* en *bert* of *hert* in de betekenis 'hart'. Het tweede element in *Adelaert*is eveneens *hart*. Behalve door het rijm, is het gebruik mogelijk gemotiveerd door de overeenkomst met de naam van Allert Crombalch; het gebruik zou haar respect voor Ban dan nog onderstrepen.

5/6 *geen ... Vogle-sanck*: hier wordt gevarieerd op de zegswijze: Beter in der vogelen zang (zank) dan in de ijzeren klang (klank) e.d.: liever in de vrije natuur dan in gevangenschap (*klang*/*klank* 'band, boei, kluister'. WNTVII, 3393; XXVII, te versch.).

8 De muziek van Johan Albert Ban wordt algemeen als zeer grillig ervaren. De dichter typeert deze hier juist als *Stadig* 'niet grillig' in haar religieuze functie.

9 Beide bepalingen hebben een in toepassing op de klanken letterlijke betekenis, maar zijn daarnaast ruimer op te vatten als zij de intentie van de musici typeren. Deze versregel is op te vatten als bepaling bij *gaen (...) Boven ... stem*, maar ook als nadere bepaling alleen bij *sijn Godt (...) danken* in de voorgaande regel.

16 *dobble haecken*: behalve als muziekterm kan de algemene betekenis gelden, vgl. vishaak; het is ook de naam van een handvuurwapen (WNT V, 1363); als zodanig was ook een *dubbele haak* bekend.

17 *B hert*, *B sacht*: vergelijk voor puristisch woordgebruik de *Inleiding, de muziek van Tesselschade Roemers*.

26 paradox.

32 antithetische formulering.

***datering* onbekend.**

Maria Magdalena. T. Riemenschneider. München, Bayrisches Nationalmuseum. Uit M. Ingenhoff-Danhäuser, Maria Magdalena Heilige und Sünderin in der italienischen Renaissance. *Tübingen, 1984.*

25 Ontoyt, of toyt ghy u, Maria Magdalene? (geen datering)

Maria Magdalena is de bijbelse figuur die in de traditie gezien wordt als dezelfde persoon van wie verteld wordt: ‘En staande achter aan Zijn voeten, wenende, begon zij Zijn voeten nat te maken met tranen, en zij droogde ze af met het haar van haar hoofd, en kuste Zijn voeten, en zalfde ze met zalf’ (Lukas 36: 38).

MARIA MAGDALENA
Aan de voeten van Jesus.

Ontoyt, of toyt ghy u. *Maria Magdalene?* [1]
Als gy uw hayr ontvlecht, verwerpt de luyster steenen [2],
Verbreeckt het Perlen-snoer, versmaet het schijnbaer goet [3],
En keurt voor vuyl en vals, al wat dat voordeel doet [4]
Om deez' uw malsse jeucht het eeuwich te beletten? [5]
En op een stronckel steen uw toeverlaet te setten? [6]
Godtvruchte Vrouw ghy haeckt vast nae een stalen muyr [7],
Die niet beswijcken kan, door tijt oft droevig uyr;
En van het laegh begint te slaen u krulde rancken [9],
Ront om een vaster voet, en wilt den Heylandt dancken [10]
Die u heft uyt het slijck. Een innerlijck verstant [11]
Verstaet, al spreeckt ghy niet als met het ingewant [12].
Die Paerlen van uw oogen ten toon op root Scharlaecken [13],
Die carmosijne smet der sonden suyver maecken [14];
Dies spiegelt u, mijn Ziel. veracht het vals cieraet [15]:

1 *Ontoyt, of toyt*: ont-tooit of tooit.
2 *Als gy*: samentrekking bij *verwerpt* en *Verbreeckt*, *versmaet* v. 3 en *keurt* v. 4.
3 *luyster steenen*: sierstenen.
schijnbaer: luisterrijke (XIV, 623).
4 *keurt voor*: beoordeelt als (VII, 2659).
Vuyl: slecht (XXIII, 1203).
al wat dat: alles wat.
vals: onecht (XVII, 359 sv.valsch).
5 *malsse*: frisse (IX, 157).
6 *En...setten*: antithese met de vraag in v. 5; lees: *En [om]* daarentegen...
stronckel steen: struikelblok (XVI, 102); metafoor voor Christus.
toeverlaet: vertrouwen (XVII, 816).
al...beletten: object bij *En keurt voor vuyl en vals*.
7 *haeckt vast nae*: verlangt standvastig naar (V, 1547 en XVII, 646-8).
9 *van het laegh*: van beneden af.
begint: samentrekking: *ghy* (v. 7) *begint*.
rancken: metafoor voor haarlokken.
10 *vaster*: standvastiger (SVII, 648); absolute comparatief: blijvend standvastig.
wilt: samentrekking: *ghy* (v. 7) *wilt*.
11 *innerlijck verstant*: metonymia: invoelende persoon, nl. Christus.
12 *niet als met het ingewant*: dwz. niet openlijk.
13 *root Scharlaecken*: metafoor: de wangen van Maria Magdalena.
14 *Die...maecken*: bijv. bijzin bij *Die paerlen van uw oogen* (v. 13).
carmosijne: rode.
Die Paerlen...maecken: object bij *Verstaet* (v. 12).
15 *Dies*: daarom.

Of hecht het aen een zuyl van Hemelrijke raedt [16],
Welck u altijdts in 't oogh sal tot berouw verwecken [17];
Soo kan de ydelheyt u tot vergevingh strecken [18],
Van dat uw oyt behaecht heeft Weerelt, eer of staet [19],
Schept moedt, uyt deses schets beduydelijck gelaet [20].

O Sonden wanhoop weerster! [21]
Stilswijgends deugden eerster! [22]
Stilswijgende verkrijgster! [23]
Meer dan bespraeckte swijgster.
Ghy toont bewijs, dat Godt belooft der sonden soen [25]
Aen yder, die soo doet, maer niet die 't woude doen,

Tesselschade.

spiegelt u: imperatief met weggelaten object; vul aan: ‘aan Maria Magdalena’ of ‘in haar tranen’.

16 *het*: t.w. *het vals cieraet* (v. 15).
een zuyl van Hemelrijke raedt: van-vergelijking
raedt: vgl. Hebreeën 6: 17; zie *Notities*.

17 *Welck*: t.w. *het* (v. 16) en *het vals cieraet* (v. 15).

18 *ydelheyt*: pronkzucht (VI, 1403).

19 *Van...staet*: bijv. bep. bij *de ydelheyt* v. 18.
uw: (aan) u.
Weerelt, eer of staet: ond. bij *behaecht heeft*.
staet: lees hierachter een punt.

20 *deses schets beduydelijck gelaet*: de betekenis van deze schets (*beduydelijck gelaet*naar II, 1250-2 en IV, 1026).

21 *Sonden wanhoop weerster*: afweerster van de wanhoop der zonden.

22 *Stilswijgends deugden eerster*: a) vereerster van deugden die in stilte plaatsvinden; b) stilzwijgende vereerster van deugden.

23 *verkrijgster*: begunstigde (XX, 558).

25 *der sonden soen*: de verzoening van de zonden.

Naar de eerste druk in *Verscheyde Nederduytsche gedichten*, deel 2, Amsterdam 1653, p.237. UBL 1198 F 10.

Verantwoording

De verzen 1-20 zijn in de *Verscheyde Nederduytsche gedichten* cursief gedrukt, behalve *Maria Magdalene?* (v. 1); om het onderscheid te handhaven is hier *Maria Magdalene?* gecursiveerd.*'t oogh* (v. 17) bevatte een verbindende apostrof: t'oogh.

Oorspronkelijk stond in v. 26 'met' in plaats van *niet*, waarschijnlijk een verkeerde lezing van het handschrift. In overeenstemming met de versie van het gedicht in *Klioos Kraam*, Leeuwarden 1656, is deze fout verbeterd.

De tweede hoofdleter in 'ONtoyt' is genormaliseerd.

Notities

Het opschrift komt overeen met de titel van Giovanni Battista Marino's madrigalencyclus *La Maddalena ai piedi Cristo*. Dat Tesselschade Roemers deze cyclus heeft gekend, blijkt uit een brief aan P.C. Hooft en Heleonora Hellemans, waarin zij enige woorden uit het elfde madrigaal citeert (Hooft *De briefwisseling*, brief 669).

1 *Ontoyt, of toyt* geeft de kern van het gedicht weer dat is gebaseerd op de tegenstelling tussen de schoonheid van het wereldse en het hemelse goed.

4/6 De zin bevat een opmerkelijke lang volgehouden paradox: er is sprake van het afwijzen van een *voordeel*; dat *voordeel* is evenwel weer een beletsel voor *het eeuwich*. De volgende paradox wordt dan gevormd door *een stronckel steen* die tot *toeverlaet* dient.

9 *u krulde rancken*: deze metafoor voor loshangend haar (vgl. v. 2) duidt op de pijpekrullen waarmee Maria Magdalena meestal wordt afgebeeld.

13 *Die Paerlen van uw oogen* vormen een directe tegenstelling met *het Perlen-snoer*(v. 3).

16 *Hemelrijke*: neologisme, de hemelse rijkdom suggererend.

19 *Weerelt, eer of staet* kan geïnterpreteerd worden als hendiadys, waarbij *Weerelt* als adjectief bij *eer of staet* gezien kan worden.

20 *schets*: dit kan binnen het kader van het gedicht geduid worden als de presentatie in woorden van Maria Magdalena; ook is het mogelijk dat er (daarnaast) verwezen wordt naar een extern object: een afbeelding van Maria Magdalena.

24 *bespraeckte swijgster*: oxymoron; de laatste typering van Maria Magdalena sluit door het karakter van tegenspraak de reeks *weerster*, *eerster*, *verkrijgster* zodanig af, dat van een climax kan worden gesproken. Het is mogelijk dat hier verwezen wordt naar Maria Magdalena, die zwijgend te werk ging, maar ook kan de zwijgende gestalte op een afbeelding bedoeld zijn, waarvan de boodschap toch duidelijk is. De vele verwijzingen naar het Oude en Nieuwe Testament laten het gedicht lezen als een preek waarbij naast bijbeluitleg ook leefregels worden gegeven.

Korte inhoud

Maria Magdalena ontdoet zich van haar aardse versierselen en zoekt troost bij Jezus, de Heiland, die haar vanwege haar berouw de zonden vergeeft. De dichter wekt met de woorden *mijn Ziel* zichzelf op om op dezelfde manier te handelen, waarbij de uitbeelding van Maria Magdalena als voorbeeld dienst kan doen. In de slotregels wordt Maria Magdalena met ontzag toegesproken als het duidelijke bewijs van Gods vergevingsgezindheid voor wie werkelijk de ijdelheid achter zich laat.

Achtergrond

Voor de figuur van Maria Magdalena heeft de dichter gebruik gemaakt van een verhaal uit Lukas 7. Dit blijkt mede uit de laatste regels die parallel lopen met de uitspraak van Jezus tot de vrouw (v. 48): ‘En Hij zeide tot haar: Uw zonden zijn u vergeven.’

Daarnaast bevatten versregels vaak een impliciete verwijzing naar een bepaalde bijbelpassage:

2/3 In 1 Timotheüs 2: 9 stelt Paulus: ‘(Ik wil) dat de vrouwen, in een eerbaar gewaad, met schaamte en matigheid zichzelven versieren, niet in vlechtingen des haars, of goud, of paarlen, of kostelijke kleding.’ Indien dezelfde volgorde is aangehouden in het gedicht, zou *goet* hier de betekenis van ‘kleding’ moeten hebben.

6 Romeinen 9: 33 ‘Ziet, Ik leg in Sion een steen des aanstoots, en een rots der ergernis; en een iegelijk, die in Hem gelooft, zal niet beschaamd worden.’
De *stronckel steen* blijkt een aanduiding voor Christus.

7 *een* (metalen) *muyr* wordt o.a. in Jeremia 1: 18 als beeld voor de profeet zelf gebruikt: ‘Want zie, Ik stel u heden tot een vaste stad, en tot een ijzeren pilaar, en tot koperen muren tegen het ganse land.’

11 In Psalm 40: 3 wordt *uyt het slijck* verbonden met de rotssteen (vgl. v. 6): ‘En Hij heeft mij (...) uit modderig slijk opgehaald, en heeft mijn voeten op een rotsteen gesteld.’

11/12 Hier ligt een duidelijke verwijzing naar Psalm 139: 1-4 ‘Gij doorgrondt en kent mij. (...) Als er nog geen woord op mijn tong is, zie Heere! Gij weet het alles.’

13/14 ‘al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw, al waren zij rood als karmozijn, zij zullen worden als witte wol.’ Jesaja 1: 18.

16 De waarde van het woord *raedt* wordt duidelijk door Hebreeën 6: 17-18 ‘Waarin God, willende (...) bewijzen de onveranderlijkheid van Zijn raad, met een eed daartussen is gekomen; Opdat wij (...) een sterke vertroosting zouden hebben.’
De figuur van Maria Magdalena heeft de dichter ook geïnspireerd tot het volgende gedicht (gedicht 26). Er komen vergelijkbare elementen in voor. Naast *Stilswijgends deugden eerster* (v. 22) hier, wordt daar gesproken van *zinne-beeld der deughden* (v. 7) en de aanspreking tot zichzelf met *mijn ziel* (v. 15) is daar een aanspreking tot iedereen: *O sielen!* (v. 22).

datering **onbekend.**

26 Als ghy Maria smelt in tranen (geen datering)

De figuur van Maria Magdalena, die de voeten van Jezus met haar tranen wast en met haar haren droogt, krijgt, evenals in het vorige gedicht, een zinnebeeldige duiding. Er wordt mogelijk naar een bepaalde afbeelding verwezen.

ZINNE-BEELDT OP MARIA MAGDALENA. [opschrift]

Als ghy Maria smelt in tranen,
En wast de voeten, van den Heer:
't En is geen raedtzel: maar een leer:
Die uw, door Godes heil'gen Geest,
Is ingestort, die 't al geneest [5],
En stiert, op 's Hemels rechte banen [6].

Ghy zijt een zinne-beeld der deughden,
Dat met een levendigh geschrift [8],
Veel meer als Pen of stale stift [9],
Beduyt, liefd'rijke sonden boet [10],
Gesticht, met Jesus heylig bloet [11],
Die bron van heil en 's Hemels vreugden [12].

Den Heilandt Jesus, op sijn voeten [13],
Leest, uyt uw letter traan crijstal [14]:
De liefd vergeeft de sonden al [15].
Hoe meerder liefd hoe meer gewin;
Vergiffenis zoo groot als min [17];
Zoo kan de Ziel haer sonden boeten.

O Magdalene beeld vol stralen!
Van vier en water liefd en boet [20],

opschrift *Zinne-beeldt op Maria Magdalena*: zinnebeeldige weergave van Maria Magdalena.
5 *uw*(...)*Is ingestort*: in u is gestort.
die: verwijst naar *Godes Heil'gen Geest* (v. 4).
6 *stiert*: stuurt.
banen: wegen; figuurlijk (II, 811).
8 *Dat*: verwijst naar *een zinne-beeld* (v. 7).
levendigh geschrift: metonymia en metafoor: persoon als levende tekst.
9 *stale stift*: graveerpen (XV, 1595).
10 *Beduyt*: lees hierachter geen komma.
liefd'rijke sonden boet: predicatief attribuut bij *(b)eduyt*.
sonden boet: boetedoening voor zonden.
11 *gesticht, met*: teweeggebracht door (XV, 1574); part.constructie als bijv. bepaling bij *sonden boet* (v. 10).
12 *Die bron...vreugden*: bijstelling bij *Jesus heylig bloet* (v. 11).
13 *Den Heilandt Jesus*: ond. bij persoonsvorm *Leest* (v. 14).
14 *Leest...crijstal*: leest uw kristallen tranen als letters; de duiding is hier onzeker; het beeld van het *levendigh geschrift* (v. 8) wordt verder uitgewerkt.
15 *de sonden al*: alle zonden.
17 *min*: liefde.
20 *vier*: vuur.
vier en water: lees hierachter een komma.
boet: boetedoening.

Verkrijgster van het hoogste goet.
O Sielen! volgt haer deugd gewis,
Toont liefde, soeckt vergiffenis;
Liefd Jesus ghy sult niet verdwalen [24].

Tesselschade.

24 *Liefd*: bemint; imperatief.

Het Vuur en Water suiv'ren bei:
Dat 's liefd en rouwigh sond beschrei [26].
Dat liefd was in een trane vloedt,
Dat siert ze met het hoogste goedt [28].

Het vlammigh vuur in liefd' ootmoet [29],
Maeckt traene vloed der sonden boet [30].
Dit was in Magdaleen alleen [31]:
Och was in ons het oock gemeen! [32]

Tesselschade.

26 *rouwigh sond beschrei*: berouwvol beschreien van de zonden.
28 *Dat*: t.w. *Dat liefd(e) was in een trane vloedt* (v. 27).
ze: haar; verwijzing a) naar *liefd* (v. 27); b) naar Maria Magdalena.
29 *liefd' ootmoet*: a) liefdevolle ootmoed; b) ootmoedige liefde.
30 *traene vloed der sonden boet*: tranenvloed vanwege de boetedoening voor de zonden.
31 *Dit*: verwijst zowel naar het *vuur* (v. 29) als de *traene vloed* (v. 30).
alleen: uniek (II, 150).
32 *was*(...)*gemeen*: kwam veelvuldig voor.

Naar de eerste druk in *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, deel 2, Amsterdam 1653, p.238-9. UB Leiden 1198 F 10.

Verantwoording

In *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* zijn de twee laatste strofen cursief gedrukt; de versregels 1, 7, 13, 19 en 25 zijn ingesprongen. Vers 1 begon 'ALs'.

Notities

De dichttekst toont twee duidelijk onderscheiden strofische vormen. Dit wordt nog benadrukt door het andere lettertype. Het kan samenhangen met de gehele opzet van het gedicht. Het woord *Zinne-beeldt* kan gelezen worden als 'emblema' (Van Koeven 1989: 146). Dit bestond traditioneel uit een motto, een pictura en een onderschrift (Porteman 1977: 37-8). In veel emblemen zijn pictura en motto als raadsel opgesteld dat vervolgens in de subscriptio wordt opgelost. De eerste vier strofen zouden dan als motto en pictura gelezen kunnen worden, de laatste twee als oplossing. Dit zou de term *raedtzel* (v. 3) verklaren. Tegelijk neemt de dichter afstand van deze gang van zaken: er is juist geen sprake van een *raedtzel*, maar van een *leer* (v. 3). Er wordt in dit gedicht geen wijsheid geformuleerd uit beelden in de omringende werkelijkheid, maar er wordt een geloofswaarheid, een *leer*, aanschouwelijk voorgesteld.
De beeldspraak berust vooral op de termen vuur en water, als symbolen voor de liefde en voor het berouw (vgl. v. 20).
Het is mogelijk in v. 27 in plaats van *was* 'wast' te lezen. Dit zou een mooie aansluiting zijn bij *wast* in vers 2, waarbij gebruik gemaakt wordt van homonymie. In v. 2 is er sprake van reinigen, in v. 27 zou *wast* als 'toeneemt' geduid moeten worden, wat de combinatie met *vloedt* versterkt (Van Koeven 1989a: 150).
De annominatio *Magdaleen alleen* (v. 31) in de voorlaatste versregel fungeert als climax.

Korte inhoud

De voetwassing van Jezus door Maria Magdalena werd haar ingegeven door liefde en berouw. De symbolen daarvoor zijn vuur en water. Maria Magdalena, tot wie de dichter zich in eerste instantie richt, is tot zinnebeeld geworden voor alle zielen die verlost willen worden van zonden.

Achtergrond

Dit gedicht berust op kernpunten uit het verhaal in het evangelie naar Lukas (7: 36-50), waarin een 'zondares' de voeten van Jezus zalft, nadat ze die met haar tranen

nat gemaakt en met haar haren afgedroogd had. Deze vrouw is in de christelijke traditie vanaf Augustinus vereenzelvigd met de elders in Lukas genoemde Maria Magdalena. Volgens de *Legenda Aurea* leidde zij een losbandig leven voordat zij zich bekeerde en volgelinge van Jezus werd (Bentz 1969). Zij heeft dan ook als enige heilige het epitheton 'boetelinge' gekregen. Een heilige met zo'n verleden sprak tot de verbeelding; zij genoot een grote populariteit aan het einde van de middeleeuwen.

Het zal wel niet toevallig zijn dat de beschrijving van de uitbeelding van 'boete' in de*Iconologia* van Ripa (1644) aan Maria Magdalena doet denken: een vrouw die tranen stort op de steen waarop zij zit, en die steen 'is anders niet als Christus onse Saligmaecker.' Als*zinne-beeld der deughden* (v. 7), *deugden eerster* in gedicht 25 (v. 22) kan de Maria Magdalena van deze gedichten eveneens vergeleken worden met de afbeelding van de 'liefde' in Ripa. Vrouwe Liefde heeft

gen, waer van men geen oorſaecke weet aen te wijſen,noch aen de Fortuyne,noch aen de ſtraffe,noch aen 't loff. En wy ſullen ſeggen, dat het Rad bediet de geſchiedeniſſen, die toevallige en benedenſte oorſaecken hebben, te weeten van de Fortuyne, die van de Oude, met een Rad wort afgeſchildert, als die geene, die de Staeten en hoogheeden, nae haer welgevallen, drayt en keert.

VITA INQUIETA. *Het ongeruſte Leven.*

DAt het leven der Menſchen een geſtadige ongeruſtheyd is onderworpen, wort ons door *Syſiphus* te kennen gegeven, die welcke,nae de verſieringe van veele Poëten, nimmermeer ophout van een ſwaere ſteen op de ſpitſe van eenen hoogen en ſteylen bergh te rollen, die welcke altijd daer nae nederſtortende, ſoo pooght deſe ellendige Menſche,dieſelve wederom van nieuws op de ſpitſe des berghs te brengen, alwaer hy niet machtigh is, om dien ſelven aldaer vaſt te houden. Waer over *Ovidius* ſeyt, dat hem altijd een ſwaere ſteen quelt.

De bergh is het beeld van onſe leven. Het opperſte des Berghs is de ruſte en vernoeginge waer nae dat yder verlanght.

De ſteen is de arbeyt en moeyte, die een yder aenneemt, om daer toe te konnen geraecken.

Syſiphus, nae dat het *Baptiſta Renaldus* uyt leyt, is een uitbeelder van de ziele, die welcke, terwijl zy al hier beneden is, altijd nae eenige ruſte verlanght: die welcke zy naulijx verkregen hebbende, terſtont nae een ander hoopt. Want d'eene ſtelt zijne waere geluckſalicheyt in de eere deſes werrelts, d'ander in Rijckdom, dees in weereſchappen, die in de geſontheyt, dees in den treffijcke nieme, die in den Eedelman: En hier door wert hy gedwongen dat onſe begeerlijckheyd, aldaer haere waere ruſte moet vinden.

CARITA. *Liefde.*

EEn Vrouwe in 't rood gekleet, hebbende boven op 't hoofd een brandende vlamme Viers, houdende onder den rechter arm een kindeken, 't welck zy te ſuygen geeft, en twee andere ſpeelen aen haere voeten, waer van 't eene haer by de ſlincker hand vat.

Een Naevolger Chriſti ſonder Liefde, is als een ongetoonde en gantſch ontſtelde Luyte. En daerom wort de Liefde geſeyt ingelijft te zijn, om dat zy ons met God en den Menſchen in Liefde en genegentheyt vereenight, die al hoe langhs ſoo meer aenwaſſende, ons waerdigh maeckt der eeuwiger heerlijckheyt.

Het roode kleed, bediet Liefde, om reeden boven geſeyt, waerom oock de Bruyd, in 't Hooge Lied *Salomonis*, deſe verwe, van haere beminde, ſeer lief hadde.

De vlamme Viers op 't hoofd, is door haere wackerheyt, een teycken, dat de Liefde, nae haere gewoonlijcke maniere, nimmermeer ophout te wercken: eenige willen voorders, dat door 't vier, *Chriſtus* ſal verſtaen worden, in deſe woorden: *Ick ben gekomen dat ick vier op der aerden ſende, en wat wilde ick liever dan dat het ſchoon brande?*

De drie kinderkens, betoonen dat de Liefde wel eene Deughd is, maer nochtans heeftſe driedobbelde kracht, overmits het Geloof en de Hope, ſonder de Liefde dood zijn; 't welck oock dit gedichte uytdruckt:

O heerelijck geſchenck en overkoſtel pand!
Dat uyt den Hemel daelt, van Gods vermogen hand:

Uit C. Ripa, Iconologia, *1644.*

vlammen van vuur (*vlammigh vuur* v. 29) op haar hoofd, zodat de stralen opstijgen, en bij Vrouwe Boete stroomt het tranenwater uit haar ogen omlaag. Liefde en boete maken Maria Magdalena tot een *beeld vol stralen* (v. 19-20). Vrouwe Liefde heeft bij Ripa drie kinderen, omdat geloof, hoop en liefde samen deze deugd uitmaken (Werner 1977).
11/12 *Gesticht...vreugden*: ten tijde van de voetwassing door de 'zondares' had Jezus uiteraard zijn bloed nog niet geofferd. Het lijkt alsof de aanspraak tot Maria even onderbroken wordt voor een terzijde, om het bekende onontbeerlijke geloofskader te formuleren.
15/17 *De liefd...min*: deze regels sluiten aan bij wat in Lukas staat, dat liefde tot vergeving leidt en vergeving weer tot liefde: 'Haar zonden zijn haar vergeven, die vele waren; want zij heeft veel liefgehad; maar dien weinig vergeven wordt, die heeft weinig lief.' (7: 47).
22 *O sielen!*: de aanspreking van de lezers spiegelt het vorige gedicht, waar de dichter de aansporing tot zichzelf richt (gedicht 25, v. 15).

datering **onbekend.**

En staande achter aan zyne voeten, weenende, begon zy zyne voeten nat te maaken met traanen, en zy droogde ze af met het hair van haar hoofd (...)

. *Uit: J. Luiken,* De schriftuurlijke geschiedenissen en gelijkenissen, van het Nieuwe Verbond. *Amsterdam, 1712, p. 441.*

Versregels in brieven

27 't Wert door zulcken lust gedreeven (1632)

Het gedichtje staat in een brief die Tesselschade Roemers per schip meezond met de roemers die zij voor P.C. Hooft had gegraveerd.

't Wert door zulcken lust gedreeven [1],
Raeckte schip en mensch om 't leeven [2],
't Goet souw in u handen [3]
Stranden.

1 *'t*: t.w. *'t goet* (v. 3); nl. de roemers.
door(...)*lust*: metonymia: door mij met (...) lust.
gedreeven: meerduidig: a) in een bepaalde richting gestuurd (III, 3342); b) gegraveerd (III, 3348).
2 *raeckte...leeven*: toegevende bijzin: ook al raakte...
schip en mensch: hendiadys: het schip met de bemanning.
3 *u*: uw.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Diplomatische transcriptie

't wert door zulcken lust gedreeven,
raeckte schip en mensch om 't leeven,
't go[*.*+]<e>t souw in u handen*,*
stranden.

[+]	hieroverheen is < > geschreven
.	onduidelijke lezing

Achtergrond

De brief van Tesselschade Roemers is gedateerd 22 november 1632. Zij reageert op een brief van P.C. Hooft van 2 november. Het gedicht daarin was voor Tesselschade Roemers aanleiding een strofe in dezelfde trant te schrijven.

'K weet van dichten, nocht van deunen.
Niet dan ketelachtigh dreunen,
Is het, dat mijn' snaeren
Baeren.
Was de keel ojt glad en hel,
Z'is nu bijster van haer stel;
Slaet niet, dan een schor
Gemor.
'T hart, al heeft het Phoebus tegen,
Wil, tot uw verzoek geneghen,
Boven zijn vermeughen,
Deughen.

Uit P.C. Hooft *De briefwisseling* II. Ed. H.W. van Tricht, Culemborg 1977. Brief 555.

In de brief van 2 november 1632 vraagt Hooft of Tesselschade hem enkele roemers wil zenden. Kennelijk had zij hem verzocht haar een gedicht te sturen. Hij schrijft: '...mijn geest is zoo verzoopen en verzonken in 't rijmeloos schrijven mijner Historien dat hem de wieken te nat zijn, en in te diep een' kujl steeken, om vlucht oft vejrt nae de pöeetsche lucht te maeken. UE verght het hem nochtans.' (Brief 555).

datering november 1632

naar de datering van Tesselschade Roemers' brief.

28 Indien 'T Prinsessen Oor alst mijne waer Geweest (1633)

In een brief aan P.C. Hooft reageert de dichter met een epigram op Hoofts *Klaght van Koning Henrik de Groote*. Hierin richt de koning zich tot de afwezige Prinses van Condé.

Indien 'T Prinsessen Oor alst mijne waer Geweest [1],
De koninck 't Leeven, sij haer Trouw en Ghij besat mijn Geest [2].

1 *'T Prinsessen Oor*: t.w. het oor van de Prinses van Condé.
waer: conjunctivus.
2 *De...Geest*: hoofdzin volgend op voorwaardelijke bijzin v. 1; aan te vullen als: dan*besat*...; samentrekking: *besat* is de persoonsvorm bij het ond. *(d)e koninck*, *sij* en *Ghij*.
sij: t.w. de prinses uit v. 1.
Ghij: t.w. de dichter van de *Klaght*.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. KB Den Haag,CLXXI ac 2. Overgenomen uit P.C. Hooft *De briefwisseling* II. Ed. H.W. van Tricht. Culemborg 1977, brief 567.

Achtergrond

De versregels komen voor in een brief van Tesselschade Roemers aan P.C. Hooft (*De briefwisseling*, brief 567), waarin zij reageert op zijn *Klaght van koning Henrik de Groote* (Brief 566), een door Hooft geschreven vertaling van een Frans gedicht, waartoe zij hem verzocht had.

De wel zeer bondige formulering maakt het interpreteren moeilijk zonder kennis van de historische gegevens. De moord op de Franse koning Hendrik IV (1610) was een grote schok geweest voor geheel Europa. Roemers gaat er kennelijk vanuit dat de klacht van de koning zoals door Hooft verwoord, zijn dood had kunnen voorkomen. De prinses zou bij het horen van dit gedicht haar trouw nog bezitten. Hiermee zal niet de huwelijkstrouw aan haar echtgenoot, maar de liefdestrouw aan de koning bedoeld zijn. Tenslotte zou Hooft de geest van de dichter hebben bezeten, indien zij zich had kunnen identificeren met de prinses aan wie de klacht gericht was. Dit alles is echter niet gebeurd.

In zijn prozawerk *Henrik de Grote* van 1626 vertelt Hooft over deze liefdesgeschiedenis waarbij de prins van Condé, de echtgenoot, het veld moet ruimen, omdat de koning de prinses aan het hof ontboden heeft:

Terwijle rees'er een misverstandt tusschen den koning ende den prins van Condé, waar van de grondóórzaken zeer bewimpelt werden. Mompeling ging'er, die, óftze schóón onzeker zy, niet te verswijghen staat. Namelyck, dat zyne Majesteit op 's prinssen gemaalin, een zeer schóne ende frisse vórstinne, 't óógh geworpen had, ende haar, teghens zyn [t.w. van de Prins van Condé] goedtvinden, te hove willen doen verblyven. Iae zoude haar de koningin, in 'tkinderbed, op zyne begeerte, t'haren dienst ontboden hebben; (P.C. Hooft *Alle de gedrukte werken 1611-1738* deel 9. Amsterdam 1972, p.222).

Hendrik IV was de (overleden) echtgenoot van Maria de Medicis die in 1638 met groot vertoon in Amsterdam werd ingehaald. Tesselschade Roemers dichtte toen een Italiaans gedicht op haar (gedicht 34).

datering **1633**

naar de begeleidende brief van P.C. Hooft bij de *Klaght* van 21 maart 1633 (*De briefwisseling*, brief 566), waarop Tesselschade Roemers reageert.

29 De schadu sien ick nu met een veel schoonder dagh (1639)

De dichter bedankt Caspar Barlaeus in een brief voor zijn eerdere zending van *Medicea hospes* en de recente zending van de vertaling ervan.

Mijn Heer

Beeter spaede als nimmermeer koem ick ue bedancken voer het koonincklyck boeck my van ue toegesonden en hoewel dat ick het latyn niet wel en kan begrypen

De schadu sien ick nu met een veel schoonder dagh [1]
En een gesonder oogh als ick het leeven sagh [2].

1 *schadu*: metafoor: vertaling.
sien: de -n kan als overgangsklank zijn ingebracht; deze vorm was nog gebruikelijk.
schoonder: helderder (XIV, 832).
Dagh: licht (III, 2214).
2 *En een gesonder oogh*: samentrekking: *En* (*met*) *een gesonder oogh*.
leeven: metafoor: nl. de oorspronkelijke Latijnse uitgave.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, BPL885 (Tesselschade).

Verantwoording

In de marge is in dezelfde hand toegevoegd:

> van weegen myn gesondheyt

De tekst is gelijk aan de diplomatische transcriptie. De /ú/ is weergegeven als /u/.

Notities

De metafoor *schadu* voor 'vertaling' werd veel gebruikt. De dichter stelt de term tegenover *leeven*. Ook andere woorden waren hiervoor mogelijk. Constantijn Huygens schrijft aan 'Joff.w Tesselschade Crombalck met mijne vertalingen uyt het Engelsche dichten van Dr. Donne' in 1633 een gedicht met als openingsregels:

> 'T vertaelde scheelt soo veel van 't onvertaelde dicht,
> Als lijf en schaduwen;...

Hetzelfde gedicht (v. 9-12) kan helpen bij de interpretatie van het epigram:

> En schaduwen zijn swart en duijster in te sien;
> Soo dese dichten oock. Maer 'tzijn gemeene ooghen
> Die door het swacke swart van schad'wen niet en moghen;
> Wat schaduw soud'den dagh aen Tessels oogh verbien?
>
> Uit Constantijn Huygens *De gedichten* deel 2. Ed. J.A. Worp, 1893, p.267.

Huygens was er kennelijk van overtuigd dat zijn vertalingen van John Donne door Tesselschade Roemers zodanig gelezen konden worden dat (het licht van) *den dagh* er toch in scheen. In het epigram blijkt dat dit ook geldt voor de vertaling van het werk van Barlaeus met de woorden *sien ick nu met een veel schoonder dagh*. Door de toevoeging (in margine) in de brief *van weegen myn gesontheyt* behoeft bij *een gesonder oogh* niet direct gedacht te worden aan een allusie naar Huygens' *gemeene ooghen*. Tesselschade Roemers is kennelijk ziek geweest. Dit kan dan ook dienen als indirect excuus voor haar late reactie.

Achtergrond

Het bezoek van Maria de Medicis aan Amsterdam in 1638 dat door de dichter bezongen was in een Italiaans gedicht (gedicht 34) had de *Medicea hospes* van Caspar Barlaeus opgeleverd, dat een jaar later verscheen. Waarschijnlijk heeft Barlaeus dit werk aan Tesselschade Roemers gezonden. Klaarblijkelijk heeft ze niet direct voor het geschenk bedankt. In hetzelfde jaar verscheen er een vertaling onder de titel *Blijde inkomst der allerdoorluchtighste Koninginne, Maria de Medicis, t' Amsterdam.*

Vertaelt uit het Latijn des hooghgeleerden heeren Kasper van Baerle etc. (1639). Dit werk moet Roemers inmiddels gekend hebben, als zij Barlaeus een bedankbrief voor de Latijnse uitgave schrijft.

Bij een eerdere zending van een Latijns werk van Caspar Barlaeus vraagt Tesselschade Roemers in een gedicht om een vertaling (zie gedicht 12). Later doet ze dat nog een keer (gedicht 15).

datering 1639

naar de verschijningsdatum van Barlaeus' *Blijde inkomst*.

30 Op als het op een oest van Honich telen gaet (1641)

In een brief aan P.C. Hooft kondigt Tesselschade Roemers aan hem op dinsdag 13 augustus 1641, afhankelijk van het weer, te komen bezoeken.

> ... Ick sal ons op dinsdaghs, indient 's morgens goet weer is, Inde Hooftplaets van 't Ghoij laeten vinden

Op als het op een oest van Honich telen gaet [1]
Niet weijgrich sijn met was van mijn memorij Grat [2],

1 *Op*: lees: *Op!*; een aansporing aan haarzelf gericht.
als...gaet: als er wordt begonnen met het oogsten van de honing; conditionele bijzin bij (*Ick sal*) *Niet...Grat*.
oest: oogst (X, 53).

2 *weijgrich*: spaarzaam (XXV, 842; dit citaat).
memorij Grat: samenstelling naar analogie van ‘honingraat’, door metanalyse ontstond honing-graat.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. KB Den HaagCLXXI ac 6. Overgenomen uit P.C. Hooft *De briefwisseling* III. Ed. H.W. van Tricht. Culemborg 1979, brief 1079.

Verantwoording

Worp (1918: 225) leest ‘Of’ in plaats van *Op*.

Notities

1 *Op*: P.C. Hooft gebruikt deze oproep eveneens in zijn brief aan Caspar Barlaeus: ‘Op, op. U.E. leirze, spoore [...] zich toe ter herwaertsrejze.’ (Brief 1078).
telen: In het WNT (XVI, 1417) wordt sv. *telen* de betekenis ‘opleveren’ gegeven met dit citaat. Dit is onjuist: het gaat om de oogst van het telen, in de betekenis ‘kweken’.

In zijn annotaties bij deze brief gaat Van Tricht uit van een metaforische duiding; *Honich* kan dan gezien worden als ‘gedichten’. De tweede regel betekent, gelezen vanuit de beeldspraak: [ik zal] met mijn herinneringen zo goed mogelijk helpen. De *was* dient immers om de honing in de raat te bergen.

Achtergrond

P.C. Hooft had blijkens brief 1078 en 1080, gedateerd op 9 augustus 1641, een aantal van zijn vrienden op het Muiderslot uitgenodigd. De brief van Roemers is een reactie op die uitnodiging. Zij meldt haar komst op ‘dinsdagh (...) den 13 van desen maent’ (Brief 1079). Dit moet de 13de augustus zijn die in 1641 op dinsdag viel.

datering 13 augustus 1641

naar de datering van H.W. van Tricht in *De briefwisseling*.

31 Het nerpent heyl van ons hoogh Hofwijckse poeet (1642)

Als reactie op een vierregelig versje van Constantijn Huygens betreffende haar overgang naar de katholieke kerk schrijft de dichter een eveneens vierregelig epigram waaraan zij in een brief aan Caspar Barlaeus nog twee regels vooraf laat gaan.

...
1 Het nerpent heyl van ons hoogh Hofwijckse poeet [1]
2 Be haeght my echter noch het sy dan koudt off heet [2]

1 Zijn reeden wel gegrondt [1]
2 Hoe welse schier een graw is [2],
3 Is smacklyck in myn mondt
4 Om dat se nimmer Lauw is.

Elck sijn waerom.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Amsterdam 23 Ba 1.

1 *nerpent*: bijtende (IX, 1850).
Heyl: hulp (VI, 451).
Hofwijckse poeet: nl. Constantijn Huygens.
2 *noch*: toch; lees hierachter een komma.
het sy: laat het zijn (VI, 693).
1 *reeden*: a) beweeggrond (XII/3, 889); b) redeneringXII/3, 830)
.wel gegrondt: part. constructie: die goed gefundeerd is.
gegrondt: gefundeerd (V, 988 sv. gronden).
2 *schier*: nagenoeg (XIV, 563).
Graw: snauw (V, 609).

Verantwoording

De eerste twee versregels zijn evenals het handschrift van de brief geschreven in de humanistische cursief. De schrijfwijze van het vierregelige gedichtje wijkt daarvan af.

De spaties in *Hoewel se* en *Omdat* staan in het handschrift ‘Hoe welse’ en ‘Om dat’. ‘het’ is geschreven *Het*.

Notities

I: De twee regels worden gedragen door de alliteratie van de /h/. Vooral de combinatie *hoogh* met *Hofwijckse* benadrukt de houding van de dichter tegenover Constantijn Huygens. Er spreekt wellicht ironie uit.
1 *nerpent heyl*: oxymoron.
2 *koudt off heet*: uitersten van gevoelens die de houding van Constantijn Huygens kenmerken.
II: De dichter speelt met de betekenissen van het woord *reeden* (XII/3, 815-830). Het kan een redenering aangeven; *wel gegrondt* moet dan gezien worden als een juiste logische redeneertrant die tegenstanders weet te overtuigen. Maar *reeden* kan evenzeer *mening* betekenen. Er behoeft dan geen redenering aan te pas te komen. Dit wijzigt evenzo de betekenis van *wel gegrondt*. Het (rots)vaste fundament of wel het geloof van Huygens wordt door de dichter dan als grond voor zijn aanval gezien. Deze interpretatie blijkt de juiste: *schier een graw* (v. 2) kan moeilijk gezien worden als een redelijke poging tot overtuigen. De dichter kan door Huygens' gedichtje niet overtuigd worden, toch waardeert ze zijn *reeden* (v. 3), omdat deze *nimmer Lauw is*, van zijn volle inzet getuigt.

Korte inhoud

De scherpe aanval van Constantijn Huygens op haar overgang naar de katholieke kerk krijgt de waardering van de dichter vanwege de betrokkenheid die eruit spreekt.

Achtergrond

Het versje van Huygens waarop de dichter reageert luidt:

> Verstaet ghij 't, Tesselscha?
> Uw aensicht is aen stucken;
> Ten minsten leert hier na
> *Aen beelden* niet te bucken.
>
> Uit Constantijn Huygens *De gedichten* deel 3, p.177.

Deze tekst is een reactie op het bericht dat Tesselschade Roemers in een smidse gewond was geraakt door een vonk van het aambeeld die in haar oog terecht was gekomen. Huygens maakt een woordspel met '(aam)beeld'. De door protestanten veronderstelde beeldendienst in de katholieke kerk is zijn uitgangspunt. In haar gedicht gaat Tesselschade Roemers niet op dit thema in.

Op 6 april 1642 stuurt Caspar Barlaeus het antwoord van Roemers door aan Huygens. De aanhef *Zijn reeden* wordt bij Barlaeus 'V reeden', een klein bewijs van het feit dat een dichttekst niet werd gezien als een zo individuele tekst dat daarin - vanuit een andere context - niets veranderd mocht worden.

datering 1642

naar de brief van Barlaeus aan Huygens van april 1642. (Huygens *De Briefwisseling* deel 3 (1914), p. 276).

32 Want soo door Godts genaed de keur niet aen ons staet (1644)

Kennelijk is in de correspondentie met Caspar Barlaeus de leer van de vrije wil aan de orde geweest. Tesselschade Roemers reageert daarop in een brief.

(...)
Ick dacht, dat die questy al lang doot was

1 Want soo door Godts genaed de keur niet aen ons staet [1]
2 Soo is't vergeefs gepreekt doet goet en laet het quaet [2]

die tot precken bequaem is, die vadt dit wel

3 Maer by't gelovich volck, wat raet te maecken Jock [3]
4 'T geen waerheyt is verklaert by Testament van Hoc [4].

en soo veel Jae en neen, myn Hooft en lyt het niet te brengen overeen
(...)

1 *soo*: indien.
keur: keuze.
2 *Soo*: dan.
't: t.w. *doet goet en laet het quaet*.
doet en *laet*: imperatieven.
3 *wat raet*: ellips; aanvulling: *wat raet* is het om...
raet: wijsheid (XII/3, 8).
te maecken Jock: tot dwaasheid (VII, 322) te maken.
4 *'T geen...Hoc*: object van *te maecken* (v. 3).
by: door.
Testament van Hoc: aanduiding voor het Nieuwe Testament.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Verantwoording

De vier versregels die beginnen *Want*, *Soo*, *Maer* en *'T geen* (v. 1-4) zijn gecalligrafeerd. In Worp (1918: 292) is de volgende regel in de brief gepresenteerd als v. 5-6:

> En soo veel Jae en neen,
> Myn Hooft en lyt het niet te brengen overeen

Hiervoor geeft het handschrift geen aanleiding. De versregels springen in het handschrift niet in.

Aan het einde van v. 4 (*'T geen waerheyt is...*) staat ‘et’, te duiden als ‘etcetera’. Het is weggelaten om het rijmschema niet te verstoren.

Diplomatische transcriptie van een gedeelte van de brief

> (...)
> Ick dacht, dat die questy al lang doot was
> [-want by al *...*]
> Want soo door Godts genaed de keur niet aen ons staet
> Soo is't vergeefs gepreekt doet goet en laet het quaet
> Die tot precken bequaem is, die vadt dit wel
> Maer by't gelovich volck, wat raet te maecken Jock
> 'T geen waerheyt is verklaert by Testament van Hoc. et
> en soo veel Jae en neen, myn Hooft en lyt het niet te brengen overeen
> een ijder kerck kint kent zyn Vaeder soo het seyt
> maer dat syn vaeder en moeder kent en isser niet qualyck aen
> want een moeder en kan geen bastaert maecken nae de gemene wet. hier wach ick u oordel aff
> ten waer wy beter te swygen koeren.

[-]	doorgeschrapt
.	onduidelijke lezing

Notities

De zinnen in proza vormen een onderdeel van de tekst blijkens de voegwoorden. *Want* (v. 1) legt een causaal verband tussen de eerste versregel en de veronderstelling van de auteur dat die geloofskwestie een achterhaalde zaak is; *Maer* (v. 3) drukt een tegenstellend verband met de voorafgaande zin uit.

Het *Testament van Hoc* kan volgens Sterck (1918: 168) ‘geen goeden zin hebben, dan wanneer men er onder verstaat het Nieuwe Testament, waarin de voor de Katholieken zoo hoogst gewichtige woorden der Consecratie voorkomen: “Hoc est

enim corpus meum" etc.' (Dit is mijn lichaam). Sterck veronderstelt dat Constantijn Huygens of Caspar Barlaeus de uitdrukking spottend gebruikt hadden.

Korte inhoud

Theologische disputen kunnen gewone gelovigen in verwarring brengen.

datering **1644**

naar een brief van Barlaeus van 23 november 1644 (Hooft *De briefwisseling*, brief 1230) waarin het gevraagde oordeel ter sprake komt.

Italiaanse gedichten

33 Pensando aij suui filia si gravi e tanti (1634)

Dit Italiaanse gedicht dateert van de eerste dagen na het overlijden van de negenjarige dochter Taddea en de echtgenoot van de dichter.

Pensando aij suui filia si gravi e tanti
Geme in un mormorio flebile e fioco
Si distempra in sospir, si stilla in piante
E giace in ghiaccio, e si disfoga in foco
E poij l'Altire Cor non maij tremante
Ne trova al gran martier requie, ne loco
E si forte è l'affanno, e si possente
Chi le Corde del Cor Spezzar si sente.
Questo E l'adviso
del Sagace D. Pavoni

Vertalingen

Denkend aan de geleerden, dochter, zo diepzinnig en talrijk
klaagt in een droevig en zacht geruis
ontlaadt zich in zuchten, druppelt in tranen
en ligt in ijs, en uit zich in vuur
en daarna vindt het trotse hart dat nooit beeft
in het grote lijden geen rust, noch plaats
En zo sterk en machtig is de droefheid
Voor wie voelt dat de banden van het hart bij hem breken.

Dat is de raad van de wijze Dr Pauw.

Uit P.C. Hooft *De briefwisseling* II. Ed.H.W. van Tricht, p.986.

't Ghedencken van sijn Dochter quam hem d'ademtoght beletten;
Hij kerremde in sijn anghst met swack en pijnlijck stenen;
In suchten gingh hy op en smolt wegh in het weenen;
Verstijfde tot ijs en vondt verluchtinghe in de hette;
Soo dat het edel herte, dat noyt van beven en wist voorhenen,
Gheen rust vondt, en sijn leedt ter gheener plaets meer kon versetten.
Soo hevigh was de slagh, dat alle crachten hem besweecken,
En het hert syne snaren in de spanningh voelde breken.

Uit J. Alberdingk Thym, ‘Min bekende vaersjens van Mr. Roemer van Wesel, en een paar onuitgegevene van Maria Tesselschade’ in *De Dietsche Warande*, Nieuwe reeks 1 (1876), p.596.

Naar het handschrift van Tesselschade Roemers. UB Leiden, Pap. 2 (Visscher).

Verantwoording

Het eerste vers is problematisch. Er bestaan verschillende lezingen:
1 Alberd.Thym (1876: 596): *Pensando aij suui filia si grave e tanti*.
2 Worp (1918: 133): *Pensando ay suoi filia si gravi e tanti*.
3 Van Tricht/Musarra (Hooft *De briefwisseling* ii, p.986): *Pensando aij savi figlia si gravi e tanti*.
Thyms lezing (*suui*) is op zich genomen juist; het probleem is echter dat dit woord in het Italiaans geen betekenis heeft.

Thym vertaalde dan ook heel vrij: ‘'t Ghedencken van sijn Dochter’; alsof er in het Italiaans zou staan: ‘Pensando a sua figlia’.

De versregel krijgt wél zin als men (met Worp) leest *Pensando ai suoi* (= denkend aan de zijnen) of (met Van Tricht/Musarra) *Pensando ai savi* (=denkend aan de wijzen). In beide gevallen is *filia* geen voorzetsel voorwerp (zoals bij Thym), maar vocativus; de dichter spreekt dan haar dochter toe.

Beide oplossingen zijn echter problematisch: *ai suoi* staat er eenvoudigweg niet; en *ai savi* (dat er eventueel zou kúnnen staan) levert inhoudelijke problemen op.

Volgens Molkenboer (1919-20: 148) is *tanti* (v. 1) een verschrijving voor ‘tante’, en *Chi*(v. 8) voor ‘Che’.

In de tekstweergave is de /u/ weergegeven als /v/ in *gravi* (v. 1) en *Pavoni* (v. 10), de /v/ als /u/ in *un* (v. 2)

Diplomatische transcriptie

Pensando aij suui filia si graui e tanti
geme in vn mormorio flebile e fioco
si distempra in sospir, si stilla in piante
E giace in ghiaccio, e si disfoga in foco
E poij l'Altire Cor non maij tremante
ne trova al gran martier requie, ne loco
E si forte e l'affanno, e si possente
Chi le Corde del Cor Spezzar si sente.
Questo E l'adviso
del Sagace D. Pauoni

Notities

Het gedicht is geschreven in de Italiaanse ottava rima. Deze heeft acht regels van elk elf lettergrepen met het rijmschema abababcc. Deze dichtvorm, die in Italië bij voorkeur werd gebruikt voor het heldendicht, was Tesselschade Roemers uitermate

vertrouwd vanwege haar vertaling van Tasso's *Gerusalemme liberata* (zie gedicht 19).
Molkenboer (1919/20: 148) geeft als commentaar dat zij zich zuiver en welluidend uitdrukt en zelfs woordspelingen aandurft:

> *Giace* in *ghiaccio* e si *disfoga* in *foco*

en

> Chi le *corde* del *cor* spezzar si sente

Korte inhoud

De dichter legt uit dat de vader direct na het overlijden van zijn dochter van verdriet om haar verlies is gestorven.

Achtergrond

Het gedicht staat achter een brief die Tesselschade Roemers zond aan P.C. Hooft, door hem gedateerd ‘Ontfangen op den h. te Mujden, 15 Juny 1634’ (brief 636). Enkele dagen daarvoor, op 28 mei, was haar dochter Taddea, ‘Teetje’, op negenjarige leeftijd ‘aen de poxkens’ overleden. Binnen het etmaal stierf ook de vader, Allert Crombalgh. Beiden werden begraven op 29 mei.

Dokter J. Pauw was de vriend en huisarts van de familie te Alkmaar.

Dat de dichter zich in deze omstandigheden van het Italiaans bedient, maakt duidelijk hoe vertrouwd zij moet zijn geweest met het dichten in deze taal.

datering **1634**

naar brief 636 van P.C. Hooft.

34 Qual per le terre Phrygie, gia beata (1638)

De Franse koningin-moeder Maria de Medicis bracht in 1638 een bezoek aan Amsterdam.

IN HONORE della Christianissima Regina MARIA DE MEDICI.
alla entrata sua felice nella Cittá D'AMSTERODAMO.

Qual per le terre Phrygie, gia beata
Si vidde andar la Madre delli Dei;
Tal per Ollanda passi hor adorata,
MARIA Augusta: Augusta piu di lei,
Quanto di piu gran Genitori nata
Di veri numi il secol nostro bei.
Aggradi alta Regina i bassi honori.
Che cosi suole il Ciel, mirando a i cuori.

TESSELSCHA.

Het gedicht is als volgt vertaald door J.A. Alberdingk Thijm:

> Ter eere van de allerchristelijkste Koningin Maria van Medicis, bij hare blijde inkomste ter stede van Amsterdam.
>
> Als eens, voor het volk, in de frygische streken
> De zalige moeder der Goôn trok voorbij,
> Zoo ging thands door Holland, bij 't huldegroetspreken,
> Doorluchte Maria. Doorluchtre dan zij,
> Naar grootere goden uw vaderen bleken,
> Zoo zegent ge onze eeuw met een Godhedenrij.
> Neem, hooge Vorstin, onze needrige hulde:
> Zoo deed steeds de Hemel, die 't harte vervulde.
>
> Uit Worp (1918: 179).

Vertoning in de poort op de Varkensluis van Maria de Medicis als Berecynthia op haar wagen. Uit D.P. Snoep, Praal en propaganda, Triumfalia in de Noordelijke Nederlanden in de 16de en 17de eeuw. *Alphen aan den Rijn, 1975, p. 51.*

Naar de eerste druk. Plano. UB Amsterdam, Port. Vondel C 8a.

Verantwoording

QVal' (v. 1) is geschreven *Qual*.

Notities

Het gedicht is geschreven in ottava rima (zie gedicht 33). Het opschrift spreekt van *alla entrata sua felice*. De vertaling van Alberdingk Thym geeft dit weer met 'bij hare blijde inkomste'. Deze woordkeuze toont de hoge achting die men in de zeventiende eeuw voor Maria de Medicis had. Het woord 'inkomste' en nog meer de woordgroep 'blijde inkomste' werd gebruikt voor de intocht en ontvangst van een vorst in haar of zijn eigen gebied (VI, 1730).

Korte inhoud

Maria de Medicis wordt toegesproken: zoals eens Berecynthia, de moeder der Goden door Frygië (Klein-Azië) trok, zo trekt nu Maria de Medicis (moeder van een koning, en schoonmoeder van drie vorsten) door Holland. Zij overtreft zelfs de godenmoeder door de voortreffelijkheid van haar voor- en nageslacht.

Achtergrond

Het gedicht is een verkorte bewerking van een vertaling van een van de Latijnse gedichten die Caspar Barlaeus ter opluistering van de feestelijkheden schreef. Hij moest het aan Tesselschade Roemers overlaten zijn gedicht in het Italiaans te herdichten, omdat hij zelf de in die tijd zeer gewaardeerde literaire taal, het Italiaans, niet machtig was (Molkenboer 1919/20: 220).

De aanleiding voor het gedicht vormde het plechtige bezoek van de Franse koningin-moeder Maria de Medicis (1573-1642) aan Amsterdam van 1 tot 5 september 1638. Zij kreeg een groots onthaal. In de poort op de Varkenssluis werd een 'stomme vertoning' opgesteld waar Maria de Medicis als Berecynthia (of Cybele) werd voorgesteld. De dichter prijst haar boven de moeder der goden. Zij heeft (als dochter van Johanna, aartshertogin van Oostenrijk, en Frans ii, groothertog van Toscane) een illuster voorgeslacht. Daarenboven waren haar dochters Henriëtte Maria, Elisabeth en Christina getrouwd met koning Karel I van Engeland, koning Filips IV van Spanje en hertog Victor Amadeus van Savoye. Ook was zij de moeder van de Franse koning Lodewijk XIII. In het gedicht wordt gezwegen over de penibele situatie waarin Maria de Medicis zich bevond. Zij was naar de Republiek gekomen om de hulp van de

Staten in te roepen bij een conflict tussen haar en haar zoon. Het bezoek heeft evenwel niet het gewenste resultaat gehad.

Tesselschade Roemers moet ook een Nederlands gedicht aan haar bezoek hebben gewijd blijkens een brief van P.C. Hooft (*De briefwisseling*, brief 929). Dit is verloren geraakt.

Zowel het gedicht van Barlaeus als de versie van Roemers hadden veel succes. Jacob van der Burgh, die de feestelijkheden bijwoonde, schreef aan Huygens: 'Grand' quantité de vers fust faicte à sa louange, dont ceux de Tesselscha e Barlaeus sont en approbation.' (Hooft *De briefwisseling* III, p.807).

Bij de tekst van Tesselschade Roemers is op dezelfde plano een Nederlands gedichtje van Joost van den Vondel afgedrukt.

WELLEKOMST van MARIE DE MEDICI.
AMSTERDAM spreeckt.

Met welck een offerhand zal ick den hemel dancken,
Dat my bezoecken koomt de grootste koningin,
Die beide weerelden beschaduwt met haer rancken,
En my een voorspraeck streckte en trouwe noodvriendin,
By Vader en by Zoon, in haere heerschappye?
Weest overwellekoom, gezegende MARYE.

I.V. Vondel.

Naar de eerste druk. UB Amsterdam, Port. Vondel C 8a.

datering **1638**

naar het bezoek van Maria de Medicis aan Amsterdam in 1638.

Bibliografie

Primaire bronnen

Handschriften

UB Leiden, Pap. 2 (Visscher). [gedicht 2, 4, 11, 15, 17, 19, 27, 32, 33]

UB leiden, BPL 885 (Tesselschade). [gedicht 29]

UB Amsterdam, Vdl.Hs. III B 2. [gedicht 3]

UB Amsterdam, Vdl.Hs. III C 4. [gedicht 6]

UB Amsterdam, II C 9, nummer 34 achterin. [gedicht 21]

UB Amsterdam, 23 BA 1. [gedicht 31]

KB Den Haag, KBH XLa, 8 Huygens. [gedicht 1]

KB Den Haag 171A CLXXI ae. Getranscribeerd door Erna van Koeven, ‘Een onwaerdeerlycke vrouw’ in: *Voortgang* 10, 1989: 50 (vers 1-5). [gedicht 10]

KB Den Haag, CLXXI ac.2. [gedicht 28]

KB Den Haag, CLXXI ac.6. [gedicht 30]

afschrift op een aan weerszijden beschreven blad met *Ons beijder Vader seijdt* op de ene zijde en *Claes seijde tegens Trijn* op de andere zijde; gevonden in het Kapucijnerklooster te 's-Hertogenbosch. [gedicht 16 en 20]

Uitgaven

Apollos harp Amsterdam (Jan Hendriksz. en Jan Rieuwertsz.) 1658. UB Leiden 1180G 1: 1. [gedicht 7]

Ban, I.A.: *Zangh-bloemzel* Amsterdam (P. Matthijsz. voor L. Elzevier) 1642. fol.**r1.UB Leiden, 1203 B18. [gedicht 5]

Hollantsche Parnas, of verscheide gedichten deel 1. Amsterdam (J. Lescaille) 1660.UB Leiden 1198 F 30. [gedicht 8 en 13]

Hooft, P.C.: *De briefwisseling* deel 2. Ed. H.W. van Tricht, Culemborg 1977. [gedicht 28]

Hooft, P.C.: *De briefwisseling* deel 3. Ed. H.W. van Tricht. Culemborg 1979. [gedicht 30]

Koeven, Erna van: ‘Een onwaerdeerlycke vrouw’ in: *Voortgang* 10 (1989) 50. [gedicht 10]

Leendertz Wz, P.: ‘Mr. Pieter van Veen’ in: *De Navorscher* 12 (1862) 152. [gedicht 10]

Minne-plicht ende Kuysheyts-kamp Amsterdam (I.A. Calom) 1626, fol. H5v-H6r. UB Leiden 1497 G 22. [gedicht 9]

Verscheyde Nederduytsche Gedichten deel 2. Amsterdam (L. Spillebout) 1653. UBLeiden 1198 f 10. [gedicht 22, 23, 24, 25, 26]

Westerbaen, J.: *Minnedichten* Amsterdam (Joost Hartgersen) 1644. UB Amsterdam 408 g 24. [gedicht 12 en 14]

Worp, J.A.: *Een onwaerdeerlycke vrouw. Brieven en verzen van en aan Maria Tesselschade* Ed. J.F.M. Sterck, 's-Gravenhage 1918. [gedicht 18]

UB Amsterdam Port. Vondel c 8a. [gedicht 34]

Secundaire bronnen zeventiende eeuw

Barlaeus, Caspar: *Blijde inkomst der allerdoorluchtighste Koninginne, Maria de Medicis, t'Amsterdam. Vertaelt uit het Latijn des hooghgeleerden heeren Kasper van Baerle etc.*Amsterdam (Johan en Cornelis Blaeu) 1639. [gedicht 29, 34]

Ban, Ioan Albert: *Zangh-bloemzel* Amsterdam (P. Matthijsz. voor L. Elzevier) 1642. fol.**1r.UB Leiden, 1203 b 18. [gedicht 15]

Elslant, Boëthius van: ‘Eeuwig Vree-verbondt’ in: *Olyfcrans der Vreede* Amsterdam 1649, 291-307. [gedicht 7]

Huygens, Constantijn: *Otiorum Libri Sex* Den Haag 1625; ook wel *Otia*. [inleiding, gedicht 1]

Giovanelli, R.: *Madrigali novamente in un corpo ridotto* Antwerpen (P. Phalesius) 1606. [inleiding]

Klioos Kraam vol verscheiden gedichten Eerste opening. Leeuwarden (H. Rintjes) 1656. [gedicht 25]

*De Nieuwe Haagsche Nachtegael Vol van de Nieuwste Deunen en aartigste zangen*Amsterdam 1659. [gedicht 9]

Practiicke van den Spaenschen Aes-sack 's-Gravenhage 1629. [gedicht 9]

Ripa, Caesare: *Iconologia, of uytbeeldingen des Verstands* Ed. D.P. Pers, Amsterdam 1644. [gedicht 26]

Verscheyde Nederduytsche Gedichten deel 2. Amsterdam (L. Spillebout) 1653. [gedicht 9, 17, 18]

Vondel, J. van den: *Poezy of verscheide gedichten* Franeker (L. Strik) 1682. 2 delen. kbh 759 e 1. [gedicht 11]

Westerbaen, J.: *Minnedichten* 's-Gravenhage 1624. [gedicht 9]

Secundaire literatuur

Alberdingk Thijm, J.A.: ‘Min bekende vaersjens van Mr. Roemer van Wesel, en een paar onuitgegevene van Maria Tesselschade’ in: *De Dietsche Warande* Nieuwe reeks 1 (1876) 594-596. [gedicht 33]

Ban, I.A.: *Zangh-Bloemzel & Kort Sangh-Bericht* Ed. F. Noske (facsimile zonder muziek van de drukken Amsterdam 1642 en 1643) Amsterdam 1969; originele sopraanpartij inUB Leiden, baspartij in BL Londen. [inleiding]

Beek, Pieta van: ‘Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman’ in: Ed. Mirjam de Baar e.a. *Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw*Zutphen 1992, 75-92. [gedicht 5]

Bentz, Richard: *Die Legenda Aurea des Jacobus de Voragine aus Lateinischen übersetzt*Keulen 1969. [gedicht 26]

Blok, F.F.: *Caspar Barlaeus. From the correspondence of a melancholic* Assen 1976. [gedicht 3]

Blom, N. van der: ‘“Ytalia” in Maria Tesselschade's “Die rejsen wil op aerdt”’ in: *Voortgang* 11 (1990) 153-154. [gedicht 21]

Brune de Jonge, Jan de: *Wetsteen de Vernuften* Ed. A.J.E. Harmsen, Rotterdam 1994; oorspr. uitg. Amsterdam 1644. [inleiding]

Damsteegt, B.C.: ‘De schonckensonnetten’ in: B.C. Damsteegt *Van Spiegel tot Leeuwenhoek. Syntaktische en stilistische verschijnselen in 17e-eeuwse teksten* Leiden 1981, 49-77. [gedicht 1]

Ekkart, R.E.O.: ‘De portretten van Pieter Cornelisz. Hooft’ in: P.C.Hooft *De briefwisseling* deel 3. Ed. H.W. van Tricht, Culemborg 1979, 5-21. [gedicht 17]

Erasmus, D.: *Lof der zotheid* Ed. A. Dirkzwager Czn. en A.C. Nielson, Brussel 1978. [gedichtÂ 6]

Fontaine Verwey, H. de la: *Thronus Cupidinis, Verzameling van emblemata en gedichten*Amsterdam 1968. [gedicht 9]

Gedichten van C. van Baerle, J. van der Burgh, J. van Heemskerk, L. Reael, Anna en Maria Tesselschade Visscher en anderen Amsterdam 1827. 2 delen. [gedicht 1]

Gool, A. van: ‘Tessela - Thessala - Tesselschade’ in: *Vondeljaarboek 1949*Amsterdam (1949) 80-109. [gedicht 12]

Grootes, E.K.: ‘De interpretatie van een moeilijk sonnet van Tesselschade en meer voortgang’ in: *Literatuur* 9/6 (1992) 378-379. [gedicht 2]

Grijp, L.P.: ‘De oren van Pieter Corneliszoon Hooft’ in: *Mens en melodie* 37 (1982) 302-312. [inleiding]

Harrebomée, P.J.: *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* deel 3. Utrecht 1862. [gedicht 19]

Hooft, P.C.: *De briefwisseling* Ed. H.W. van Tricht, Culemborg 1976-1979. 3 delen. [inleiding, gedicht 2, 3, 6, 13, 27, 30, 33, 34]

Hooft, P.C.: *Alle de gedrukte werken 1611-1738* deel 9. Ed. W. Hellinga en P. Tuynman, Amsterdam 1972. [gedicht 28]

Hooft, P.C.: *Gedichten* deel 1. Ed. P. Leendertz Wz. en F.A. Stoett, Amsterdam 1899. [gedicht 10, 28]

Hooft, P.C.: *Uit Hoofts lyriek* Ed. C.A. Zaalberg, Den Haag 1981. [gedicht 1, 22]

Huisman, Anneke en Johan Koppenol: *Daer compt de lotery met trommels en trompetten! Loterijen in de Nederlanden tot 1726* Hilversum 1991. [gedicht 4]

Hüsken, W.N.M.: ‘“Tryntje Cornelis” en Tesselschade: reminiscenties aan een poëtische pennestrijd?’ in: Ed. A.Th. van Deursen e.a. *Veelzijdigheid als levensvorm*Deventer 1987, 227-236. [gedicht 16]

Huygens, Constantijn: *Korenbloemen* deel 3 en 4. Ed. J. van Vloten, herz. door J. Heinsius, Zutphen 1924. [inleiding, gedicht 1]

Huygens, Constantijn: *De gedichten naar zijn handschrift uitgegeven* Ed. J.A. Worp, Groningen 1892-1899. 9 delen. [gedicht 1, 6, 10, 16, 20, 29, 31]

Huygens, Constantijn: *De briefwisseling 1608-1687* Ed. J.A. Worp, Den Haag 1911-1917. 6 delen. [gedicht 4]

Jonckbloet, W.J.A. en J.P.N. Land (ed.): *Musique et musiciens au xviie sciècle. Correspondence et oeuvres musicales de Constantin Huygens* Leiden 1882. [inleiding]

Koeven, Erna van: *Tekst en uitleg bij vijftien verzen van Maria Tesselschade* 1989a; onuitgegeven doctoraal scriptie. [gedicht 1, 2, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 23, 24, 25, 26]

Koeven, Erna van: 'Een onwaerdeerlycke vrouw' in: *Voortgang* 10 (1989b) 47-63. [inleiding, gedicht 1, 10]

Knuvelder, G.P.M.: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* deel 2. 's-Hertogenbosch 1971. [inleiding]

Leendertz Jr., P.: onuitgegeven handschrift 1929. UB Amsterdam XX B11-100. [inleiding, gedicht 4, 11, 14, 17, 23]

Lexicon van literaire termen H. van Gorp e.a., Groningen 1986. [gedicht 8]

Marino, Giovanni Battista: *L'Adone a cura di Giovanni Pozzi* tomo primo. Milano 1976. [inleiding, gedicht 14, 25]

Marnix [van St. Aldegonde], Ph. van: *De Bijenkorf der H. Roomsche Kerke* deel 2. Brussel 1858; oorspr. uitg. 1569. [gedicht 16]

Maximilianus o.f.m. Cap., P.: 'Huygens' *Koren-bloemen* opgedragen aan Roemer van Wesel' in: TNTL 69 (1952) 31-39. [inleiding en gedicht 20]

Michels, L.C.: 'Vondel - Stalpart. Apollonia van Veen, familie en vrienden' in: L.C. Michels *Filologische opstellen* deel 3. Zwolle 1961, 59-99. [gedicht 10]

Minderaa, P.: 'Een geestige pennestrijd tussen Tesselschade en Huygens' in: *Revue des langues vivantes/Tijdschrift voor levende talen* 33 (1967) 115-123. [gedicht 18]

Minderaa, P.A.: 'Een omstreden gedicht van Tesselschade' in: P.A. Minderaa *Opstellen en voordrachten uit mijn hoogleraarstijd (1948-1964)* Zwolle 1964, 79-96. [gedicht 21]

Molkenboer O.P., B.H.: 'Het Italiaansch bij Hooft en zijn kring' in: *De Beiaard* 4/2 (1919-20) 143-163 en 210-221. [gedicht 14, 25, 33, 34]

Monteiro, Marit: 'Den middelen staet. Waerom vrouwen in de vroegmoderne tijd kozen voor een semi-religieuze staat' in: Ed. Marit Monteiro e.a. *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* Kampen 1993, 138-161. [gedicht 10]

Muller, J.W.: 'Tessalica' in: TNTL 41 (1922) 221-3. [gedicht 6]

Poelhekke, J.J.: 'Politieke ontwikkeling der Republiek onder Frederik Hendrik tot 1643' in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* deel 6. Utrecht 1953, 231-260. [gedicht 11]

Porteman, K.: *Inleiding tot de Nederlandse emblemataliteratuur* Groningen 1977. [inleiding, gedicht 9, 26]

Rasch, R.A.: 'Muziek in de Muiderkring' in: *De zeventiende eeuw* 8 (1992) 151-159. [inleiding]

Roemers, Anna: *Alle de gedichten van Anna Roemers Visscher. Vroeger bekend en gedrukt of eerst onlangs in handschrift ontdekt* deel 1. Ed. Nicolaas Beets, Utrecht 1881. [gedicht 21]

Scheltema, J.H.: *Nederlandsche liederen uit vroegeren tijd* Leiden 1885. [gedicht 9]

Smits-Veldt, Mieke B.: *Maria Tesselschade. Leven met talent en vriendschap* Zutphen 1994. [inleiding]

Sneller, A. Agnes: ‘Geheimnissen in *t'Amo mia vita* en *Ghelijck als onder 't juck van sinneslavernijen* van Tesselschade Roemers’ in: *Voortgang* 11 (1990) 141-151. [gedicht 2, 22]

Sötemann, A.L.: ‘Kouwenaar en Boutens’ in: *Literatuur* 11/3 (1994) 146-150. [inleiding]

Sterck, J.F.M.: ‘Agnes Block - Magdalena Baeck - Tesselschade - Eusebia’ in: J.F.M. Sterck *Oorkonden over Vondel en zijn kring* Bussum 1918, 134-186. [gedicht 21]

Streekstra, N.F.: *Afbeeldingsrelaties. Een taal- en letterkundig essay over Huygens' Donne-vertalingen* diss. Groningen 1994. [gedicht 3]

Strengholt, L.: ‘Over een moeilijk gedicht van Maria Tesselschade’ in: *Voortgang* 8 (1987) 113-128. [inleiding en gedicht 21]

Strengholt, L.: ‘Guarini, Tesselschade en Hooft in een netwerkje’ in: TNTL104 (1988) 131-140. [inleiding en gedicht 22]

Tasso, Torquato: *Gerusalemme Liberata* A cura di Lanfranco Caretti, Milano 1983; oorspr. uitg. 1575. [inleiding, gedicht 14, 33]

Unger, J.H.W.: ‘Geslachtslijst van Roemer Visscher’ in: *Oud Holland* 3 (1885) 165. [inleiding]

Vanderauwera, Ria: ‘Maria Tesselschade: A woman of more than letters’ in: Ed. Katharina M. Wilson and Frank J. Warnke, *Woman writers of the seventeenth century* Athens 1989, 141-163.

Veenstra, F.: *Ethiek en moraal bij P.C. Hooft. Twee studies in renaissancistische levensidealen* Zwolle 1968. [gedicht 4, 5]

Verkuyl, P.E.L.: *Battista Guarini's ‘Il Pastor Fido’ in de Nederlandse dramatische literatuur* Assen 1971. [gedicht 8]

Verkruysse, P.J.: ‘Over diplomatisch editeren van handschriften en het gebruik daarbij van

diakritische tekens' in: *Spectator* 3/5 (1973-4) 325-346.

Visscher, Roemer: *Sinnepoppen* Ed. L. Brummel, 's-Gravenhage 1949; naar druk van 1614. [Inleiding, gedicht 13, 18, 21]

Vondel, J. van den: *Werken* deel 3. WB Amsterdam 1929. [gedicht 11]

Waterschoot, W.: '1 juli 1565' in: Ed. M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a.*Nederlandse literatuur, een geschiedenis* Groningen 1993, 152-157. [inleiding]

Werner, Gerlind: *Ripa's Iconologia. Quellen-Methode-Ziele* Utrecht 1977. [gedicht 26]

Worp, J.A.: *Een onwaerdeerlycke vrouw. Brieven en verzen van en aan Maria Tesselschade*Ed. J.F.M. Sterck, 's-Gravenhage 1918; facsimile in 1976.

Woude, S. van der: 'Inleiding' in: Caspar Barlaeus *Mercator sapiens* Amsterdam 1967. [gedicht 7]